

SYNERGING

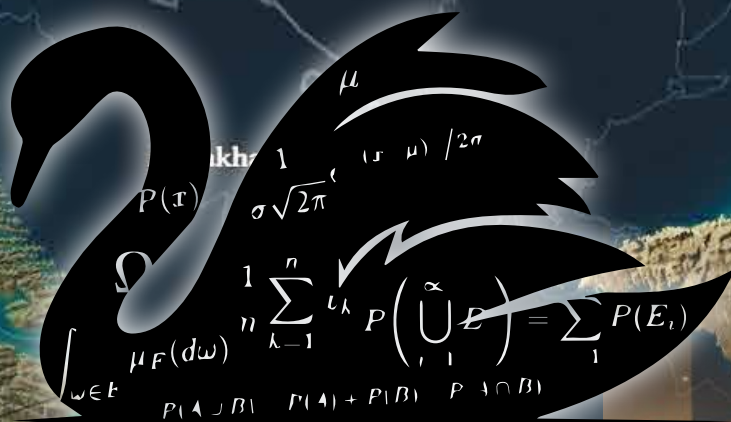
ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №1 (37) 2020

Volgograd

Atyrau

У ФОКУСІ:

РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ
В ЧОРНОМОР'І

ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ
КОТЕЛ РОСІЇ

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

4. По вопросу учреждения Консультативного совета

На очередном заседании ТКГ (25 марта 2020 года) подписать Решение Трехсторонней контактной группы об учреждении Консультативного совета (рабочей группы) (прилагается) после консультаций с представителями ОБСЕ, Французской Республики и Федеративной Республики Германия.

Посол Хайди Грау,
Специальный представитель
действующего председателя ОБСЕ

Второй Президент Украины Л.Д.Кучма

Специальный представитель
Российской Федерации А.Р.Кульмухаметов

Полномочный представитель
отдельных районов Донецкой области
Н.Ю.Никонова

Полномочный представитель
отдельных районов Луганской области
В.Н.Дейнего

**НЕЗВАЖАЮЧИ НА «МІНСЬКІ ДОГОВОРНЯКИ»,
РОСІЙСЬКІ РЕПРЕСІЇ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ ТРИВАЮТЬ**

В російських катівнях незаконно засуджені – бл. 200 в ОРДЛО, 115 – в Криму і РФ, у тому числі:

Олексій Бессарабов

Дмитро Штиблицов

Володимир Дудка

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
1 (37) 2020 р.**

**Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.**

**Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)**

Мова видання — українська

**Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: info@geostrategy.org.ua
веб-сторінка: geostrategy.org.ua**

Редакційна колегія:

**Михайло Гончар, головний редактор
Віталій Мартинюк, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора**

Оксана Іщук, членкиня редакційної колегії

Ігор Стукаленко, член редакційної колегії

**Тантеле Ратувухері, керівник бюро
по Південній Азії**

Оксана Лесняк, керівник бюро по Східній Азії

**Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці Олексій Бессарабов та Дмитро
Штибликов є політичними бранцями Кремля
і з 2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими звинуваченнями.**

**Наклад: 400 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44**

**При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.**

**Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.**

ISSN 2616-4027

**INTERNATIONAL
RENAISSANCE
FOUNDATION**

**Посольство
Великої Британії
в Україні**

B | S | T The Black Sea Trust
for Regional Cooperation
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

ЗМІСТ

Весна-2020 на крилах «чорних лебедів». Замість передмови	2
У фокусі: Російська гібресія в Чорномор'ї Іво Інджев, Олена Зварич ГІБРИДНИЙ МИР À LA RUSSE В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ	5
У фокусі: Російська гібресія в Чорномор'ї Експертна група, Центр глобалістики «Стратегія XXI»	13
РОСІЙСЬКА АГЕНТУРА ВПЛИВУ В УКРАЇНІ: РУЙНАЦІЯ ОБОРОННО- БЕЗПЕКОВОГО СЕКТОРУ	
У фокусі: Російська гібресія в Чорномор'ї Борис Бабін ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ ОКУПОВАНОГО КРИМУ ЯК ЗАСІБ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	23
У фокусі: Російська гібресія в Чорномор'ї Андрій Клименко СЦЕНАРІЙ МОРСЬКОЇ ВІЙНИ НА 2020 РІК	29
У фокусі: Російська гібресія в Чорномор'ї Наталія Стеркул БЕЗПЕКОВІ ПИТАННЯ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА У КОНТЕКСТІ МІЛІТАРИЗАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ	38
У фокусі: Північно-Кавказький котел Росії Оксана Іщук ОБ'ЄДНАНІ КАВКАЗЬКІ ЕМІРАТИ: ПІВНІЧНИЙ КАВКАЗ ПІСЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У РФ	45
У фокусі: Чорноморські ініціативи Олександра Ковальова, Віталій Мартинюк РЕГІОНАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ ЧОРНОМОР'Я: НАПІВЖИВІ ЧИ НАПІВМЕРТВІ?	54
У фокусі: Чорноморські ініціативи Гела Васадзе ГРУЗІЯ ПРИРЕЧЕНА МАТИ ГЛИБОКОВОДНИЙ МОРСЬКИЙ ПОРТ?	62
У фокусі: Енергетичні ризики Косміч Габріель Пакурару УКРАЇНА І РОСІЙСЬКИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ШАНТАЖ	66
У фокусі: Енергетичні ризики Ігор Стукаленко ПРІОРИТЕТНІ ГАЗОВІ ПРОЄКТИ В РЕГІОНІ ЧОРНОГО МОРЯ ТА БАЛКАН. ПИТАННЯ КООРДИНАЦІЇ	75
У фокусі: Енергетичні ризики Валентин Чимшир, Анатолій Данилян, Наталія Тірон-Воробйова, Ігор Маслов ЕНЕРГЕТИЧНІ РЕСУРСИ ЧОРНОГО МОРЯ: НЕВИВЧЕНІ ЗАГРОЗИ	82
У фокусі: Маловідомі сторінки Другої світової Едуард Плешко ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ЧИ ДРУГА СВІТОВА?	88
У фокусі: Маловідомі сторінки Другої світової Андрій Тарасов «ІРАНСЬКИЙ ФРОНТ» СРСР: КІЛЬКА УРОКІВ ДЛЯ УКРАЇНИ	92
Україна—НАТО: співпраця триває	98
Заява Високого представника ЄС щодо Криму і Севастополя	102

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Весна-2020 на крилах «чорних лебедів».

Замість передмови

Аномально тепла зима-2020 привнесла чимало аномалій у глобальну політику та економіку, зав'язуючи нові гордієві вузли проблем. Наприкінці 2019-го Європа перебувала в очікуванні масштабної «газової атаки» Росії на Україну та ЄС. Загнаний у глухий кут санкційними діями США проти «Північного потоку-2», протидією російському проекту з боку Польщі зсередини ЄС та активністю «Нафтогазу України» в міжнародних судах, російський «Газпром» виявився нездатним повторити блискриг 2009 року. «Генерал Мороз» уже минулої зими також не був на боці Кремля. Американський СПГ в Європі, майже 100-відсоткова заповненість європейських газосховищ і зимове тепло призвели до обвалу цін на газ. «Газової війни» не сталося.

У січні багато кому здавалося, що після знищення командувача іранського Корпусу вартових ісламської революції (КВІР), ракетних атак іранців на американські військові бази в Іраку, знищення КВІР цивільного авіалайнера «Міжнародних авіаліній України» в небі над Тегераном Близький Схід зануриться в нову війну. Але цього не сталося: ірано-американський конфлікт не перейшов у воєнну фазу.

Не дійшло до прямого воєнного зіткнення і між Росією та Туреччиною. Хоча знищення російською авіацією 27 лютого турецької військової колони в сирійській провінції Ідліб та атака роєм дронів сил Асада, супроводжуваних російськими радниками, з турецького боку у відповідь могли призвести до ескалації багатонаціонального конфлікту на території Сирії.

Епідемія коронавірусу, що швидко набула ознак пандемії, показала, як швидко глобалізація може змінитися деглобалізацією, а демократія під тиском карантинних заходів влади демонструє недостатню ефективність у боротьбі з поширенням хвороби.

Скорочення економічної активності в Китаї через пандемію COVID-19 викликало стагнацію на ринку нафти, що, у свою чергу, призвело до краху домовленості в рамках суперкартелю ОПЕК+. Він уже й без того був приречений унаслідок революції сланцевої нафти в США.

Нафтовий «постріл» Росії — відмова продовжувати співпрацю в рамках ОПЕК+ з метою знищення американської сланцевої індустрії — мав своїм наслідком обвал нафтових цін 9 березня. Саме обвал. Протягом ранку одного дня. Як і наступний рух униз 1 квітня. Падіння цін на нафту потягнуло за собою рух цін донизу на інших сировинних ринках. Найбільше це проявилось на ринку газу, ціни на який стрімко знизилися, сягаючи мінімумів кінця минулого — початку нинішнього тисячоліття. Глобальні процеси, звісно, не оминають і Чорноморський регіон.

Незважаючи на суттєве погіршення економічної ситуації, пандемію та санкції, Росія не припинила політики експансії та агресивних дій за кордоном, і передусім проти України. Груднева 2019 року зустріч у Нормандському форматі з урегулювання «конфлікту в Україні» не привела до припинення російської агресії. За три місяці 2020 року на східному фронті загинуло 42 військовослужбовці Збройних Сил України. Різко активізувались і гібридні дії Росії проти України зсередини країни, спрямовані на дестабілізацію становища з використанням кампаній по дезінформації та агентури впливу. Процеси, які ми спостерігаємо зараз в Україні, — це наслідок слідування вищого державного керівництва російському алгоритму вирішення проблеми «війни на Донбасі».

Впадає в очі різке зростання динаміки дій російської сторони після Мюнхенської безпекової конференції 15 лютого 2020 року. В Мюнхені було оприлюднено «12 шагів для мира в Украине», чимало з яких вказують на їх російське авторство, приховане широким колом проросійських зарубіжних експертів і політиків. Головна мета цього документа — перевести міжнародні зусилля з урегулювання російсько-українського конфлікту у формат вирішення «внутрішнього громадянського конфлікту в Україні» та сприяти зняттю санкцій з Росії. Логічно, що після цього вже в Україні актуалізується ідея так званої Національної платформи примирення та єдності, що викликала вкрай негативну реакцію суспільства.

11 березня у Мінську на зустрічі ТКГ було підписано протокол Козака—Єрмака, що створює передумови для визнання суб'єктності «ДНР/ЛНР» та офіційно робить їх сторонами «вну-

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

трішнього конфлікту в Україні». Цим розмивається попередня 5-річна позиція України з невизнання російських проксіз. Цю мінську домовленість спроектовано за шаблоном Козака у Молдові 2003 року з придністровського врегулювання. У разі схвалення такого рішення це остаточно розмиває статус РФ як країни-агресора з отриманням нею статусу посередника, і ставить її остаточно в один ряд із Францією та Німеччиною. Громадянське суспільство в Україні виступило проти протоколу Козака—Єрмака і не допустило його схвалення 25 березня.

Гібридна агресія РФ проти України просувається загалом відповідно до того, як її сформовано російськими військовими теоретиками ще до початку такої агресії. Хоча й не у тих часових рамках, як це прогнозувалось. Отримавши відсіч у 2014–2015 роках на Сході України, агресор намагається трансформувати українську владу зсередини, щоб вона припинила вважати Росію ворогом. Мета РФ на нинішньому етапі — закріпити досягнуті проміжні результати цієї війни, схиливши Київ до капітуляції під виглядом «миру за будь-яку ціну». З цією метою Росія активізувала стару агентуру впливу в органах влади України, а також створює нові канали впливу.

Діючи на українському напрямку, Росія продовжує працювати над дестабілізацією становища в регіоні Середземного, Чорного та Азовського морів. Її мета — подальший розкол НАТО та ЄС, користуючись негативними супутніми ефектами пандемії коронавірусу.

Направлення Росією допомоги Італії для боротьби з пандемією коронавірусної інфекції **15 літаками Іл-76 ВТА РФ** з наступним 600-кілометровим марш-кидком територією країни має ознаки відпрацювання багатоцільової спеціальної операції. Практично це здійснення легалізованого вторгнення обмеженого військового контингенту на територію іншої держави. Держави, яка давно є хворою всередині Європи, слабкою ланкою ЄС і НАТО.

Подібна активність РФ заслуговує на особливу увагу з боку України та Альянсу. Екстраполяція наведеної спецоперації дає змогу припустити, що Росія може застосувати аналогічний італійському прийом для «легального вторгнення» в Україну з «гуманітарною місією». Ми не ви-

ключаємо підготовки Росією спецоперації під приводом «надання гуманітарної допомоги населенню південних регіонів України у боротьбі з пандемією в умовах паралічу київської влади». **Справжня мета — захопити контроль над Головним шлюзом Північно-Кримського каналу у містечку Таврійськ Херсонської області та поновити водопостачання до окупованого нею 2014 року Кримського півострова.**

Зовсім не випадково Росія провела у березні військові навчання в окупованому Криму з висадкою десанту. За повідомленням Defense Blog 21 березня: *«Десантники з Новоросійська (1,5 тис. десантників, 300 одиниць техніки і 15 літаків ВТА Іл-76) провели масштабні навчання в Криму, під час яких імітували захоплення аеродрому Кульбакіне в Миколаєві»*. Кульбакіне має важливе значення для оборони півдня України. На цьому аеродромі дислокуються 204-та і 299-та бригади тактичної авіації. Від Миколаєва до Таврійська менш як 150 км. Ще менша відстань від аеропорту Херсона до Таврійська — 90 км. Хоча там не можуть приземлитися важкі літаки типу Іл-76, але може бути висаджено легкоозброєний десант з допомогою транспортних літаків Ан-26 і гелікоптерів.

Показовими були і цьогорічні січневі навчання. За повідомленням прес-служби Південного військового округу МО РФ від 21 січня 2020 року: *«Вертольоти, базируючі на території Кримського півострова, були задействовані в полетах, во время которых пилоты учились прикрывать стратегические объекты, а также оказывать огневую поддержку транспортным вертолетам, которые выполняют десантирование подразделений. В небо поднимались, в частности, вертолеты Ка-52 «Аллигатор», Ми-28Н «Ночной охотник», Ми-35 и Ми-8 АМТШ»*.

Не виключені і дії з моря через висадку морського десанту як з азовського, так і з чорноморського узбережжя в напрямку Таврійська. Слід також пам'ятати, що на півдні України у Миколаєві та Херсоні розташовані потужні елеватори та порти, що мають стратегічне значення для українського аграрного експорту.

Згадані навчання російських військ в окупованому Криму якраз у дусі висловленої ще на-

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

прикінці 2018 року тези одного з ліберальних рупорів Кремля — радіо «Эхо Москвы»: *«Мало забрать Крым, просто Крым и построят Крымский мост. Снабжение водой. Для этого нужно забрать Прикрымье... Воду отложит нельзя»*. Тепла, з малою кількістю опадів зима 2020 року означає серйозний дефіцит води в Криму. Вирішити цю проблему, на відміну від питання дефіциту газу чи електроенергії на півострові, Кремль без України не в змозі.

Офіційною українською стороною кілька разів озвучувалися суперечливі заяви щодо можливості відновлення постачання води з Дніпра в окупований Крим, чим розмивалася чітка державна позиція України про неможливість цього до повної деокупації півострова. Громадянське суспільство в Україні, експертне співтовариство, проєвропейська політична опозиція виступили проти ревізійного підходу в цьому питанні. Увага суспільства та закордонних партнерів України акцентується на тому, що Росія не припинила репресій на території Криму, не звільнила політичних бранців, а навпаки, фабрикує нові справи й арештовує кримськотатарських активістів, продовжує мілітаризацію півострова, а тому немає підстав розглядати питання відновлення водопостачання.

Більш того, в Росії продовжують шукати приводи для виправдання втручання у внутрішні справи України. Сергій Марков, один із пропутінських політологів, наближених до Кремля, доволі чітко сформулював можливий сценарій: *«Я думаю, що ситуація з коронавірусом може привести до краху політичного режиму в Україні, оскільки він, абсолютно очевидно, привів країну до катастрофи... Нам потрібно готуватися до того, що в якийсь момент режим узагалі завалиться, і тоді почнеться швидкоплинна, протягом кількох днів, сутичка за владу в Україні. Ось до цього потрібно бути готовим...»*. У який спосіб Росія може це зробити, свідчать висловлювання Владислава Суркова від 26 лютого: *«Примус силою до братерських відносин — єдиний метод, що історично довів ефективність на українському напрямку. Не думаю, що буде винайдено якийсь інший»*.

Москва почала надсилати меседжі Заходу про доцільність зняття санкцій, мотивуючи це пандемією коронавірусу, хоча причина криється зовсім в іншому — у входженні Росії у важку економічну кризу, пов'язану з різким падінням цін на нафту, обвалом російського рубля і тимчасово COVID-19. Реальний стан справ із поширенням епідемії в РФ ретельно приховується за «чорнобильським шаблоном» радянських часів. Але є ще один мотив — попри складність внутрішнього і зовнішнього становища, путінський режим не збирається відмовлятися від експансіоністських планів. Розрахунок простий: поки Захід і світ у цілому зайняті проблемою подолання пандемії та економічної кризи, Кремль має шанс реалізувати план експансії — відновити кордони імперії в межах царської Росії позаминулого століття. Досягненню цієї мети мають послужити нові терміни президентства Путіна. Це попри все те, що путінська Росія зараз — киплячий котел зростаючої внутрішньої напруженості, де Північний Кавказ, Ідель-Урал, Саха-Якутія мають інше світобачення, аніж їм диктує Москва.

Гордіїв вузол, як відомо, не можна розв'язати. Його розрубують. Схоже на те, що в Росії дедалі більше схиляються до військових засобів вирішення питань світового порядку як способу розрубати гордіїв вузол накопичених проблем. Путінська Росія спрагла до війни, яку вона хоче чужими руками вести в Європі, щоб знищити українську державність і рештки білоруського суверенітету, на Близькому Сході — щоб знищити Саудівську Аравію руками проксіз і заповнити її нафтову нішу своєю сировиною. Усе це, за задумом, має підштовхнути ціни на нафту вгору і забезпечити нові терміни «тривалої держави Путіна». Сподіваємося, що незабаром ми побачимо зовсім інший сценарій — краху російського рейху і новітнього фюрера ХХІ століття. Нові «чорні лебеді» на підльоті. А тим часом читайте наш новий випуск «Чорноморської безпеки»!

Михайло Гончар, головний редактор

Іво ІНДЖЕВ,
Журналіст, блогер,
Софія, Болгарія,
Олена ЗВАРИЧ,
Журналіст,
Київ, Україна

Гібридний мир à la Russe в Чорноморському регіоні

The ambiguity of the term “Russian world”, which Russia has used to offset the claim to its leadership in the world since the Soviet time, reflects the ideologues’ cravings to transform the Russian Federation into a true heir of the Soviet Union with the claims to global leadership on “specific reasons”. This term refers to peace, but the Kremlin seeks world domination using non-peaceful means, but accelerated Russian militarization. This is most strikingly observed in the Black Sea region, which Moscow considers as its inherited right to a more powerful zone of influence, where it must secure its military hegemony.

Неоднозначність терміна «русский мир», яким Росія намагається компенсувати прагнення до світового лідерства ще з часів «радянського табору» (теж неоднозначний термін!), відображає потяг ідеологів перетворення Російської Федерації на справжнього спадкоємця Радянського Союзу, з претензіями на глобальне лідерство із «специфічних» причин. Йдеться про мир, але насправді Кремль прагне світового панування не мирними засобами, а прискороною російською мілітаризацією. Найяскравіше це проявляється в Чорноморському регіоні, який Москва розглядає з точки зору свого спадкового права на більш потужну зону впливу, в якій вона повинна забезпечити панування за рахунок військової переваги.

¹ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Шовіністська хунта в Москві (якщо використувати, за аналогією, термін із демонізації Києва, який набагато краще відповідає більш мілітарному режиму в сучасній Росії) вкарбовує у російській масовій свідомості неоднозначний термін «русский мир». Він має змістовне підґрунтя від попереднього терміна «боротьба за мир» часів СРСР, який занепав під непосильним для командної економіки держави тягарем мілітаризації в мирний час. Але головним меседжем наполегливо накопиченого терміна є ідея про винятковість «російського світу» («русского мира»). Він зображує Росію серед держав на землі як головну планету в космосі, де інші планети зобов'язані тяжіти до найбільшої. Це, за замовчуванням, є затребуваним Кремлем доказом того, що «російська планета» (тобто «русский мир») є винятковою доцентровою силою, під дією якої супутники обертаються навколо «чогось» величезного, хоча і непривабливого, чим насправді є «русский мир», за добровільним принципом.

Саме тяжіння з протилежним знаком є найбільшою проблемою в російському дзеркалі. Перед ним Путін і компанія щодня повторюють запитання: «Дзеркало, дзеркало, скажи, хто є найвпливовішим політиком у світі?»... Дзеркало західного виробництва (насправді венеціанське, з часів венеціанської величч, коли середньовічна і відроджена Венеція була найбільшим суднобудівником у світі та військово-морською наддержавою) часто відповідає мачусі російського народу: «Ти — наш найвпливовіший, жодних інших більш впливових у світі немає». Дзеркало Путіна спону-

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

кає людей до того, щоб вони їли отруйні яблука російської пропагандистської інтерпретації цього твердження.

Підступність західних медіадіаграм, які вказують на одноосібного власника ядерної держави як на найвпливовішу на планеті Земля людину, полягає в тому, що ці діаграми говорять правду, але парадоксально формально. Тому що на планеті немає іншого ядерного автократа, від примх і «розпоряджень» якого так сильно залежить країна, що розтягнулася на два континенти. Однак роз'яснення цього хибного уявлення не доходить до свідомості пересічних росіян. Їх засипають достовірними прикладами, взятими із західного контексту, для яких загальна картина не має значення: важливі деталі, винесені за дужки для масового засвоєння.

Як пише журнал *The Economist*, модна лінія московської пропаганди передбачає, що Захід прихильний до російської потуги і непохитності. І саме тому у 2015 році в Сочі на зустрічі з Путіним держсекретар США Джон Керрі зробив те, чого не мав робити. Якщо ви росіянин і піддаєтесь «величчю» Путіна, підтвердженій його подвигом як світового чемпіона політичного впливу згідно з рейтингом західних ЗМІ, то можете повірити, що візит високопоставленого американця є ознакою слабкості перед силою Путіна.

Сенс цього: росіяни мають вірити. Через їхню віру живиться влада автократа, готового до будь-яких номерів світового цирку, аби лише бути при владі під захопленими поглядами своїх підданих, які плескають російському ведмедю під куполом цирку, — їм здається, що він диригує цілим світом.

Пропаганда Кремля гарантує, що глядачі, аплодуючи, не помічають правди про диригента, яким вони так захопилися та який поступово, але безповоротно душить російську економіку в режимі поглиблення самоізоляції.

Не тільки російські, але й західні аналітики далекоглядно й розсудливо розмірковують, що

російський народ терплячий, і що від цього страшного простору мазохізму можна очікувати нових чудес. Він зазнав усіляких випробувань, включаючи масовий терор і самознищення мільйонів людей, нащадкам яких сьогодні знову починає подобатися кат Сталін, омитий кров'ю мільйонів радянських рабів і піднесений пропагандою як найвидатніший... росіянин. Таким чином, на повністю російські рейтинги росіян впливає зомбування реваншистським викладенням історії сумнозвісного «великого» СРСР, який завалився від немочі.

Чого тільки не досягне пропаганда, якщо вона є національним пріоритетом у країні, де мільярди народних грошей безконтрольно витрачаються на таку пропаганду!

Водночас мільйони громадян втекли з Росії — зовсім не так, як «білогвардійці», переслідувані «червоними» під час громадянської війни, розв'язаної більшовиками в Росії. Дивно, однак, що знову десятки, сотні тисяч росіян хочуть оселитися в невеликій Болгарії, що жахливо потерпає від західного тиску. Ця країна гостинно прийняла величезні хвилі російських біженців, які тікали від радянського терору майже століття тому. Але цього разу серед болгарських комуністів не чути закликів відповісти взаємною довірою і податися на російські простори, адже сотні з них знайшли там свою жорстоку смерть від репресій своїх «братушок» у підвалах інквізиції чи концтаборах.

На сьогодні значна частина населення тікає з Росії. Виїжджає майже кожен, хто може собі це дозволити фінансово. Втікають навіть представники середнього класу: росіяни, які не дурніші за дочок Путіна і Лаврова, включаючи також багатьох правлячих російських шовіністів, що втілювали свій шовінізм на «простих» росіянах, вирішили жити на Заході.

Якщо є що додати до цієї картини абсурду з невідповідністю між претензією на привабливість «руського мира» та небажанням багатьох погодитися з цим безглуздим твердженням, то це той факт, що не тільки росіяни рятуються з

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

потопаючого (знову) російського корабля, але й з російської периферії теж тікають. Тікають цілі народи і поселення. На них ніяк не вплинути, щоб вони сіли на російський «Титанік», який цілеспрямовано рухається до свого айсберга у протистоянні із Заходом.

Що стосується оцінки сил у Чорному морі, то цей величезний, але важко керований російський корабель повинен враховувати часті мінливі настрої свого турецького колеги і конкурента за регіональний вплив у цій акваторії. З одного боку, Туреччина не визнає «злочинців», але грає з Путіним тією мірою, якою вона ризикує поставити під загрозу своє стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами, і це стосується придбання російських зенітних комплексів С-400. Перш ніж досягнути цього рівня, російсько-турецькі зв'язки зазнавали спадів і піднесенень за короткий проміжок часу — лише протягом кількох років. Вони були позначені амплітудами, які могли б спричинити інфаркт у двосторонніх відносинах між цивілізованими державами, якби Росія та Туреччина не були авторитарними євразійськими імперськими уламками із XIX століття з імунітетом проти подібних аномалій у відносинах. Вони цілком добрі, доки вони не інфікуються занадто великою демократією, яка загрожує їхньому самодержавству.

На тлі тривалого зближення Москви та Анкари багато хто, можливо, забув, що 2015 року президент Ердоган грубо дорікав Росії за визнання Путіним геноциду вірмен. Російський президент зробив це, аби помститися за тодішню турецьку незговорливість щодо проекту «Турецький потік». У безпрецедентно різкому тоні, в якому жодна західна держава не розмовляє з Росією, Анкара рекомендувала Москві спершу покласти провину на більшовиків за мільйони жертв на власній землі, в тому числі за штучно спричинений масовий голод в Україні в 1930-х роках, а вже потім обвинувачувати своїх сусідів. Як відомо, в момент гострого болю шок від нього може змусити навіть найбільшого лицеміра сказати правду.

Путін і Ердоган ходять у гості через Чорне море слідами султана Махмуда II і царя Миколи I

Корисно в історичній ретроспективі згадати, хоча й конспективно, російсько-турецьку традицію любові та ненависті у співіснуванні євразійського тандему в рамках конкуренції між двома імперіями протягом століть. Є один особливо цікавий епізод у розділі «Вічна дружба» між османами та москалями. Причиною їх зближення на початку XIX століття став спільний інтерес до тодішньої Сирії, де сьогодні, незважаючи на тісні відносини з інших питань у рамках їхнього союзу з російськими зенітними комплексами, точиться суперечка, хто командуватиме парадом і контролюватиме залишки сирійської держави.

Сирійську османську провінцію завоював на початку 30-х років XIX століття турецький васал Мехмед Алі, а точніше, його син Ібрагімпаш, після того, як його батько повстав проти турецького султана Махмуда II (1831–1833). Усупереч поширеній у русофільських країнах пропагандистській ідеї, що західні сили завжди захищали Османську імперію, вони були на боці Мехмеда Алі проти Османської імперії. Мехмед Алі, єгипетський васал Османської імперії, був дуже прогресивним правителем свого часу, який любив європейські реформи та революції, що зробило його однаково ненависним як для султана, так і для Миколи I, російського самодержця, генія номер один у захисті реакційних монархій в Європі.

Султан покликав на допомогу товариша з мракобісся. І Микола I його не розчарував. Він надіслав йому практично весь свій Чорноморський флот (завдяки якому Росії в минулому вдалося розширитися за рахунок Туреччини на південь) та армію із 30 тисяч російських солдатів та офіцерів на чолі з графом Орловим. Мехмед Алі був вражений цим російським демаршем і зупинив свій наступ у Сирії на Константинополь. Потім розпочалися переговори. Однак з допомогою Англії та Франції йому вдалося стати намісником у Сирії та Адані.

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Російсько-турецька дружба процвітала внаслідок взаємних царських послуг. У містечку Ункяр Іскелесі, біля колишнього Константинополя, перетвореного на Стамбул османами, дві імперії підписали договір, який перетворив Чорне море на «російське озеро». Султан зобов'язався не пускати в море інших кораблів, крім російських. Натомість Микола I пообіцяв захищати незалежність побратима «матеріальною силою», тобто військовими. Османська імперія перетворилася на російський протекторат, замість того, щоб звільнити від неї слов'ян і православних братів, котрі, як ми знаємо з літератури, перебували під турецькою владою.

Цей період ознаменувався навмисною деболгаризацією нинішньої Східної Болгарії з метою не допустити втручання в російські військові кампанії корінного населення, що було потенційно небезпечним як найбільший етнічний елемент, на основі якого одного дня могла виникнути незалежна болгарська перешкода на шляху російських інтересів у районі Босфору. З цією метою десятки, а можливо, й сотні тисяч болгар були «заохочені» російськими покровителями Туреччини переїхати з рідних земель і оселитися на безлюдному російському імперському півдні, щоб заселити і збагатити його своєю працею, що згодом і сталося.

Засновник болгарського національно-визвольного руху Георгій Раковський описав цю російську ганьбу перед болгарами, яких зрадила та продала Росія (після Кримської війни їх також «обміняли» на черкесів, вигнаних зі своїх земель під Кримом, які за угодою з османами були переселені на Балкани грабувати поселення, стаючи каталізатором руху гайдуків з обох боків Балкан).

Ункяр-Іскелеський договір про російсько-турецьку дружбу був оголошений «на вічні часи», але проіснував лише до 1841 року в частині закритих проток, — з «вини» західних держав, які після переговорів у Лондоні фактично ви-

знали недійсним статус Чорного моря як «російського озера». Таким чином вони підірвали дружбу між Туреччиною та Росією, але вдячні турки все-таки оцінили ту дружбу: донині «братушки» з пам'ятника російсько-турецькій дружбі стоять біля протоки.

Пересічний росіянин, що може дозволити собі відпустку за кордоном, найбільш прагматично ставився до Туреччини, яка стала улюбленим місцем відпочинку російських туристів. Це ж стосується демонізованої російською пропагандою Болгарії. Вона мала б страждати від впливу російських туристів, але вони продовжують приїжджати до цієї країни, незважаючи на своїх політиків, які злісно пророкують пересихання цього «російського потоку», особливо після смерті 2014 року «Південного потоку», для якого європейські двері з написом «Болгарія» виявилися занадто міцними проти російського газового удару.

Хочу ще раз згадати унікальні за своєю чесністю цитати з роздумів бізнесмена Валентина Златева про проблеми російського впливу в нашій країні, опубліковані у російському журналі. Незмінний керівник найбільшої (російської) компанії у Болгарії надає рекомендації в той час, коли на початку цього століття п'ята колона Москви в Болгарії розпочала масштабний наступ з метою «звільнення» Болгарії від її прозахідного уряду, який підготував членство країни в НАТО і ЄС. Той самий болгарський підприємець, який протягом багатьох років посідав перше місце за своїм впливом і вагою в економіці Болгарії, з'явився за столом переговорів щодо реанімації в країні АЕС «Белене» як консультант від... Росії — без зміни громадянства і не залишаючи посади на чолі «Лукойла» в Болгарії. Він вийшов на перший план на початку свого піднесення на болгарській території, тобто російський вплив у регіоні вже опиратиметься не на танки, а на танкери (це точно не «пізно» було вчинити з Україною та Грузією, де Москва зробила ставку на танки і «зелених чоловічків»).

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

«...Росія не втратила своїх геостратегічних позицій, головною з яких є енергетичний потенціал. Однак близькі до Кремля кола проповідують ідею геополітичної помсти, використовуючи владу національних корпорацій: природно, що на першому місці «Газпром» і «Лукойл». Ці компанії об'єктивно виявляються найбільш ефективною політичною зброєю російської держави. Більш того, вони є ланкою між Росією та ЄС, а також визначальним фактором присутності Росії в Європі загалом і на Балканах, зокрема. До цього таким фактором були танки» (журнал «Політика», №3, 2000. Стор. 140).

Путін Перший намагається перетворити Азовське та Чорне моря на «російські озера»

Це сталося наприкінці листопада 2018 року в Азовському морі, де російські спеціальні сили навмисно атакували український корабель, захопили його разом із двома іншими та взяли у полон 23 українських військових, яким було відмовлено у статусі військовополонених та яких було оголошено злочинцями. Їх судили за тими ж російськими законами, за якими кидають до російських в'язниць усіх противників кремлівського режиму.

Щоб відповісти на запитання, що мотивує цей піратський вчинок, який фінансується державою, ми маємо повернутися до історії, яку люблять російські стратеги та їх пропагандисти, що виставляють піратство як форму самооборони від українського флоту, який, знову ж таки, висміюється цією пропагандою як «старі іржаві корита».

Ні, акт спонсорованого державою піратства ВМС Росії проти українців в Азовському морі 25 листопада 2018 року не може бути порівняним за масштабом із нападом імперської Японії на американський порт Перл-Харбор 7 грудня 1941 року. Але за своєю нерозсудливістю ці дві події аналогічні, показуючи агресивність атакуючої сторони, егоїстично переконаної, що

вона має на це право з позиції влади. Адже їй достатньо переконатися, що вона може собі це дозволити.

Нинішня доктрина російської «ексклюзивності» живиться ірраціональними історичними аналогіями. Очевидно, що Володимир Путін асоціює себе з Петром I, при якому Московія стала Росією, тобто імперією. Це відбулося 1721 року після переможного завершення військових авантур юного Романова на півночі. Однак ту завойовницьку політику самопроголошеного російського імператора було започатковано за чверть століття до того маршем московитів до Азова. Саме завоювання Криму та вихід до Азовського моря повідомили світу, що монгольські васали, закриті на території Московії, претендували на державу, яка успішно демонструвала м'язи тодішнім великим державам на заході, а також на півдні — величезній Османській імперії.

Ще раз варто зазначити: створення московської завойовницької армії своєчасно починається з перемоги Петра I над Азовською фортецею 19 липня 1696 року. Це початковий залп у прискореній мілітаризації московитів, особливо щодо створення військово-морського флоту. Чи не нагадує це вам те, що вже шість років відбувається в Чорному та Азовському морях?

Довга передмова щодо історичних коренів російського імперського способу мислення не є самоціллю. Це пов'язано з тим, що нинішня Російська імперія, яку назвали «федерація», живить свою імперську самооцінку покладанням на військову силу. Не випадково основною причиною національної гордості в Росії є не її сучасний стан відносно розвиненого світу, майже як за часів Петра I. Її гордість паразитує на безцеремонних територіальних завоюваннях, які зробили Росію найбільшою за територією країною у світі. Які ще більш яскраві докази обґрунтованості цієї гордості можуть бути для сучасного росіянина, якого надихає при погляді на географічну карту світу місце Росії на ній, що приблизно становить сьому частину суші!

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

І те, що такій величезній державі соромно боротися за дедалі нові й нові територіальні розширення за рахунок менших сусідів (чому Росія не намагалася силою забрати Аляску у Сполучених Штатів, як ви гадаєте?), явно не має значення для менталітету, згідно з яким мета виправдовує засоби.

Не важко було зрозуміти, що 19-кілометровий міст через Керченську протоку має на меті перетворити Азовське море на російську акваторію, яку можна контролювати, і вкладати в ту саму банку консервовані домашні аргументи, якими Москва виправдовує окупацію та викрадення Криму в Україні. Заповіт Петра I про перетворення Чорного моря на «російське озеро», мабуть, звучить у голові Володимира Володимировича. Спочатку, у перші роки століття, його сприймали на Заході як «освіченого президента», що прагнув продовжувати відкривати Росію для Заходу (майже як Петро I), але Путін виявився шахраєм. Агресія в районі Керченської протоки продовжує проголошену ним у промові в Мюнхені 2007 року політику протистояння Заходу, що призвела до його агресії в Грузії 2008-го та проти України 2014-го.

Якщо повернутися до питання, чому російські військові вирішили атакувати українські кораблі, а не супроводжувати їх, як це було раніше (наприклад, 22 вересня того ж року два українські військові кораблі супроводжували без інцидентів до їхнього виходу з того ж штучного, вузького для кораблів, проходу під російським мостом), то єдиною видимою відповіддю є політична. Коли Путін хоче ще більше полюбити шовіністичних росіян, 4% яких в опитуванні агентства «Левада» заявляють, що вони голосуватимуть за крайнього шовініста Жириновського, він обирає відомий спосіб підняття нової націоналістичної хвилі, що спала з часів ейфорії «Кримнаш». Той же Жириновський здійснив прорив у виборчій традиції правлячої партії Путіна «Єдина Росія» на регіональних виборах із вражаючим результатом для цього самодержавства: він здобув перемогу у двох регіонах на Сході, змусивши Москву скасувати результат в одному з них.

Кремль не розуміє або ігнорує те, що, перекладаючи на тодішнього президента Порошенка провину за інцидент в Азовському морі, він діяв в інтересах його передвиборної кампанії. Також він не хоче провокувати роздуми серед мислячої частини власного російського народу (з терміном «російський» ідеологи Путіна намагаються створити нову об'єднавчу концепцію у багатонаціональній імперії). Москва опосередковано визнає, що влада в Україні залежить від людей, які можуть змінити президента на виборах. Це щось немислиме в самодержавстві Путіна в Росії.

Будь-яка спроба передбачити, чого досягне Путін у цій небезпечній грі, нашттовується на його... передбачуваність. Путін ніколи не поступається слабшим. А сильніші об'єднані європейці та американці навряд чи тиснутимуть на Москву, щоб подібно до неї погрожувати у певному сенсі миру у світі. Путін покладається на цю демократичну слабкість заради миру, яку він розглядає як спосіб руйнування Заходу.

Залишається зрозуміти, якою мірою той самий пропагандистський гачок, як і при агресії проти Грузії та України, поки що ковтає сприйнятливий до таких приманок російський народ. Убита 7 жовтня 2006 року журналістка та правозахисниця Анна Політковська колись написала, що це проявляється схильність до фашизму.

У посмертно виданих щоденниках журналістки, оформлених у книжку «Російський щоденник», Політковська зазначає:

23 грудня:

«Ритуальні вбивства відбуваються в Москві. Знайшли вже другу відсічену голову за останній день, цього разу у східному столичному районі Голянове. Це було у смітнику на Алтайській вулиці. Минулої ночі вони знайшли голову в капроновому пакеті, залишеному на столі у дворі перед квартирою №3 на вулиці Красноярській. Двоє чоловіків були мертві за двадцять чотири години до того, як були виявлені голови. Обставини в цих випадках майже

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

однакові: жертви з Кавказу, віком 30–40 років, з темним волоссям. Голови знайшли на відстані в один кілометр одна від одної. Такі результати расистської пропаганди у виборчих кампаніях. Наш народ дуже сприйнятливий до фашистської пропаганди і негайно реагує. На початку цього місяця «Родина», партія Дмитра Рогозіна, виграла в Москві з 15%» [1, 55–56].

Якою є офіційна позиція Болгарії як чорноморської країни НАТО щодо взаємозв'язку приєднання Криму та мілітаризації Росії в регіоні?

Відповідь на це запитання пов'язана з чітко встановленою датою — 16 червня 2016 року. У цей день прем'єр-міністр Болгарії Бойко Борисов дуже різко відреагував на ідею, висловлену президентом Румунії Клаусом Йоганнісом під час візиту до Софії, щодо спільного флоту трьох чорноморських країн НАТО — Румунії, Болгарії і Туреччини. Перехоплюючи цю ідею на стадії зародження, Борисов закликав до термінової зустрічі зі ЗМІ та висловив своє обурення у присутності трьох «обвинувачених» болгарських посадовців. За словами прем'єр-міністра, міністр оборони Ніколай Ненчев, міністр закордонних справ Даніел Мітов і президент Росен Плевнелієв самі погодилися на пропозицію Румунії, не повідомивши його про це. Тому він докоряв їм перед репортерами і рекомендував відправляти своїх синів служити на військових кораблях у Чорному морі, якщо вони такі войовничі.

Борисов назвав пропозицію Румунії неприйнятною і висловив переконання, що Росія ніколи не вестиме військових дій проти Болгарії. Ми можемо робити болгарсько-румунські військові навчання щодня, але це інша справа — це прямий крок до військового конфлікту, як сказав він. За його словами, участь Болгарії у флотилії НАТО особливо складно прийняла б російська сторона.

«Я завжди говорив, що історично немає жодної можливості, щоб Болгарія могла бути захоплена Росією. Вони мають інший тип дій на території Болгарії, і вони передусім економічні, які

були проти мене, але з ракетами та танками, я переконаний, що таких ідей немає», — сказав Борисов [2].

«Флотилія не означає, що ми приєднаємо болгарські та румунські кораблі до турецьких кораблів, оскільки така угода існує давно. Я хочу бачити вітрильники, яхти, туристів, мир і любов у Чорному морі. Я не хочу, щоб на курортах військові фрегати ходили туди-сюди. Ми можемо робити болгарсько-румунські навчання щодня. Я пропоную приїхати в Шаблу для ракетних навчань, які ми готуємо. Але поставити військові кораблі як флотилію проти російських кораблів, це вже переходить усі межі», — прокоментував прем'єр-міністр і додав, що чекає зустрічі з міністром оборони і міністром закордонних справ для вивчення того, звідки ця проблема з'явилася. «Для мене буде дуже неприємно, якщо вони взяли на себе зобов'язання. Якщо мої міністри давали пусті надії, не повідомивши мене з цього приводу, у них виникнуть проблеми зі мною. Я відправляю їх на кораблі воювати», — додав він.

Для «компенсації» Борисов оголосив на цьому ж позачерговому брифінгу, що Болгарія залучить до 400 військовослужбовців для участі у навчаннях сухопутних військ НАТО в Румунії. Сценарій НАТО з охорони морського кордону можливий лише в тому разі, якщо країна стане об'єктом масової хвилі біженців, пояснив тоді Борисов. «Тема, що кораблі НАТО охороняють наш кордон, може виникнути лише після потужної хвилі біженців, якщо вона надійде з моря, після закриття Егейського і Середземного морів», — сказав прем'єр-міністр.

Лише днем раніше, 15 червня, агентство Reuters процитувало вищого російського дипломата, який попередив НАТО, щоб воно не збільшувало своєї військово-морської присутності у Чорному морі, оскільки це підірве регіональну безпеку та ще більше погіршить відносини Альянсу з Москвою. На початку того ж місяця російські ЗМІ повідомляли, що американський ескадрений міноносець Porter увійшов у Чорне море для рутинної місії, але це занепокоїло

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Москву, оскільки корабель перед цим було об'єднано новою ракетною системою.

На відміну від болгарського прем'єр-міністра Бойко Борисова, Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг дав іншу оцінку ситуації в Чорному морі. На відкритті зустрічі міністрів оборони Альянсу в Брюсселі 14 червня 2016 року він заявив, що країни НАТО стикаються з безпрецедентними проблемами безпеки — зі сходу та з півдня [3]. Водночас, як цитували російські інформаційні агентства, вищий чиновник МЗС Росії Андрій Келін заявив, що рішення про створення постійної сили дестабілізує ситуацію, оскільки це не море НАТО. «Це зовсім не морський простір НАТО, жодного стосунку до Альянсу воно не має... Я не думаю, що це покращить наші відносини з НАТО», — додав Келін [4].

Питання про реакцію Борисова на ці суперечливі оцінки полягає в тому, чиєї позиції він дотримується — НАТО і Столтенберга чи Росії та її дипломата Келіна?

Про той момент відвертості болгарського прем'єр-міністра у питанні ставлення до оборони НАТО в Чорному морі можна написати більше, тому що Борисов повертався до нього ще багато разів за останні роки. Кульмінацією став його візит до США у жовтні 2019 року.

За кілька годин до того, як президент Дональд Трамп прийняв його, Борисов підтвердив свою позицію щодо неприйнятності розміщення флотилії НАТО в Чорному морі або й навіть військово-морської бази НАТО на болгарській території, тобто він не змінив своєї думки.

«Американці дуже добре знають моє ставлення до цього питання і навряд чи ставитимуть це під сумнів під час наших переговорів із Трампом», — заявив він 24 жовтня 2019 року. Наступного дня після його розмови з Трампом у Білому домі болгарський прем'єр дав зрозуміти, що у Варні може бути побудований координаційний центр НАТО. А вже 12 грудня того ж року у зв'язку з візитом Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга до Софії він заявив, що питання було порушене для обговорення, але «на Болгарію не тиснуть» щодо реалізації. Це трохи нагадувало жарт про російського п'яницю, який вилікувався від алкоголізму і вже мав огиду до алкоголю.

Тема безпеки в Чорноморському регіоні не обмежується суто військовою опозицією. Не менш важливими є російські маневри з газопроводами, очевидна мета яких — обійти та завдати шкоди Україні. І Болгарія приєдналася до реалізації цих проєктів, які є частиною російської гібридної війни.

Список використаних джерел:

1. «Російський щоденник». — Софія: «БАРД», 2007. — Стор. 55, 56.
2. Борисов проти флотилії проти Росії, хоче яхти, миру і любові в Чорному морі [Електронний ресурс] // DarikNews.bg, 2016. — Режим доступу: <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/borisov-protiv-flotiliq-sreshtu-rusiq-iska-qhti-mir-i-lyubov-v-chno-more-1583810>.
3. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the North Atlantic Council meeting at the level of NATO Defence Ministers, 14.06.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_132349.htm.
4. МЗС Росії: Чорне море не є морським простором НАТО [Електронний ресурс] // Ведомости, 15.06.2016. — Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2016/06/15/645382-midrossii>.

Експертна група

проєкту «Російський лобізм в Україні
в контексті виборів 2019 року:
джерела живлення, канали проникнення,
механізми запобігання»,
Київ, Україна

Російська агентура впливу в Україні: руйнація оборонно-безпекового сектору²

After the collapse of the USSR, Russia formed the doctrine of "zones of influence." According to it, Ukraine should remain within the sphere of influence of the Russian Federation. During B. Yeltsin's period, Russia lacked the resources and practical capacities to implement this doctrine. After Putin came into power and oil prices and revenues from hydrocarbon exports increased, Russia's actions in this dimension became systematic and rigid. Attempts of post-Soviet countries to choose another geopolitical vector - NATO and the EU integration - have been halted. The examples are the Russian aggression against Georgia in 2008 and the ongoing aggression against Ukraine since 2014.

З часів колапсу СРСР і здобуття колишніми радянськими республіками незалежності в Росії було сформовано доктрину «зон впливу» — по аналогії з радянською доктриною обмеженого суверенітету для країн комуністичного табору. Відповідно до цієї доктрини Україна повинна була лишатися в зоні впливу РФ. За президентства Бориса Єльцина реалізація цієї доктрини мала відносно м'який характер переважно економічного тиску, боргового шантажу. Низькі ціни на нафту, а також дві чеченські кампанії на Північному Кавказі звузили можливості Росії реінкорпорувати Україну та інші нові незалежні держави в СРСР 2.0, яким мав стати СНД. З приходом до влади Володимира Путіна та зростанням цін на нафту і доходів від експорту вуглеводнів дії в цьому напрямі стали системними й жорсткими.

Нові проєкти реінтеграції пострадянського простору — Єдиний економічний простір, Євразійський економічний союз, Митний союз — були лише новими обгортками ідеї СРСР 2.0. Спроби вибрати інший геополітичний вектор — інтеграцію в НАТО та ЄС — жорстко припинялися. Прикладом є агресія РФ проти Грузії 2008 року і триваюча з 2014 року агресія проти України.

Криптовійна

Фактично гібридна війна РФ проти України почалася не 2014 року, а значно раніше, і мала вигляд криптовалійної, тобто прихованої війни з використанням невійськового інструментарію. 20 лютого 2014 року відбулася трансформація цієї війни в «гарячу фазу» із застосуванням силового компонента — окупації Криму «зеленими чоловічками».

До цього проти України велася координована з єдиного центру криптовалійна, основними інструментами якої були:

— формування залежності українських стратегічних підприємств від російської сировини чи комплектуючих для виробництва;

— впровадження технологій виробництва з обов'язковою прив'язкою до російського постачальника;

— формування залежності окремих підприємств від російського капіталу через надання кредитів та інших фінансових інструментів;

— входження російського капіталу в українські підприємства стратегічного значення з подальшим їх скуповуванням;

² Статтю підготовлено в рамках проєкту «Російський лобізм в Україні в контексті виборів 2019 року: джерела живлення, канали проникнення, механізми запобігання» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Оцінки, висловлені у статті, відображають бачення експертної групи і жодною мірою не є відображенням точки зору Міжнародного фонду «Відродження».

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

— впровадження російського програмного забезпечення та/або корпоративних ІТ-сервісів із хмарними технологіями;

— скуповування державних боргових паперів і концентрація державних боргів у російських суб'єктів;

— отримання комерційної та інших видів конфіденційної інформації про діяльність підприємств;

— цілеспрямовані дії на доведення до банкрутства стратегічних і бюджетоутворюючих підприємств;

— запровадження санкцій та обмежень щодо українських підприємств на російському ринку;

— введення прямої агентури та агентів впливу в керівні органи стратегічних державних компаній, центральні органи виконавчої влади та сектор національної безпеки і оборони.

Останній інструмент є найбільш типовою діяльністю Росії на українському напрямку

впродовж усього періоду після колапсу СРСР. Мета такої активності — опосередковано, через зусилля агентури впливу, зсередини трансформувати корпоративні та державні стратегії у тому чи іншому секторі економіки, безпеки та оборони на користь Росії. На сучасному етапі, після зміни влади в Україні 2019-го, як і на початку 2010-х років із приходом до влади Віктора Януковича, Росія мобілізує зсередини України спротив курсу на її інтеграцію до НАТО, використовуючи агентуру впливу.

Агенти впливу — це особи, які використовують своє становище у суспільстві, можливості, владу й авторитет для просування інтересів іноземної держави, але діють у такий спосіб, щоб не демаскувати цієї держави. Саме їхні дії зумовлюють неготовність держави — жертви агресії у критичний момент організувати зовнішню оборону проти прямої агресії та чинити системний опір різним видам гібридних агресій начебто зсередини країни. Завданнями російської агентури впливу в Україні є створення прихованої системи «управління» владою та трансформація суспільної думки і настроїв на користь Росії.

Суспільство в мережах

Джерело: <https://www.perunica.ru/otveti/vinovat/9448-setevye-voyny-i-agenty-vliyaniya-zapada.html>.

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Слід зазначити, що контингентом особливої уваги російських спецслужб були військовослужбовці Збройних Сил та інших силових структур України. Збір інформації щодо військовослужбовців ВМС України, підрозділів сухопутних і повітряних сил ЗС України, дислокованих у Криму, практично розпочався ще з 1992 року. У «Зверненні до народних депутатів України депутатської групи «Державність» у зв'язку з розглядом Верховною Радою України законопроектів, що стосуються Автономної Республіки Крим, оборони й безпеки України» 1996 року наголошувалося: *«Головним методом агентурної роботи ГРУ та ФСБ стало вживлення своєї агентури до лав офіцерів, які повертались до України після розвалу Радянської Армії, а також вербування військовослужбовців, які залишилися та залишаються служити на українській території... Найбільш сприятливі умови для агентурної роботи російських спецслужб склались на території Кримського півострова. Цей регіон виявився єдиним місцем за межами Росії, де ГРУ отримало можливість працювати відкрито на легальній основі, спираючись на розвідувальні структури Чорноморського флоту, який знаходився нібито у спільному російсько-українському підпорядкуванні... В цілому робота російських спецслужб у Криму була значно полегшена наявністю агентури центрального апарату КДБ, яка, в силу специфічного регіону (наявність великої кількості партійних та державних дач, санаторіїв, будинків відпочинку і т. ін.), не підпорядковувалась і не була відома місцевим органам держбезпеки, які перейшли у подальшому під юрисдикцію України».*

Паралельно формувалася потужна агентура впливу на вищих щаблях влади. Цей процес досягнув кульмінації з приходом до влади Януковича, кадрова політика якого сприяла руху агентів впливу на владний Олімп. Надання преференцій через існуючі або спеціально ініційовані бізнес-проекти політикам високого рівня, які приховано просувають ідеї та патронують проекти, вигідні РФ у контексті здійснення нею криптовійни проти України, стало механізмом формування «п'ятої колони».

Як показує досвід України та Європи, корупційні схеми є найефективнішими для фор-

мування агентури впливу. Російський опозиціонер Гаррі Каспаров дав влучні характеристики сучасній політиці Кремля: «Європі не вдалось експортувати демократію в Росію. Зате Путіну вдалось експортувати в Європу корупцію», «Найбільший експорт Росії — це не газ чи нафта, а корупція». І ця корупція сприяє формуванню агентури впливу. В Європі цьому служать проекти російських газових потоків — «Північного потоку», «Північного потоку-2». Непрозорі корупційні схеми на кшталт Eural Trans Gaz, RosUkrEnergo були небезуспішно імплементовані Кремлем в Україні на початку 2000-х в обмін на відмову від курсу Києва на членство в НАТО та ЄС. Проте це спрацювало лише до певної міри. Помаранчева Революція 2004 року внесла свої корективи, курс на членство в НАТО та ЄС було відновлено. Його було знову перервано 2010 року після приходу до влади Віктора Януковича. Але у 2014 році Революція Гідності відновила статус-кво. Нині, після виборів 2019 року і приходу до влади Володимира Зеленського та його політично аморфного угруповання популістсько-сервільного типу, Росія робить черговий рестарт спроби знищити Україну методами криптовійни, використовуючи і агентуру російських спецслужб, яку мало зачепила контррозвідувальна діяльність періоду 2014–2019 років, і агентуру впливу.

Агентура російського впливу

Агентура впливу належить до найефективніших і найскладніших для виявлення способів впливу на противника. У своєму середовищі та у суспільстві агент впливу сприймається як лояльний громадянин. Той факт, що його погляди, які він висловлює у приватному житті або публічно, інколи збігаються з політичною лінією та пропагандистськими зусиллями іноземної держави, зазвичай оцінюється як випадковість. Натомість шкода, заподіяна агентом впливу, може бути значною, особливо якщо він є високопосадовцем чи визнаним авторитетом.

У зв'язку з буремними подіями початку російсько-української війни та повною зміною керівництва у секторі національної безпеки та оборони ми можемо зробити обґрунтовані висновки щодо високої ймовірності широкого за-

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

лучення російських агентів впливу до вищого державного керівництва і доведення України до неспроможності чинити опір агресії.

Операції з використанням агентури впливу належать до заходів стратегічного рівня і розраховані на роки або навіть десятиліття, оскільки формування колективної свідомості суспільства іноді потребує вимирання цілого покоління. Це відсилає нас до трьох російських спецоперацій стратегічного рівня — «Позаблоковість», «Федералізація» та «Народовладдя». Спецоперація «Позаблоковість» увінчалась успіхом 2010 року за президентства Віктора Януковича, коли був ухвалений закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики, яким було проголошено та закріплено позаблоковість України. На основі цього було зроблено кроки, спрямовані на руйнацію оборонного потенціалу України, дезорганізацію ЗСУ та сектору національної безпеки.

Задовго до початку російсько-української війни в Україні формувалося уявлення про росіян як про «братній народ», війна з яким, по суті, неможлива насамперед через спільні цінності й особливі відносини. Історично так склалося, що і в арміях обох держав служили офіцери, які свого часу спільно навчалися в тих самих військових навчальних закладах, були друзями і навіть родичами. Серед особового складу Збройних Сил України на початку силової стадії розвитку конфлікту також не було психологічної готовності застосовувати зброю. Усвідомлення, що російська армія є ворожою армією, яка знищує українців, прийшло лише після прямих обстрілів місць дислокації частин ЗСУ з території РФ влітку 2014 року. Тож констатуємо, що російські агенти впливу у цій справі досягли свого результату.

А втеча керівників оборонного та безпекового секторів часів Януковича до Росії також фактично демаскує і їхню попередню діяльність, і саму Росію. Частково інформацію про їхню діяльність було оприлюднено під час судового процесу проти колишнього президента Віктора Януковича, якого було заочно засуджено за державну зраду.

Неповний перелік ключових посадових осіб силових структур і відомств, котрі, як виглядає

ретроспективно, були провідниками інтересів Росії та, за припущенням низки ЗМІ, її агентурою у владі та силових структурах України, виглядає так:

— голова адміністрації президента України Андрій Клюєв (під час президентства Януковича займав посади секретаря РНБО України, першого віцепрем'єр-міністра України, втік з України після Революції Гідності);

— перший заступник голови адміністрації президента України Андрій Портнов (з квітня 2010 року до кінця лютого 2014 року обіймав посади в адміністрації президента Віктора Януковича, втік з України, але повернувся після президентських і парламентських виборів 2019 року);

— голова Служби безпеки України, член РНБО України, генерал-майор Олександр Якименко (9 січня 2013 року — 24 лютого 2014 року, переховується в Росії);

— радник президента України генерал-полковник Ігор Калінін (з 9 січня 2013 року по 24 лютого 2014 року, до того обіймав посади голови Служби безпеки України, начальника Управління державної охорони України, втік до Росії);

— перший заступник голови СБУ, керівник Антитерористичного центру СБУ генерал-майор Володимир Тоцький (січень 2013 року — лютий 2014 року, втік до Росії);

— голова Служби зовнішньої розвідки України Григорій Ілляшов (18 червня 2010 року — 27 лютого 2014 року, втік з України);

— міністр оборони, член РНБО України, народний депутат України трьох скликань Павло Лебедев (24 грудня 2012 року — 27 лютого 2014 року, втік до Росії);

— посол України в Білорусі віцеадмірал Михайло Єжель (2013–2015 роки, раніше при президентстві Януковича обіймав посади радника президента України — з лютого 2012 року по квітень 2013 року і міністра оборони України — з березня 2010 року по 8 лютого 2012 року);

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

— радник президента України Дмитро Саламатін (з грудня 2012 року по лютий 2014 року, раніше міністр оборони України, генеральний директор концерну «Укроборонпром», переходить в Росію);

— начальник Генерального штабу ЗС України адмірал Юрій Ільїн (лютий 2014 року, раніше командувач ВМС України у 2012–2014 роках, дезертир, колаборант, перейшов на бік Росії, перебуває в окупованому Криму);

— командувач ВМС України контрадмірал Денис Березовський (березень 2014 року, раніше обіймав посаду заступника командувача ВМСУ з бойової підготовки — начальника управління бойової підготовки, дезертир, колаборант, перейшов на бік Росії, був призначений на посаду заступника командувача Чорноморського флоту РФ, з 2018 року — заступник командувача Тихоокеанського флоту РФ);

— перший заступник командувача ВМСУ — начальник Штабу контрадмірал Дмитро Шакуро (колаборант, перейшов на бік Росії, в липні 2014 року був призначений на посаду заступника командувача Каспійської флотилії ВМС РФ);

— перший заступник командувача ВМСУ — начальник Севастопольського гарнізону віцеадмірал Сергій Єлісеєв (колаборант, перейшов на бік РФ після незаконної анексії Криму, призначений заступником командувача Балтійського флоту ВМФ РФ влітку 2014 року);

— міністр внутрішніх справ, член РНБО України генерал Віталій Захарченко (перебував на посаді з 7 листопада 2011 року по 21 лютого 2014 року, з лютого 2014 року переховується в Росії);

— заступник міністра МВС — начальник міліції громадської безпеки генерал-лейтенант Віктор Ратушняк (з березня 2010 року по березень 2014 року, втік до Росії);

— заступник начальника Головного управління — начальник міліції громадської безпеки ГУМВС України в Києві, полковник міліції Петро Федчук (з липня 2013 року по січень 2014 року, втік до Росії, служить у поліції МВС РФ).

Значна частина осіб із цього списку фігурують у кримінальній справі як організатори розстрілів на Майдані. **Розстріли на Майдані у лютому 2014 року стали операцією ФСБ з подальшої хаотизації України з метою відволікти увагу влади і суспільства від початку операції з окупації Криму та Севастополя.** Сукупність і рівень державних посад, що їх обіймали перелічені вище особи, дозволяють зробити висновок, що Росія, готуючи агресію проти України, створила близьку до критичної масу агентури впливу, діяльність якої спричинила тимчасовий параліч влади, проте виявилася недостатньою для упокорення України, а лише сприяла захопленню частини її території (Крим, Севастополь, ОРДЛО).

Завчасна руйнація оборонного потенціалу України

За свідченнями учасників судового процесу у справі про державну зраду експрезидента України Віктора Януковича, руйнування ВМС України розпочалося після обрання його президентом. За свідченнями командувача ВМСУ адмірала Ігоря Тенюха, з приходом 2010 року до влади Януковича у Збройних Силах України стали проводити кадрову зачистку, починаючи з командувача Військово-Морських Сил, яким він був на той час. Через місяць після звільнення адмірала Тенюха було звільнено і заступника командувача ВМС України, що відповідав за війська берегової оборони, генерал-майора Олександра Островського, який відмовився підписати наказ про ліквідацію окремих елітних підрозділів берегової оборони ВМС, дислокованих у Криму. Після цього пішли заміни командирів батальйонів сил берегової оборони, командирів кораблів ВМСУ. Невипадково, що все це відбувалося саме в Криму та Севастополі. Проукраїнських офіцерів і командирів замінювали на проросійських. Змінювався й особовий склад частин ЗСУ в Криму. 14 жовтня 2013 року Військово-Морські Сили вже звітували про те, що жодного призовника немає, кораблі та судна укомплектовано контрактниками, причому переважно з Криму. Командувач Військово-Морських Сил України у 2014–2016 роках віцеадмірал Сергій Гайдук зауважує, що на початок періоду окупації Криму 80% особового складу ВМСУ були уродженцями Севастополя та АРК. З урахуванням російського інфор-

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

маційно-пропагандистського домінування в Криму подібне рішення підготувало ґрунт для втрати Криму, оскільки максимально послабило сили можливої протидії окупації гібридного типу.

Згадані вище багаторічні системні напрацювання російських спецслужб та її місцевої агентури було ефективно використано Росією у 2014 році, коли настав час «Ч». Віцеадмірал Сергій Гайдук стверджує: «...багато було прикладів, коли командирам частин, наприклад командир ру Феодосійського батальйону морської піхоти, відкритим текстом говорили: ти живеш за такою адресою, у тебе вдома дружина, дитина ходить у таку-то школу, чи ти не боїшся за свою сім'ю? Ухвали правильне рішення». «Правильне рішення» означало перейти на бік Росії. Це дало потрібний агресору ефект. З урахуванням територіального принципу комплектування Збройних Сил України лише 3991 військовослужбовець із 13468 чоловік особового складу на території АРК залишився вірним присязі та не перейшов на бік ворога.

У 2017 році народний депутат України, координатор групи «Інформаційний спротив» Дмитро Тимчук (нині покійний) опублікував статистику кількості співробітників силових відомств України, які під час окупації Криму перейшли на бік РФ, а також тих, хто залишився вірним Україні та вийшов на материк після анексії півострова Росією.

Внутрішні війська МВС України на 1 березня 2014 року налічували в Криму 2489 військовослужбовців. На материк вийшли 1398 військовослужбовців, тобто частка тих, хто перейшов на бік Росії, становила 44%.

Станом на 1 березня 2014 року в частинах Збройних Сил України, дислокованих на території Кримського півострова, налічувалося 13468 військовослужбовців (4637 офіцерів, 8831 солдат і сержант). На материк вийшов 3991 (1649 офіцерів, 2342 солдати і сержанти). Таким чином, 70,4% військовослужбовців ЗСУ фактично перейшли на бік країни-агресора.

Служба безпеки України в Криму та Севастополі налічувала на 1 березня 2014 року в усіх підрозділах, органах, закладах 1619 вій-

ськовослужбовців, у тому числі 1235 офіцерів, 384 контрактники. На материк вийшли 217 військовослужбовців, з них 210 офіцерів і 7 контрактників. Відсоток зрадників у СБУ виявився найвищим з-поміж усіх силових відомств — 86,4%.

Ці цифри є значною мірою результатом кадрової політики на рівні центральної влади, багаторічної роботи російської агентури в Криму, а також агентури впливу у Києві.

Кадрову чистку в ЗСУ і, особливо, в ВМС здійснював особисто міністр оборони Михайло Єжель, колишній командувач ВМС України. Ще два колишні міністри оборони Павло Лебедев і Дмитро Саламатін безпідставно скорочували чисельність Збройних Сил України — зі 180 тисяч до 160 тисяч осіб. У 2012 році Лебедев заявляв про плани скорочення, за якими до кінця 2015-го Збройні Сили України налічуватимуть 60 тисяч осіб. Одночасно цими ж керівниками оборонного відомства було ліквідовано військові комісаріати.

Дмитро Саламатін спеціалізувався на підриві позицій оборонно-промислового комплексу (ОПК) України на світових ринках озброєння та військової техніки. У 2010–2012 роках він був генеральним директором Державного концерну «Укроборонпром», а з 8 лютого 2012 року по 24 грудня 2012 року — міністром оборони. Згідно з повідомленням генерального прокурора України Юрія Луценка від 14 січня 2019 року, «Департаментом міжнародно-правового співробітництва ГПУ колишньому міністру оборони України Саламатіну Д.А. оголошено підозру про участь у складі злочинної організації В.Януковича, заволодінні чужим майном в особливо великих розмірах шляхом зловживання своїм службовим становищем та вчинення державної зради в інтересах Російської Федерації, підриві обороноздатності, державної та економічної безпеки України шляхом вчинення умисних дій, спрямованих на витіснення України зі світових ринків зброї на користь РФ. Тільки умисні дії Саламатіна по зриву контракту між казенним підприємством «Харківське конструкторське бюро з машинобудування імені О.О. Морозова», Державним підприємством «Антонов» і державним підприємством «СЗТФ «Прогрес» і Міноборони Республіки Ірак на постачання, ремонт, обслуговування військової

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

техніки призвело до збитків Україні на 560 млн доларів США».

Провідники російського впливу в оборонно-безпековому секторі держави отримали обвинувачення в державній зраді і можуть вважатися не лише агентами впливу, а й прямими агентами спецслужб РФ. За нормальних умов функціонування системи державної безпеки ніхто з них не потрапив би на ключові посади, а дехто навіть не отримав би українського громадянства. Але усе це стало можливим завдяки рішенням на політичному рівні. Агенти впливу серед політиків свідомо просували й призначали прямих агентів РФ на ключові посади та не перешкоджали їхній діяльності, яка шкодила національним інтересам України. Тому руйнування системи державної безпеки та оборони — це результат тривалої взаємодії вже викритих агентів держави-агресора й агентів впливу, які діяли або продовжують діяти під прикриттям легальної політичної діяльності або громадсько-політичної активності в Україні.

Підрив обороноздатності

Багато важливої інформації з погляду вивчення деструктивних впливів на стан обороноздатності ЗСУ було оприлюднено під час роботи Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004-го по 2017 рік. Кидається у вічі саме період президентства Януковича (2010–2014) — один із найскладніших періодів функціонування ЗС України, який характеризується ігноруванням очільниками Міністерства оборони України та командуванням Збройних Сил України основних положень засад теорії воєнного мистецтва, досвіду раніше досягнутих результатів реформування ЗС України.

Перший етап цього періоду (2010–2011) характеризується розформуванням Об'єднаного оперативного командування (ООК) і Командування сил підтримки ЗС України. Встановлено, що розформуванням ООК було практично знищено оперативно-стратегічний рівень структури ЗС України та дезорганізовано управління обороною держави на оперативно-стратегічно-

му рівні. Відсутність ООК стала однією з основних проблем організації оборони територіальної цілісності України у 2014 році. Внаслідок розформування ООК Збройні Сили України були позбавлені органу управління військами, який був би спроможний сформувати міжвидове угруповання військ (сил), організувати його підготовку, спланувати та успішно провести операцію зазначеного угруповання військ.

За підсумками проведених досліджень установлено, що на початку 2014 року мобільність військових угруповань ЗС України на оперативно-стратегічному та оперативному рівнях було повністю паралізовано. Генеральному штабу ЗС України довелося 2014-го поспіхом формувати так званий штаб АТО на території Донецької та Луганської областей (деякою мірою — аналог Об'єднаного оперативного командування), який набував оперативних спроможностей з управління, по суті, міжвидовим і міжвідомчим угрупованням військ уже в ході бойових дій.

Комісія експертів зробила висновки, що розформування Командування сил підтримки Збройних Сил України призвело до втрати централізованого управління системою всебічного забезпечення ЗСУ в мирний час і під час підготовки і проведення операцій. Відсутність централізованого керівництва системою матеріально-технічного та оперативного забезпечення в подальшому спричинила дезорганізацію забезпечення військ, що спонукало стихійний розвиток волонтерського руху в початковий період застосування ЗС України проти незаконних збройних формувань на території Донецької та Луганської областей і проти російських сил у 2014 році.

Другий етап (2012) характеризується дезорганізацією системи протиповітряної оборони держави, переглядом воєнно-адміністративного поділу території України, безпідставними змінами у системі мобілізації та у плануванні переведення Збройних Сил України на так звану трирівневу систему управління, яка, по суті, створила умови для критичного розбалансування системи управління військами (силами) в операціях. Заходи планувалися та проводилися без урахування вимог законів

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

України, постанов КМУ та підзаконних нормативно-правових актів. У цей час у структурних підрозділах Міністерства оборони, Генерального штабу, військових науково-дослідних установах і командуваннях Збройних Сил розпочався поступовий перехід до розробки окремих тимчасових керівних документів, які розроблялися для так званого узаконення рішень керівництва Міністерства оборони України та командування Збройних України, що не відповідали законам України, теорії воєнного мистецтва та досвіду ведення війн і воєнних конфліктів. Зазначені рішення, що приймалися керівниками Міноборони та Генштабу 2012 року, негативно вплинули в подальшому на організацію протидії окупації Криму та східних територій України.

Створення окремого оперативного командування в Криму, в результаті чого всі військові частини, що дислоковані на його території, були передані під командування ВМС, було дезорганізуючим за своєю суттю. Це порушило функціонування єдиних систем управління протиповітряною обороною, територіальною обороною та мобілізацією, унеможливило вплив командувачів видів ЗС України на виконання цільових завдань для угруповань військ (сил) видів ЗС України на території Криму.

Третій етап (2013–2014) характеризується завершенням розформування армійських корпусів як основи оперативного-тактичного рівня структури ЗС України, дезорганізацією системи управління військами на всіх рівнях — від бригад до видів ЗС України (крім Повітряних Сил ЗС України). Третій етап «розвитку» військового будівництва характеризується намаганням організаторів оборонного планування штучно вже в мирний час розподілити Збройні Сили України на три окремі командування, які мали бути сформовані за міжвидовим і територіальним принципом, під керівництвом відповідних командувачів.

Фактично керівництво Міноборони часів президентства Януковича та керівництво Генерального штабу прийняли та імплементували рішення, що унеможливили єдиний центр управління військами. Південна зона управління була в Криму, і фактично сили на території Кримського півострова не підпорядковувалися

командуванню ЗСУ, а перебували під орудою командування ВМС. Східна зона збігається з тим, що російська пропаганда називала «Новоросією», і була зачищена від основної кількості військових частин ЗСУ ще в другій половині 2000-х, тож стала легкою здобиччю для незаконних збройних формувань, а потім і для регулярних частин ЗС РФ. Західна зона охоплювала територію Західної та частини Центральної України.

Як наслідок багаторічної роботи російської агентури впливу як у Києві, так і в Криму, у Москві на початку кримської кампанії існувала впевненість, що Україна не зважиться на опір інтервентам. Задля недопущення такого опору здійснювався комплекс заходів, починаючи з відвертого психологічного тиску на вище державне керівництво й завершуючи діями зсередини через різноманітні канали впливу, передусім через топових політиків. Це позбавляло можливості прийняти адекватні становищу рішення та призвело до фактичного паралічу влади. Оприлюднена стенограма засідання РНБО України від 28 лютого 2014 року має красномовні підтвердження того, що керівництво України та лідери політичних сил, які взяли владу після втечі Януковича, дотримувалися позиції уникнення опору агресору. Найбільш яскраво це проявилось у виступі присутньої на засіданні РНБО лідерки парламентської фракції партії «Батьківщина» Юлії Тимошенко: «Жоден танк не повинен виїхати з казарми, жоден солдат не повинен підняти зброю, бо це означатиме програш. Ніякого воєнного стану і активізації наших військ! Ми маємо стати самою мирною нацією на планеті, просто поводити себе як голуби миру...»

Колишній начальник Генерального штабу ЗС України генерал-полковник Володимир Замана у своїх роздумах 29 лютого 2020 року зазначив: «Якби СБУ розсекретила всіх агентів впливу ФСБ в Україні, а особливо серед тих, хто займав вищі державні посади, нам стало б абсолютно зрозуміло, чому тоді на РНБО було прийнято саме таке рішення».

Релегалізація агентури впливу

Механізм люстрації, запроваджений за часів президентства Петра Порошенка, був украй

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

недосконалим і був підданий критиці з різних боків. Згідно з Законом України «Про очищення влади», люстрація здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали чи сприяли здійсненню заходів, спрямованих на узурпацію влади Віктором Януковичем, підірвав основ національної безпеки і оборони України, протиправне порушення прав і свобод людини. Законом було запроваджено заборону на зайняття певних посад протягом десяти років особами, які в період з 25 лютого 2010 року (початок президентства Януковича) до 22 лютого 2014-го обіймали певні державні посади протягом року і більше. Застосування недосконалого закону не привело до суттєвого очищення влади.

Після президентських і парламентських виборів 2019 року, коли в Україні утворилася нова конфігурація влади з українським рівнем фаховості, втратою інституційної пам'яті, фаворитизмом при підборі кадрів, склалися умови для релегалізації агентури впливу та її проникнення в органи влади. Відбулося повернення в Україну певної частини втікачів режиму Януковича. Осіб, що обіймали відповідальні посади і втратили їх унаслідок люстрації, стали призначати на нові посади в державних агентствах. Яскравий приклад — призначення на посаду керівника управління боротьби з економічною злочинністю СБУ (підрозділ, що мав би бути взагалі ліквідований у ході реформи СБУ) генерал-майора Анатолія Калюжняка, якого з-поміж інших керівників СБУ звинувачують у причетності до організації розстрілів на Майдані у лютому 2014 року, за якими стояла ФСБ РФ. Колишній керівник Служби безпеки України Валентин Наливайченко відзначав наявність підстав вважати, що групи співробітників російської ФСБ брали участь у плануванні та здійсненні заходів так званої антитерористичної операції в Києві під час масових акцій протесту у лютому 2014 року. ФСБ РФ визнала, що її співробітник генерал-майор Сергій Беседа 20–21 лютого 2014-го перебував у Києві. Хоча Калюжняк відкидає звинувачення, тим не менш показовим є факт призначення в СБУ особи з проблемною репутацією та неясним минулим, якої не мали би призначати на відповідальну посаду. За інформацією ЗМІ, він «випадково» виявився давнім приятелем Воло-

димира Зеленського ще із шкільних часів, тому його й було призначено в СБУ.

Відбувається публічна активізація низки політиків і посадовців часів проросійського клептократичного режиму Януковича. Колишній заступник голови АПУ Андрій Портнов, колишня міністр юстиції Олена Лукаш, колишня народний депутат Олена Бондаренко символізують своєю медіа-активністю проросійський і антизахідний напрям політики, намагаючись вплинути на адміністрацію Зеленського з метою схилити його до капітуляції перед Росією та розвернути Україну геополітично в бік Росії. Як правило, медійна та політична активність проросійських активістів здійснюється під егідою «Опозиційної платформи» на чолі з міністром уряду Миколи Азарова Юрієм Бойком і проксі-платформи «Український вибір» Віктора Медведчука. «Український вибір» просуває ідеї «реального народовладдя» через прийняття закону «Про всеукраїнський та місцевий референдуми за народною ініціативою», федеративного устрою України, зміни вектора зовнішньоекономічної інтеграції, відновлення торгово-економічного співробітництва з РФ і країнами СНД. Тобто усе те, що входить до системи завдань згаданих вище трьох російських спецоперацій стратегічного рівня — «Позаблоковість», «Федералізація» та «Народовладдя», мета яких — розмивання України, дисфункція її влади, перетворення країни на зону хаосу в Європі. Ці політичні та громадські об'єднання являють собою вершину айсберга, яка є дахом діяльності агентури впливу, а підконтрольні їм медіа-ресурси слугують платформою для масового дезінформування та маніпуляцій.

Окремі висновки

Найкращою формою захисту держави від діяльності агентури впливу може бути послідовне та системне демаскування будь-якої виявленої маніпуляції та забезпечення громадянам постійного доступу до достовірної інформації. Специфіка роботи агентури впливу полягає у тому, що вона не викрадає державних таємниць, на відміну від агентури розвідки, а впливає на громадську думку, а через неї — на політичні рішення, що приймаються, тому контррозвідці важко зібрати докази, які можна було б пред'явити в суді. Агент впливу також може

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

впливати на прийняття політичного рішення у ролі радника, експерта, громадського активіста чи журналіста-викривача. В усіх цих випадках він діє не прямо, а опосередковано. І протидіяти його діяльності теж можна не прямо (контррозвідка), а опосередковано — через публічне демаскування й спростування з боку інших представників професійного середовища, державними або недержавними організаціями.

Набагато важче протидіяти руйнівній діяльності прямих агентів. Вони приймають управлінські рішення від свого імені, але, як правило, під серйозним політичним прикриттям, а часом — і під прямим політичним керівництвом. Тому контррозвідувальна робота проти них є серйозно ускладненою саме через політичні впливи.

Зрілі держави із сильними контррозвідувальними органами майже не допускають на політичний рівень прямих іноземних агентів, особливо з ворожих держав. В Україні ситуація інша, ми вже були свідками того, як ціла плеяда прямих російських агентів планомірно вводилася спочатку в українське громадянство, потім у публічний простір і парламентську залу, а згодом і на відповідальні державні посади у сфері національної безпеки, оборони та ОПК. Але такі операції не робляться швидко, вони потребують часу на інфільтрацію та розгортання сил і засобів. Стан масової свідомості країни — жертви агресії також не може змінюватися дуже швидко, це теж інерційна система.

Закладаються такі операції стратегічного рівня в момент демократичної зміни влади в країні-жертві. Саме в цей час через механізм виборів і хвилі кадрових призначень на політичному рівні можуть з'являтися як російські агенти впливу, так і пряма агентура спецслужб країни-агресора. Тому відслідковувати кадрові призначення в сфері національної безпеки та оборони у цей момент потрібно особливо прискіпливо, але й не забувати, що всі агенти не проявлять себе відразу.

Важливо, аби вони проявилися достроково, оскільки це зруйнувало б стратегічні плани спецслужб щодо їхнього використання. Хорошим методом демаскування може стати відкрита гра з боку громадянського суспільства: прямі запитання, максимальна правда, неупереджений виклад фактів. Коли агент російського впливу розуміє, що демаскований, він або згортає свою діяльність, або відкрито переходить у проросійський політичний табір.

В ідеалі була би доцільною широка інформаційна кампанія, спрямована на захист суспільства від діяльності російських агентів впливу через усвідомлення громадянами можливостей маніпулювання з боку суб'єкта зовнішнього контролю.

Громадським організаціям варто розробити та впровадити внутрішні етичні правила та процедури своєї діяльності, спрямовані на запобігання можливому використанню їх агентами агресора з метою посилення внутрішнього впливу в Україні чи дестабілізації ситуації.

Борис БАБІН,

Доктор юридичних наук, професор,

Головний науковий співробітник

Інституту законодавства Верховної Ради України,

Україна

Телекомунікації окупованого Криму як засіб російської агресії проти України³

Since 2014, Russia has illegally extended its own information and communication legislation to the Crimea and resorted to the active use of telecommunications to enhance its aggression against Ukraine. After six years of occupation of Crimea and widespread Russian aggression, the information and communication issues in the occupied territories are still being ignored by both the authorities. At the same time, the only lever of influence that can prevent the occupier from full implementation of its own information policy on the peninsula is the fear of sanctions by Western countries on key enterprises of the Russian information industry.

Сучасне суспільство стало повністю інформаційним, і тому будь-які міждержавні конфлікти стають перш за все віртуальним протистоянням, де важливими є і сама інформація, і засоби її поширення та зберігання. Водночас, за умов шестирічної окупації Криму та широкомасштабної російської агресії, питання організації інформатизації та зв'язку на окупованих територіях залишаються поза увагою як влади, так і суспільства.

Відповідні узагальнення робилися неурядовими організаціями насамперед щодо висвітлення питань ефективності теле- та радіомовлення з підконтрольної території України на окуповану, окрему аналітичну роботу було здійснено Представництвом президента України в АРК 2018 року, з подальшим обговоренням сформованих пропозицій у профільних парламентських комітетах [1]. Водночас послідовних кро-

³ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

ків у цьому напрямку державою зроблено не було [2], а єдиною практичною формою реагування слід вважати внесення кількох структур у сфері зв'язку та комунікацій, підконтрольних РФ, до санкційного списку згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року, введеного в дію указом президента №82/2019 [3].

Цим рішенням були застосовані санкції до російського федерального державного унітарного підприємства «Всеросійська державна телевізійна і радіомовна компанія», до його представництва у Києві, до Федеральної служби з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій РФ, до таких залучених у сферу інтернет-комунікацій російських структур, як ТОВ «Яндекс», ТОВ «Рексофт», ТОВ «Лабіринт.Ру» і ТОВ «ЛітРес», а також до російських та офшорних структур у сфері телефонії — ТОВ «Сателіт Інновація», ТОВ «Айтіікс», Vimersano Services LTD (Кіпр), Demosena Investments LTD (Кіпр) та акціонерна компанія SPitch AG (Швейцарія). Втім, цей перелік, звісно, є вкрай неповним і вибіркоким.

Росія з 2014 року неправомірно поширила на Крим власне законодавство у сфері інформатизації та зв'язку, реалізовує на півострові Стратегію розвитку галузі інформаційних технологій у РФ на 2014–2020 роки і на перспективу до 2025 року, затверджену розпорядженням уряду РФ від 1 листопада 2013 року за №2036-р, та державну програму РФ «Інформаційне суспільство (2011–2020 роки)», затверджену постановою уряду РФ від 15 квітня 2014 року за №313, та утворила в цій сфері відповідні окупаційні органи влади, такі як «Комітет Державної ради Республіки Крим з інформаційної політики, зв'язку та масових комунікацій» і «Міністерство внутрішньої політики, інформації та зв'язку Республіки Крим».

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

На виконання зазначених приписів у Криму 2015 року була схвалена «Концепція інформатизації Республіки Крим», а у 2017-го — «Конвенція інформатизації апарату Державної Ради Республіки Крим», які не вирізнялися конкретикою. Наприклад, концепція 2015 року передбачала утворення «Республіканської освітньої мережі», запровадження в Криму системи ГЛОНАСС, створення «мультипорталів медичних закладів Криму», єдиної автоматизованої інформаційної системи «Крим — територія туризму», автоматизацію нарахування соцвиплат тощо [1].

У рамках інформаційної політики та інформатизації зазначене «міністерство» «Республіки Крим» у 2017 році також ініціювало затвердження «постановою» уряду окупантів №702 «державної програми» «Інформаційне суспільство» на 2018–2020 роки. Її реалізацію було розбито за сімома напрямками: «Інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура інформаційного суспільства та послуги, що надаються на її підставі», «Розвиток республіканського державного телерадіомовлення», «Інформатизація виконавчих органів влади Республіки Крим та органів місцевого самоврядування», «Електронний уряд Республіки Крим», «Впровадження супутникових навігаційних технологій з використанням системи ГЛОНАСС та інших результатів космічної діяльності в інтересах соціально-економічного та інноваційного розвитку Республіки Крим», «Розвиток засобів масової інформації, видавництва і типографій Республіки Крим, звернення уваги суспільства на культурні, історичні та інформаційні події і досягнення Республіки Крим», «Створення технопарку у сфері високих технологій на території Республіки Крим» [1].

Фінансування цієї програми з «республіканського бюджету» мало становити від 3,85 до 4,23 млн руб. щороку, що, звісно, не є значними показниками. Попередня аналогічна програма «Інформаційне суспільство» на 2016–2018 роки, втім, сприяла утворенню окупантами «державної інформаційної системи «Центр обробки даних Республіки Крим», введення в експлуатацію міжвідомчої мережі передачі даних між «виконавчими органами влади» по захищеному каналу, утворення типової внутрішньовідомчої інформсистеми «виконавчих органів державної влади», а також «Регіональної

системи міжвідомчої електронної взаємодії» та «Порталу державних і муніципальних послуг Республіки Крим».

Отже, зазначена діяльність, куратором якої з «цивільних» питань до 2019 року був заступник голови «Радміну Республіки Крим» і водночас очільник зазначеного «міністерства» Дмитро Полонський, на практиці призвела насамперед до інформаційно-технологічного забезпечення самих органів окупаційної влади згідно із стандартами РФ у цій сфері. Втім, зазначене «міністерство» відповідає не тільки за інформатизацію, а й за відповідні носії для підконтрольних окупантам медіа та за організацію їх роботи.

Зокрема, «міністерством» до 2018 року було засновано «автономну некомерційну організацію» «Телерадіокомпанія «Крим» та на її базі сформовано п'ять медіа-каналів: телеканали «Первый Крымский» і «Крым 24» і три радіоканали «Крым»/100,1 FM, «Крым.Точка» і «Море». Опосередковано «міністерство» організувало й утворення підконтрольних окупантам кримськотатарських каналів, таких як «Громадська кримськотатарська телерадіокомпанія», телеканал «Міллет» і радіоканал «Ветан». Водночас зазначені медіа-засоби та забезпечення їх мовлення є факультативним завданням «міністерства», адже основним контентом для Криму стали три пакети російських телеканалів. У Криму функціонують також електронні медіа, зокрема понад десять інформагентств, у тому числі «Крымское информационное агентство» та інші [1].

Перший такий мультиплекс включає загальноросійські обов'язкові загальнодоступні телеканали («Первый канал», «Россия-1», «ТВ-Центр» тощо), другий — ще низку федеральних каналів («СПАС», «НТВ+ Спорт», «Звезда» тощо). Регіональні канали сконцентровано на третьому мультиплексі, зокрема для Севастополя ними стали «1-й Севастопольский» і «СТВ». Відповідне мовлення здійснюється більш як 250 передавачами, а цифрове ефірне мовлення — 18 об'єктами мовлення, з охопленням населення до 85%. Крім того, під контролем «міністерства» та каральних органів у Криму діють до 200 кабельних операторів і більш як 30 радіоканалів включно із федеральними ретрансляціями.

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Варто наголосити, що всі організовані Україною засоби аналогового мовлення та радіомовлення на Крим з телевеж у Чаплинці та на Чонгарі повністю блокуються окупантами, сиг-

нал можуть отримувати лише окремі населені пункти Криму, розташовані впритул до адміністративної межі (рис. 1).

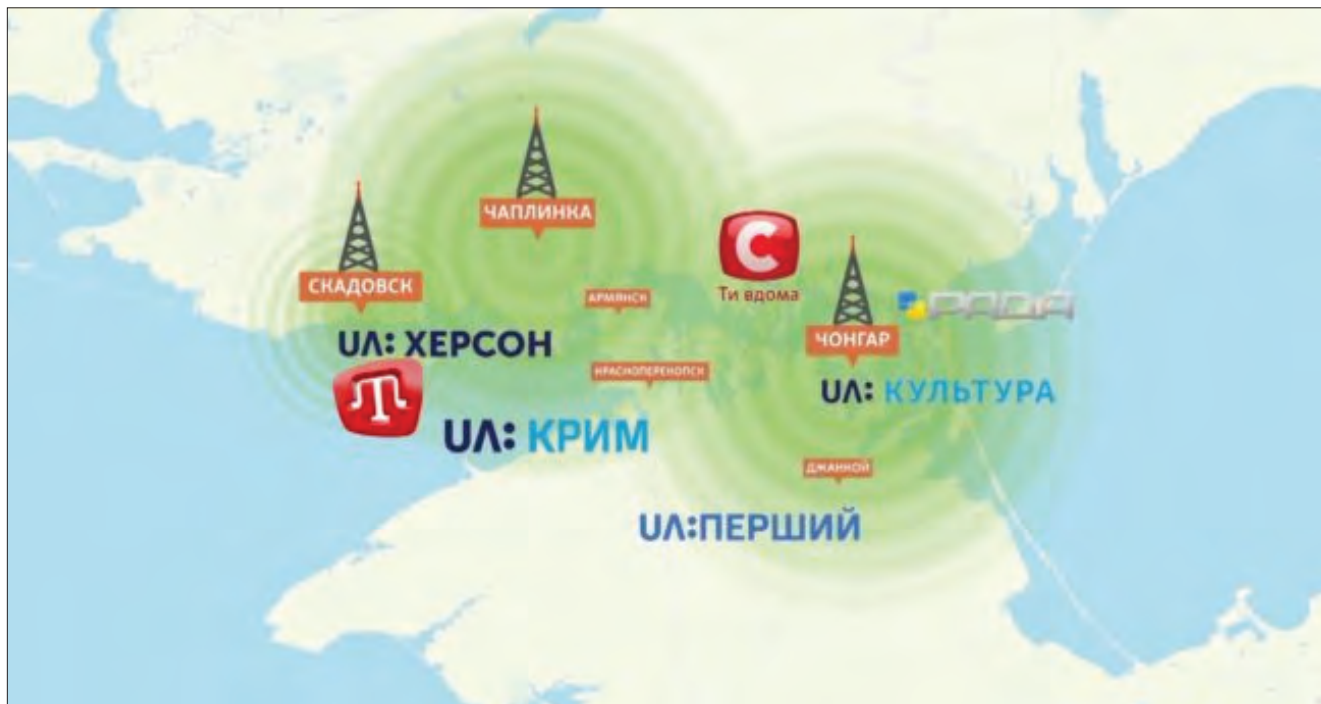

Рис. 1. Телерадіомовлення України на окупований Крим
Джерело: <https://ru.krymr.com/a/tv-borba-za-umu-krymchan/30207638.html>

У 2019 році було припинене радіомовлення на Крим на середніх хвилях із застосуванням потужного радіоцентру в Миколаєві через «зайві енерговитрати». Супутникове мовлення українських телеканалів на Крим втратило свою ефективність після введення мовниками кодування свого сигналу з 2020 року.

Замість цього після побудови окупантами в Криму об'єкта мовлення «Солоне озеро» біля Чонгару та введення його в експлуатацію 2018-го російське теле- та радіомовлення охоплює значну частину Херсонської області, суміжної з Кримом (рис. 2).

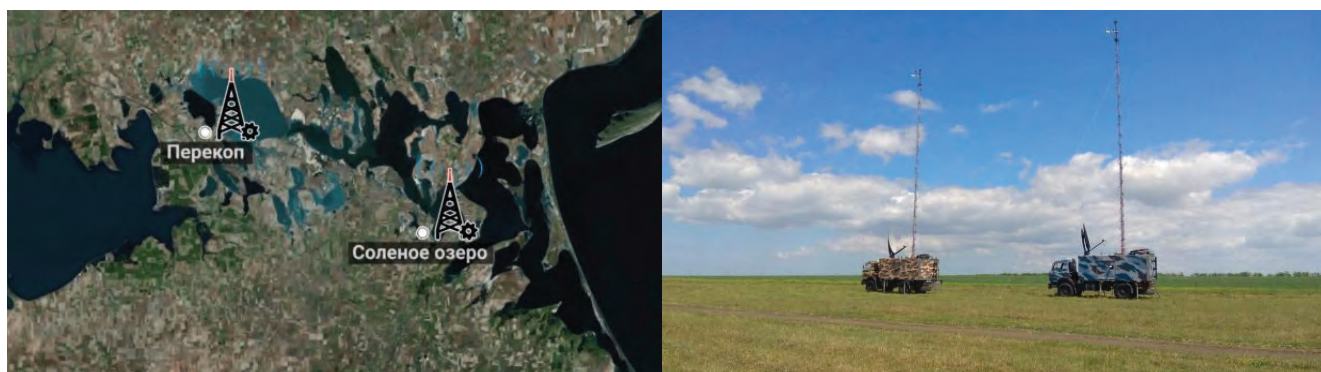

Рис. 2. Російські ретрансляційні станції на півночі Криму
Джерело: <https://investigator.org.ua/publication/221300/>

Ця проблема повністю замовчується та ігнорується українською владою, попри всі зміни, що

відбулися з 2018 року в уряді та Національному агентстві телебачення та радіомовлення. Най-

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

простіший шлях її вирішення, який полягає у глушінні сигналу з півострова з допомогою наявного обладнання, не застосовується з невідомих причин.

Якщо у сфері телерадіомовлення інформаційна політика агресора в Криму здійснюється практично безперешкодно, то певні проблеми в окупантів виникають у сфері мережевого і мобільного телефонного зв'язку та пов'язаним із ним покриттям мережею Інтернет. Ці проблеми зумовлені небажанням операторів мобільного зв'язку надавати послуги абонентам і використовувати для цього наявне обладнання, яке 2014 року було «націоналізоване» або просто вилучене окупаційними органами влади, чи навіть залишається під фактичним контролем тих самих мобільних операторів.

Зокрема прямої участі у забезпеченні Криму мобільним зв'язком не беруть такі російські структури, як «Мегафон» і «Билайн». Абоненти таких мереж, перебуваючи в окупованому Криму, наразі перебувають у «внутрішньому мережевому роумінгу». З весни 2014 року кримчанам стали пропонувати пакети оператора «Мобільні телесистеми», що працювали із використанням наявної в Криму інфраструктури МТС, а потім, коли запровадження реальних санкцій з боку ЄС та інших держав стало реальністю, на тій самій інфраструктурі почала працювати «інша компанія» — «К-Телеком» (торгова марка Win Mobile). Картки МТС, що залишалися у абонентів, стали працювати в системі «К-Телеком» із російськими номерами у режимі роумінгу і зареєстровані у Краснодарському краї РФ [2].

Пізніше у МТС виникли проблеми, пов'язані із собівартістю процедур «роумінгу» в той час, коли окупаційний режим постійно вимагав від операторів не підвищувати тарифів для населення. Також у Крим із використанням майна українських операторів зв'язку зайшов оператор «КТК-Телеком» (торгова марка «Волна Мобайл») з аналогічною схемою «роумінгу». Дещо пізніше на базі «націоналізованих» в АРК і Севастополі об'єктів ПАТ «Укртелеком» і з використанням відповідної мережі фіксованого зв'язку в окупованому Криму виникли локальні підконтрольні окупантам оператори мобільного зв'язку, що надають відповідні послуги

«власними силами», нібито без федеральних мереж і без використання майна українських мобільних операторів [1; 2].

Ці компанії, «Крымтелеком» і «Севмобайл», працюють відповідно в АРК і Севастополі, паралельно з «К-Телеком» і «КТК-Телеком». Ще в Криму діє міноритарний оператор «Елемте-Інвест». При цьому під час надання мобільного Інтернету «Крымтелеком» і «Севмобайл» здатні забезпечувати лише трафік рівня 3G, а «К-Телеком» і «КТК-Телеком» — як 3G, так і 4G (у містах). Станом на 2019 рік у Криму на 200 зросла кількість потужних станцій мобільного зв'язку, більшість з яких «належить» «К-Телеком». Усього в Криму станом на 2018 рік діяло більш як 7 тисяч трансляторів мобільного зв'язку, з них «К-Телеком» — до 3 тисяч і «КТК-Телеком» — до 3,5 тисячі (з них нового стандарту LTE — до 150 у кожного).

Через відповідні витрати на організацію «роумінгу» та постійний ризик потрапляння під західні санкції бенефіціарів материнських для «К-Телеком» і «КТК-Телеком» федеральних компаній з кінця 2019 року з метою економії витрат планується поступовий вихід цих операторів з півострова з перекладанням обслуговування їх абонентів на «Крымтелеком» і «Севмобайл». Наразі для організації мобільного зв'язку, за якої при такому трансфері не буде втрачено номери абонентів (близько 200 тисяч для «К-Телеком» і «КТК-Телеком»), для «Крымтелеком» і «Севмобайл» надано ліцензії у Краснодарському краї РФ [1; 2].

Наприклад, «Державне унітарне підприємство Республіки Крим» «Крымтелеком» розпочало роботу з лютого 2016 року, а його мережа стандарту UMTS (3G) працює в основних містах і районах Криму на базових станціях, які здатні забезпечувати швидкість мобільного Інтернету до 42 Мбіт/с. Але у перспективі планувалося розгорнути понад 1000 станцій «Крымтелекома», які «повністю охоплять» покриття міст, автошляхів і цілком покриють Південний берег Криму (наразі таких станцій, майна «Укртелекому», налічується до 700).

У галузі інтернет-комунікацій більшість «кримських провайдерів» є російськими юридичними особами. Вони досі технічно зареєстровані

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

в міжнародній організації RIPE NCC як українські, купують інтернет-трафік в Україні, який до Криму досі безперешкодно надходить за трьома оптоволоконними лініями через Чонгар та Армянськ. У Криму функціонують близько 20 інтернет-провайдерів («Миранда-медиа» — дочірнє підприємство «Ростелеком», «КСТ», «Телесистеми», «Ер-телеком», «Апекс-Крим», Ardinvest, Gigabyte, SevStar, SuperSky, EvpaNet, «Кримтелеком» тощо) [1; 2].

Дротовий фіксований телефонний зв'язок у Криму з 2014 року перейшов на російську систему телефонної нумерації. Операторам телефонного зв'язку було надано більш як 530 тисяч номерів у коді АВС-365, які обслуговуються, відповідно, вищезгаданими «Крымтелекомом» і «Севтелекомом». Послуги супутникового зв'язку з 2014 року на півострові надає ТОВ «ТИС», яке використовує ресурси мережі на космічних апаратах «Ямал-402» та «Ямал-300К».

Варто додати, що у затвердженому розпорядженні уряду України від 28 березня 2018 року №218-р Плані заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території АРК і міста Севастополя, окремі питання інформатизації та зв'язку передбачені у завданні 6 — «Створення умов для реалізації права осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), на вільний вибір мови споживання інформаційної продукції» та завданні 10 — «Забезпечення доступу до інформаційних продуктів України та світу на ТОТ за допомогою телебачення і радіомовлення, друкованих ЗМІ, Інтернету».

До таких заходів планом віднесено:

— забезпечення стабільного мовлення на тимчасово окупованих територіях національних телерадіоорганізацій, що ведуть мовлення державною мовою та іншими мовами (у тому числі мовами корінних народів і національних меншин України, які проживають на ТОТ) (захід 1, завдання 6);

— створення та/або відновлення інфраструктури телерадіомовлення і встановлення необхідного технічного обладнання (передавачів, під-

силювачів, телевеж тощо) з метою розширення зони покриття сигналом радіомовлення, телеорганізацій України на ТОТ (захід 1, завдання 10);

— встановлення у зонах сервісного обслуговування перед КПВВ і поблизу них телекомунікаційного обладнання для доступу до високошвидкісного мобільного Інтернету (4G) (захід 2, завдання 10) [4].

Станом на 2020 рік ці завдання не реалізовані, кошти на їх виконання з бюджетів усіх рівнів не виділялися.

У затвердженому розпорядженні Постійного представника президента України в АРК від 20 червня 2018 року №17 Плані невідкладних заходів з протидії російській агресії з ТОТ України в Криму, захисту інтересів держави, громадян України та українських юридичних осіб у Криму на 2018–2019 роки до завдань у сфері інформатизації та зв'язку слід віднести такі:

— протидія незаконному телерадіомовленню з Криму на прилеглі райони Херсонської області, забезпечення телерадіомовлення з території Херсонської області на Крим (завдання 9.2);

— вжиття заходів щодо обмеження доступу до вебсайтів структур окупаційної влади та інших вебресурсів у мережі Інтернет (завдання 9.4);

— запровадження ефективного комплексного правового переслідування компаній, що надають чи сприяють наданню в Криму послуг стаціонарного та мобільного зв'язку (завдання 9.5) [5].

Ці заходи також не реалізовані, крім певного обмеження доступу до вебсайтів структур окупаційної влади та інших вебресурсів у мережі Інтернет, яке здійснювалося у 2018 році. Виникають питання і щодо повноти припинення інтернет-трафіку через магістральні волоконно-оптичні лінії зв'язку (ВОЛЗ). Хоча СБУ повідомила ще 2017 року про демонтаж інфраструктури ВОЛЗ у напрямку Криму, тим не менш лишається невідомим, у який спосіб це виконано і чи повністю [6].

Підсумовуючи, слід констатувати повну відсутність реальних дій урядових структур України

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

у сфері інформатизації та зв'язку не лише у вимірі підготовки до деокупації Криму, а й щодо протидії поточній агресії РФ, зокрема з кримського напрямку. При цьому єдиним важелем впливу, який перешкоджає окупанту повністю реалізовувати власну політику інформатизації на півострові, є страх перед санкціями з боку західних країн щодо ключових підприємств інформаційної галузі РФ.

До ключових можливих дій України, які істотно вплинули б на подальший негативний розвиток становища, слід віднести:

— блокування російського телерадіомовлення з Криму на Херсонську область;

— повне припинення інтернет-сполучення з півостровом через повний демонтаж технічних з'єднань наявних магістральних ВОЛЗ з їх кримським сегментом;

— запровадження санкцій проти компаній мобільного та інтернет-зв'язку, що працюють у Криму, їхніх бенефіціарів;

— обговорення зазначених питань у рамках роботи Всесвітнього союзу електрозв'язку;

— організацію позову з боку «Укртелекому» та національних операторів мобільного зв'язку України до міжнародних арбітражів проти РФ у рамках чинної двосторонньої угоди про захист інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Аналітично-інформаційна довідка з питань інформатизації та зв'язку на тимчасово окупованій території України в Криму (станом на 01 вересня 2018 року) [Електронний ресурс] / Представництво Президента України в АРК. — Режим доступу: <http://www.ppu.gov.ua/13727-2/analitychno-informatsijna-dovidka-z-pytan-informatyzatsiyi-ta-zvyazku-na-tymchasovo-okupovaniy-terytoriyi-ukrayiny-v-krimu/>.
2. Королев И. Власти нашли хитрый способ безболезненного ухода МТС из Крыма [Електронний ресурс] // С.News. — 04.03.2020. — Режим доступу: https://www.cnews.ru/news/top/2020-03-04_vlasti_nashli_hitryj_sposob.
3. Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року, введене в дію Указом Президента України від 19 березня 2019 р. №82/2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/822019-26290>.
4. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. №218-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-2018-p>.
5. Про затвердження Плану невідкладних заходів з протидії російській агресії з тимчасово окупованої території України в Криму, захисту інтересів держави, громадян України та українських юридичних осіб в Криму на 2018–2019 роки та його спрямування: Розпорядження Постійного Представника Президента України в АРК від 20 червня 2018 р. №17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017755-18>.
6. Служба безпеки України демонтувала інфраструктуру магістральних волоконно-оптичних ліній зв'язку (ВОЛЗ) на адмінкордоні з окупованим Росією Кримом, по яким на півострів йшов інтернет-трафік, передає з посиланням на інформовані джерела ComNews [Електронний ресурс] // NV.ua. — 24 липня 2017 р. — Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajina-demontovala-optovolokonni-liniji-zv-jazku-z-okupovanih-krimom-rossmo-1540535.html>.

Андрій КЛИМЕНКО,

Керівник Моніторингової групи

«Інституту Чорноморських стратегічних досліджень»,

Головний редактор www.blackseanews.net,

Україна

Сценарії морської війни на 2020 рік⁴

The Russian Federation does not plan to stop the occupation of the Black Sea. Therefore, it is important to predict the worst-case for 2020 scenario in the Black Sea and offer a set of measures to prevent it. Forecasting the situation and possible actions of the Russian Federation is based on the experience of 2014–2019, and not only in the Ukrainian-Russian case, but also in the macro-regional context including the Black Sea and Mediterranean.

У питаннях окупації Чорного моря Російська Федерація не планує зупинитися. Тому важливо спрогнозувати найгірший із можливих сценаріїв розвитку подій у Чорному морі у 2020 році та запропонувати комплекс попереджувальних дій, щоб цей сценарій не був реалізований.

Прогнозування ситуації з морськими ризиками в Азовському та Чорному морях, що пов'язані з можливими діями РФ, розглядаються нами на основі досвіду 2014–2019 років, але не тільки в україно-російському, а й у макрорегіональному контексті — Чорноморсько-Середземноморському.

Ми виходимо з того, що напад РФ на Грузію 2008-го похитнув, а окупація Кримського півострова 2014-го зрушила з місця тривалу консервацію всього геополітичного розлому — від Гібралтара до Маріуполя. Подібні тектонічні зрушення не зупиняються самі по собі, тим більше що «політична машина Путіна тільки набирає обертів і налаштовується на довгу, важку і цікаву роботу. Вихід її на повну потужність далеко попереду, так що і через багато років Росія все ще буде державою Путіна» [1].

⁴ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У 2020 році перешкоди з боку РФ свободі судноплавства в Азовському та Чорному морях будуть продовженням стратегії використання за межами Криму військових можливостей, що були створені на окупованому півострові. Стисло це можна описати як проєкцію військової загрози та імперської експансії не лише на Україну, а й на всю Південно-Східну Європу, Південний Кавказ, Туреччину, «сирійський вузол» на Близькому Сході з розвитком у Північній Африці. Сенс цієї проєкції сили — створення керованого з Москви хаосу де тільки можливо, не лише в Україні, Молдові та на Кавказі, але й у країнах ЄС і НАТО та окремо на Балканах і в Середземномор'ї. Наслідки та прояви цих процесів ми спостерігаємо дедалі частіше. Саме в такому контексті ми розглядаємо проблему свободи мореплавства в Азовському морі та Керченській протоці, що «несподівано» виникла в квітні-травні 2018 року [2].

У 2020-му Росія продовжуватиме вимірювати межу поступливості та терпіння цивілізованого світу, його готовності реагувати на свої чергові примхи.

На основі цього досвіду можна моделювати сценарії та прогнози на 2020 рік щодо можливих дій РФ у сфері безпеки судноплавства в Чорному та Азовському морях і реакції України й цивілізованого світу.

Ми зробили прогноз, що **2020 року перекриття (під різними приводами) руху суден у Керченській протоці триватиме та використовуватиметься РФ задля секретності військових перевезень до Криму**. Але наш головний прогноз усе ж таки стосується не Азовського моря, з яким майже все зрозуміло, — воно майже повністю опинилося під контролем РФ, а ситуації із свободою судноплавства в Чорному морі.

Ми майже впевнені у тому, що «Азовська криза» — це було «тренування». В 2020 році

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

подальших дій РФ щодо створення перешкод судноплавству до українських портів потрібно очікувати не тільки в Азовському, а й у Чорному морі.

Азовський морський експорт/імпорт з українських портів — лише мала частина (5%) порівняно з експортом із численних одеських, миколаївських і херсонських портів. Головні експортно-імпортні шляхи України проходять Чорним морем і ведуть до/з Босфору.

На Чорному морі — поруч із рекомендованими морськими шляхами з Одеси до Босфору та з Одеси до Батумі і турецьких портів Чорного моря — розміщуються захоплені Росією ще під час окупації Криму нафтові платформи на морському шельфі України [2]. Якщо раніше район Одеського, Голіцинського, Архангельського та Штормового родовищ патрулювали допоміжні кораблі РФ, то з 1 червня 2018 року охорону захоплених українських вишок на окупованому шельфі офіційно передано 41-й бригаді малих ракетних кораблів Чорноморського флоту РФ. Відбувається їх постійна ротація. Зауважимо, що йдеться про бойові кораблі із значним ударним потенціалом.

Тому логічно прогнозувати сценарій, коли РФ розпочне за «азовською технологією» затримувати для огляду судна, що йдуть до або з портів Чорноморська, Одеси, Миколаєва та Херсона. ФСБ легко доповість, наприклад, що на одному із суден, які курсують цим шляхом, може перебувати диверсійна група, що хоче підірвати, наприклад, бурові платформи на вкраденому Одеському родовищі (які РФ уже вважає своїми, як і весь український шельф, з якого видобуває до 2 мільярдів кубометрів українського газу щороку). Якщо Росія так вчинить один, два, три рази, то ми можемо собі тільки уявити, що буде з морським трафіком у цьому районі. Такого, за умови відповідної протидії на упередження, може й не статися, але цей варіант розвитку подій треба «мати на столі».

Звернімо увагу, що рекомендовані шляхи суден із протоки Босфор до українських портів пролягають через вузький прохід між островом Зміїний та окупованим РФ українським шельфом на Одеському родовищі. Це горловина завширшки лише 13,5 милі (25 км) (рис. 1).

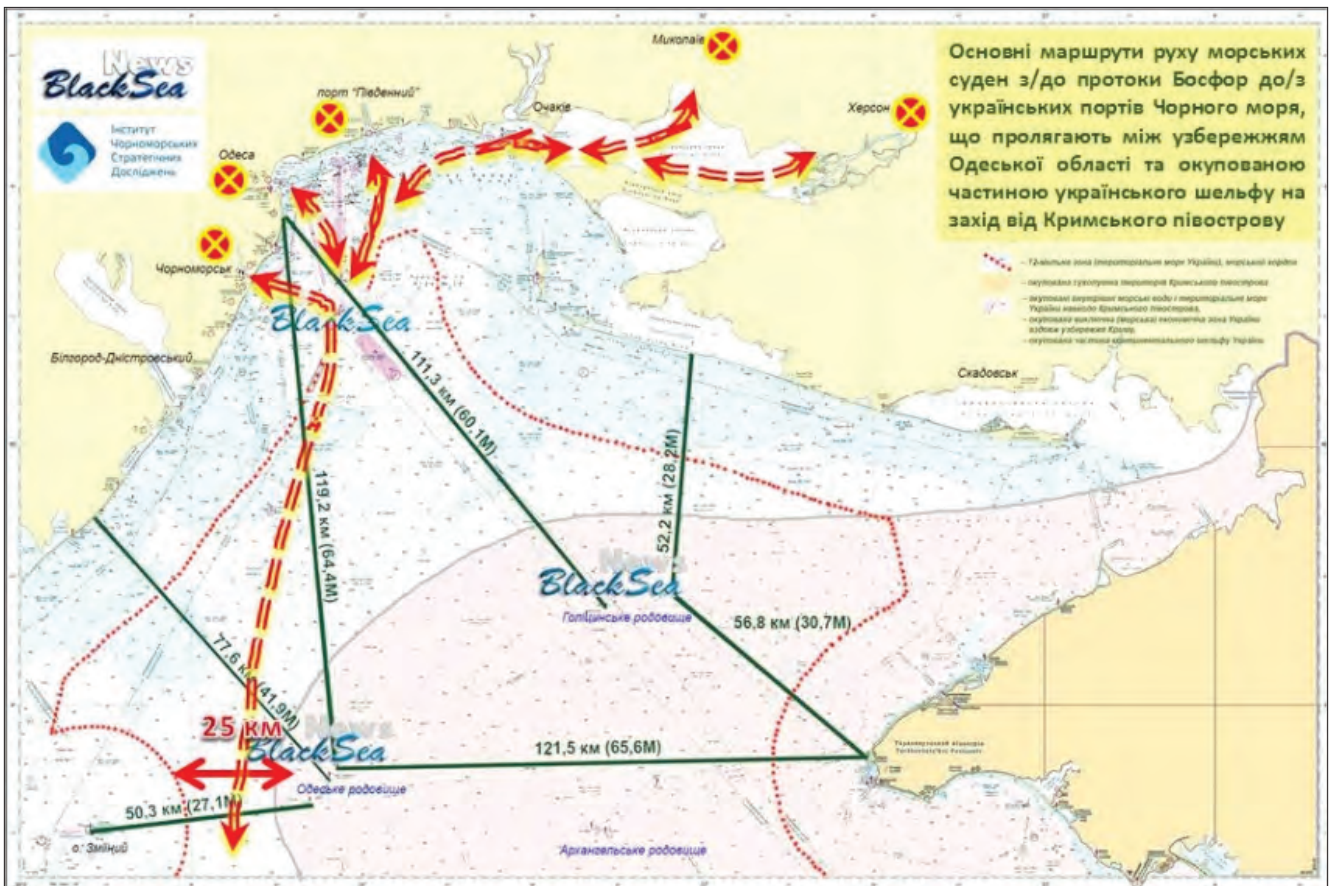

Рис. 1. Вузький прохід до чорноморських портів України

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Ще один наш прогноз, який також базується на моніторингу та аналізі динаміки російських «чорноморських експериментів» 2019 року, полягає в такому. Одним із методів створення перешкод судноплавству в 2020 році з боку РФ у Чорному морі буде поширення «закриття» для судноплавства західних районів моря для проведення навчань РФ із бойовими стрільбами (справжніх чи фейкових).

Довідково. 1–12 липня 2019 року, під час проведення україно-американських військово-морських навчань Sea Breeze 2019, виявився перекритим Росією один із планових районів навчань у частині Чорного моря від українського острова Зміїний поблизу одеського узбережжя до мису Тарханкут у Криму, тобто саме в районі окупованого шельфу з родовищами газу.

Це було зроблено шляхом опублікування РФ міжнародного попередження про небезпеку мореплавства. А починаючи з 24 липня 2019 року РФ перекрила вже п'ять районів у Чорному морі, в тому числі й у виключній морській економічній зоні Болгарії та Румунії, і майже повністю — східну частину Чорного моря від Сочі до Туреччини задля перешкод грузинсько-американському навчанню Agile Spirit 2019. Сумарна площа районів Чорного моря, що перекривалися ВМФ РФ тільки у липні 2019-го, становила значно більше 120 тисяч квадратних кілометрів, або понад ¼ площі Чорного моря. Мета цих дій: сформувані «звичне» сприйняття, що все Чорне море — зона впливу Росії. Це стратегія РФ щодо витіснення НАТО з Чорного моря (рис. 2).

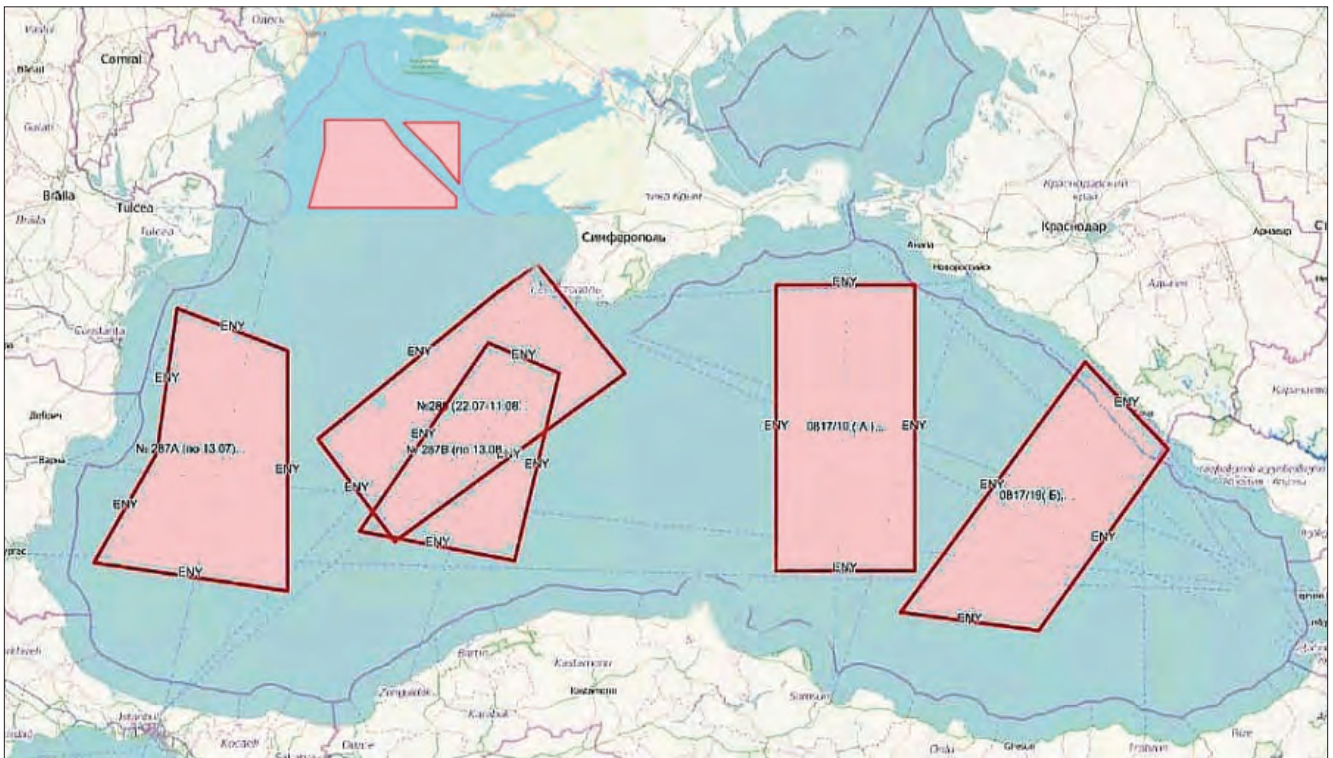

Рис. 2. Райони, перекриті Росією у липні 2019 року

Із перших днів 2020 року ми вже спостерігаємо схожу картину, навіть із суттєвим розвитком. Так, наприкінці доби 2 січня 2020 року перекриття окремих районів Чорного моря внаслідок поширення міжнародних мор-

ських попереджень NAVTEX про небезпеку у зв'язку із проведенням бойових стрільб і військово-морських навчань виглядало так, як показано на рис. 3.

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Об'єднана ескадра Чорноморського та Північного флотів РФ у головній бухті Севастополя. Причали 30-ї дивізії надводних кораблів. Початок січня 2020 року
Фото з архіву www.blackseanews.net

— авіація: багатоцільові винищувачі Су-30СМ, винищувачі МіГ-31к, фронтові бомбардувальники Су-24М і стратегічні бомбардувальники-ракетоносці Ту-95, гелікоптери морської авіації ЧФ РФ, безпілотні літальні апарати; протичовновий літак авіації Північного флоту Іл-38 (привертає до себе увагу його участь у навчаннях).

Під час навчань парою винищувачів МіГ-31к було виконано бойову стрільбу аеробалістичною (гіперзвуковою) ракетою «Кинжал» по цілі на одному з полігонів. Нагадаємо, що у 2019 році вже стали звичними демонстраційні (імітаційні) повітряні атаки літаками військової авіації РФ на кораблі НАТО під час їх пере-

бування в Чорному морі, а також імітаційні атаки на українські чорноморські порти (10 липня 2019 року російський ракетоносець Ту-22М3 імітував завдання ракетного удару по Одесі з відстані 60 км).

Фрегат «Адмирал Григорович», малий ракетний корабель «Орехово-Зуєво» і підводний човен «Колпино» виконали пуски з надводного і підводного положень крилатими ракетами «Калибр», а ракетні катери «Івановец» і «Набережніе Челны» — протикорабельними ракетами «Москит». Береговий шахтний ракетний комплекс «Утес» (рис. 4) виконав два ракетні пуски по цілях, що імітували кораблі противника.

Рис. 4. Пуск ракети російським ракетним комплексом «Утес»
Джерело: Міністерство оборони РФ

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Довідково. У листопаді 2016 року почали експлуатувати розконсервованій і відновлений ЧФ РФ шахтний береговий ракетний комплекс «Утес» часів СРСР. Він розташований у районі мису Айя (Балаклавський район міста Севастополя). З 2016 року він регулярно проводить стрільби протикорабельними ракетами «Прогресс» (модернізована версія радянської протикорабельної ракети П-35). Дальність до 460 км. Оснащується 560-кілограмовою фугасною бойовою частиною або ядерною боеголовкою до 20 кілотонн. У найближчі роки комплекс «Утес» буде замінений першим стаціонарним береговим ракетним комплексом «Бастион-С» шахтного базування (до 36 ракет «Оникс»).

Після завершення січневих навчань Чорноморського і Північного флотів російська активність у Чорному морі не зменшилася. Так, 1 лютого 2020 року РФ поширила міжнародне морське попередження про небезпеку в системі NAVTEX — NAVAREA III 134/20 — щодо проведення ракетно-артилерійських стрільб у районі Каркінітської затоки Чорного моря між окупованим Кримом та узбережжям Херсонської області (координати 45-42N, 032-18E, 45-49N, 032-28E, 45-41N, 032-43E, 45-34N 032-33E). При цьому російські військові не могли не знати, що цей район уже перекритий з 1 грудня 2019 року такими ж попередженнями ВМС України — NAVAREA III 1374/19. Тобто виникла вкрай небезпечна ситуація «накладання» районів бойових стрільб ВМС України та ЧФ РФ (рис. 5). Але цим справа не закінчилася. Ситуація із навмисним «накладанням» районів бойових стрільб надалі ще більше загострилася. Черговий випадок зафіксовано 25 лютого 2020 року у тому ж районі.

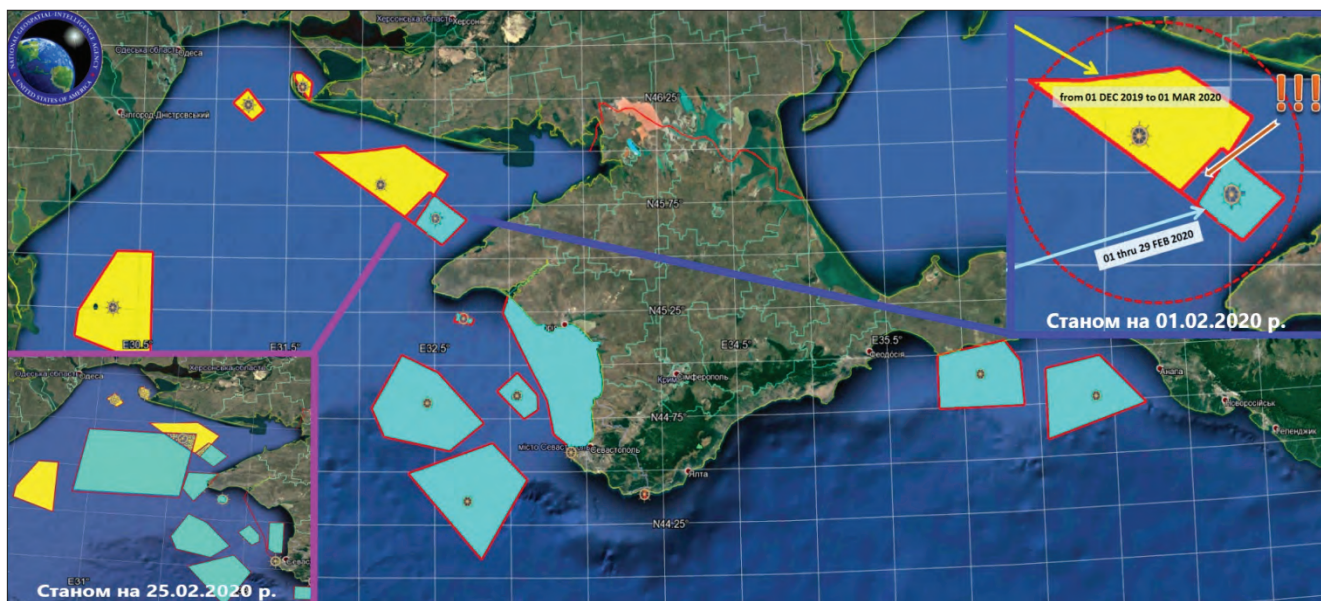

Рис. 5. «Накладання» районів бойових стрільб ВМС України та ЧФ РФ
Закриття районів: жовтий — ВМС України, блакитний — ЧФ РФ.

В останньому випадку небезпечна ситуація навмисного «накладання» районів бойових стрільб ЧФ РФ на райони стрільб ВМС України ще більше загострилася.

У вересні-жовтні 2020 року Південний військовий округ РФ (і, схоже, не тільки він) у повному складі братиме участь у гігантських **стратегічних командно-штабних навчаннях (СКШН) «Кавказ-2020»**. У них буде задіяно близько 100

бойових кораблів і суден забезпечення, — і це, як уже можна прогнозувати, точно не будуть тільки кораблі Чорноморського флоту та Каспійської флотилії. Головна мета таких навчань — відпрацювання великої міжвидової військової операції на південному і південно-західному театрах воєнних дій.

Безперечно, що спільні навчання Чорноморського та Північного флотів підказують ще

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

одну особливість 2020 року, — вже почалося відпрацювання взаємодії штабів різних флотів і міжвидових угруповань. Така практика активно впроваджується в російській армії за підсумками сирійського досвіду.

У прогнозі не можна відкидати можливість активних операцій РФ на українському узбережжі Чорного та Азовського морів і Дунаю, в тому числі з висадкою десанту, а також комбінованої операції з території окупованого Криму в напрямку на Каховку, де розташований головний шлях Північно-Кримського каналу (для розблокування постачання води на Кримський півострів).

Невипадково постійно і в значній кількості на полігоні «Опук» в окупованому Криму проводяться тренування з висадки морських десантів силами Чорноморського флоту РФ. За результатами нашого дослідження було встановлено, що протягом 2014–2019 років на військовому полігоні «Опук» загалом було проведено не менш як 99 військових навчань, маневрів і тренувань (рис. 6). У тому числі у безпосередній близькості до Опукського заповідника зафіксовано загалом 89 випадків проведення бойових стрільб, практичних бомбометань і ракетних пусків під час військових навчань і маневрів [3].

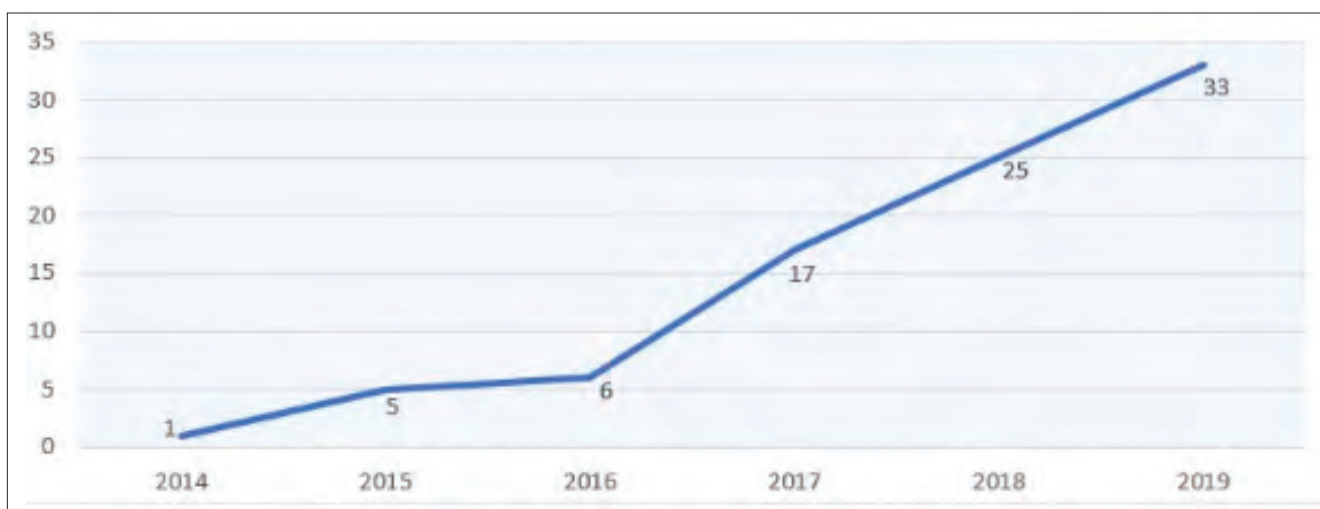

Рис. 6. Військові навчання на полігоні «Опук» в окупованому Криму у 2014–2019 роках

Особливо небезпечним слід вважати період, що розпочнеться в травні 2020-го під час або після святкування 75-річчя Перемоги над фашизмом і завершиться в жовтні-листопаді 2020-го під час або після навчань «Кавказ-2020». На півдні — на морі, суходолі та в повітрі — російська перевага є абсолютною, і в РФ не можуть не планувати відповідних варіантів, якщо складуться чи будуть штучно створені відповідні обставини.

Доки не вдасться відчутно посилити ВМС України, українській владі доведеться знову звертатися до США та НАТО з пропозиціями продовжувати та збільшувати чергуван-

ня постійних груп Морського командування НАТО та 6-го Флоту США у Чорному морі. Нагадаємо, що з березня 2014-го протягом майже 90% днів до кінця року в Чорному морі регулярно патрулювали кораблі нечорноморських країн НАТО. Завдяки у тому числі цьому, на наш погляд, в Україні не з'явилась «Одеська народна республіка».

Надалі військово-морська присутність НАТО в Чорному морі змінювалася залежно від різних обставин, але в цілому в 2014–2019 роках НАТО не лише усвідомило чорноморську загрозу, але й знайшло ресурси для досить значного збільшення своєї присутності в регіоні у 2019 році (рис. 7).

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

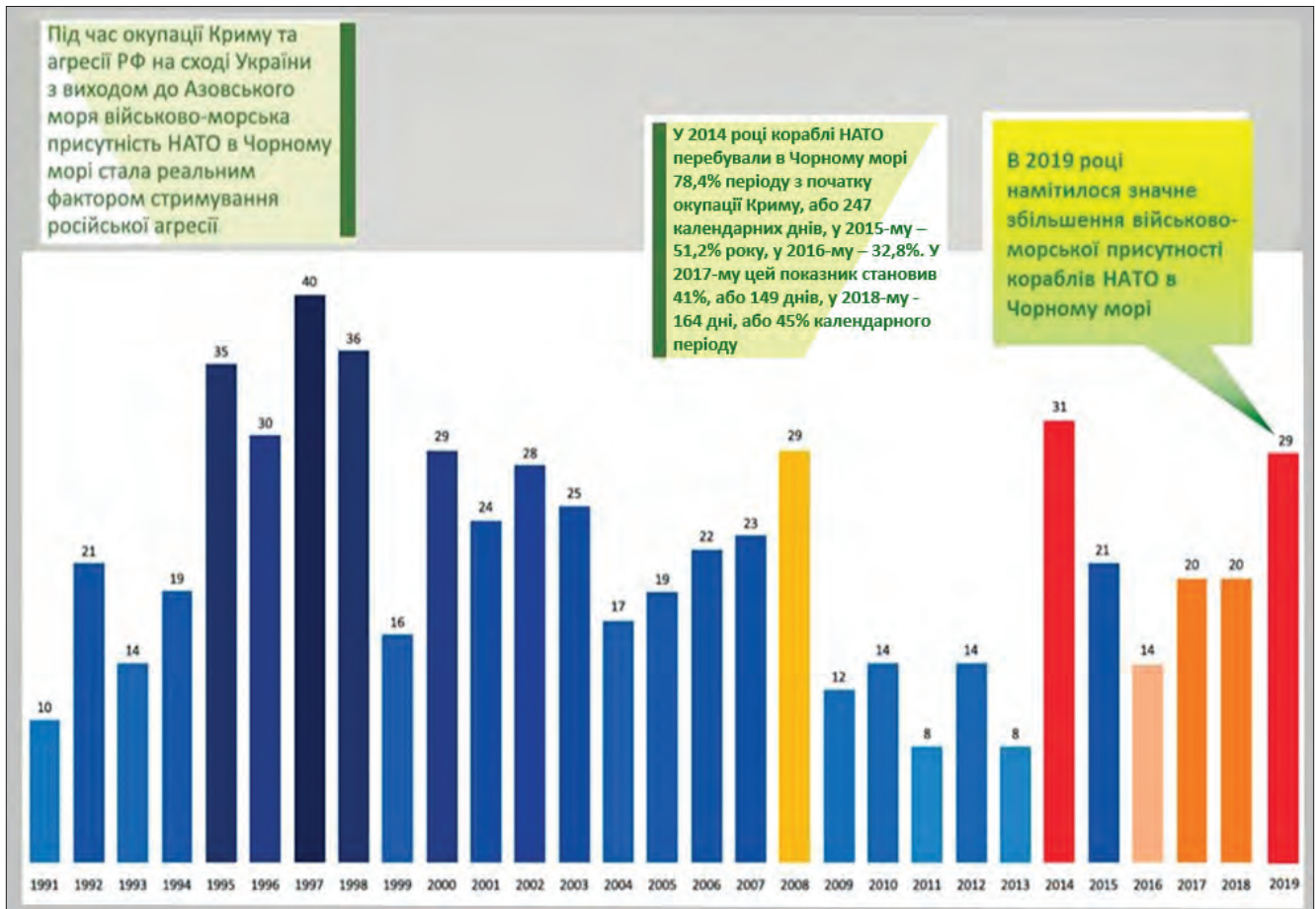

Рис. 7. Заходи військових кораблів країн НАТО до Чорного моря після розпаду СРСР, 1991–2019 роки

Водночас військово-морська присутність НАТО в Чорному морі, звичайно, залежатиме від ситуації в сусідніх регіонах світу — Сирії, Іраку, Ірані, північній Африці...

Якщо події в Чорному морі розвиватимуться за тим сценарієм, що викладений вище, можливо, доведеться застосувати на головних морських шляхах у Чорному морі той досвід, що спрацював в Азовському морі починаючи з жовтня 2018 року. Він показав, що затримання торговельних суден безпосередньо в морі під час руху припинилися, коли ВМС України запровадили ескортування комерційних суден від Маріуполя до Керчі. **У 2020 році Україні, можливо, доведеться вдатися до військового ескортування комерційного судноплавства або патрулювання міжнародних морських шляхів у Чорному морі та запросити до цього кораблі країн НАТО. Найоптимальнішим для цього буде започаткувати в Чорному морі спеціальний військово-морський формат**

«операції з підтримання свободи судноплавства». Ну й, звісно, Україна у 2020 році і надалі посилюватиме свої морські спроможності.

Існує вірогідність, що на тлі реальних загроз свободі судноплавства в Азовському та Чорному морях, які в 2018–2019 роках були нарешті усвідомлені, в тому числі й за кордоном, в Україні може з'явитися морська політика. Поки що наша країна все ще є державою із сухопутним мисленням, де звикли переміщатися та воювати на волах, конях, тачанках, бронетранспортерах і танках.

Обнадійливим фактором, якого, як видається, не врахували російські стратеги, є те, що свобода мореплавства є одним із засадничих принципів цивілізованого світу. В одному ряду із свободою торгівлі та правами людини. Тому залучення до блокування цих загроз світової спільноти залишає надію на деякі позитивні результати у 2020 році.

*Наталія СТЕРКУЛ,
Програмний директор
Департаменту східних студій: України і Росії,
Асоціація зовнішньої політики,
Кишинів, Молдова*

Безпекові питання Республіки Молдова у контексті мілітаризації Чорноморського регіону⁵

The increasing militarization of the Black Sea region creates premises for revisiting the regional security issues from a new perspective and for defining new approaches to addressing them. The changed landscape of inter-state interaction within the Black Sea region has reignited questions pertaining to ensuring and maintaining security. Special attention started being paid to the role of NATO and the US in balancing the military power in the region, given the Russian military potential.

Наростаюча мілітаризація Чорноморського регіону створює умови для перегляду питань регіональної безпеки з нових позицій і визначення нових підходів до їх вирішення. Змінений ландшафт міждержавної взаємодії в Чорноморському регіоні повторно включив до порядку денного питання щодо забезпечення та підтримання безпеки, в тому числі щодо посилення військового потенціалу держав у світлі асиметричної військової сили; врегулювання збройних і заморожених конфліктів; вирішення питання сепаратистських режимів та інших форм їх прояву. Особливу увагу почали приділяти ролі НАТО і США в балансуванні військової сили в регіоні, враховуючи російський військовий потенціал. Крім того, відродився морський вимір регіональної безпеки.

Криза в Керченській протоці стала новою віхою в ескалації протистояння між Росією та

Україною, що характеризується порушеннями міжнародного права. Росія порушила безпеційні норми міжнародного права, особливо ті, що стосуються заборони агресії, закріплені в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН №3314 від 1974 року, норми морського права, що регулюються Конвенцією ООН з морського права 1982 року, двосторонній договір між Російською Федерацією та Україною про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки.

Російська важка сила, що зумовила Керченську кризу, проявила складність ситуації в Чорноморському регіоні. Як частина цього регіону та суб'єкт постійного впливу російської м'якої сили, Республіка Молдова не може залишати без належної уваги питання, пов'язані з регіональною безпекою, та виявляти байдужість до змістовно нової політичної взаємодії між країнами Чорноморського регіону.

Зважаючи на той факт, що майбутні перспективи Росії, які виходять за межі «червоних ліній», залишаються відкритими, вважається за необхідне стримувати агресивні дії Російської Федерації та посилити оборонний потенціал країн Чорноморського регіону зусиллями країн — членів НАТО. У цьому контексті Грузія, Україна та Молдова повинні активніше брати участь у системі безпеки НАТО в цьому регіоні. Після кризи в Керченській протоці Україна закликала наростити присутність НАТО в Чорному морі. У свою чергу, НАТО готувало пакет заходів для стримування дій Росії в басейні Чорного моря, що викликало невдоволення і критику з боку Російської Федерації. Згідно з офіційною позицією Російської Федерації, «... будь-які спроби НАТО зміцнити свої позиції в Чорноморському регіоні є безглуздими з вій-

⁵ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

ської точки зору, не зміцнюватимуть безпеки ні регіону, ні НАТО і лише будуть чреваті додатковими військовими ризиками» [1].

На відміну від Республіки Молдова, Україна висловила готовність стати членом НАТО і закріпила у своїй Конституції незворотний євроатлантичний вектор. У Молдові, тим часом, сформувалося відмінне від українського сприйняття політики НАТО.

НАТО і ЄС підтримують реформи сектору безпеки в Молдові

Двостороння співпраця між Республікою Молдова і НАТО базується на підтримці Альянсом молдовських процесів реформування безпеки, на вдосконаленні її обороноздатності та наданні технічної й консультативної допомоги в рамках Ініціативи з розбудови обороноздатності та безпеки. Програма підвищення рівня оборонної освіти НАТО також відіграла значну роль у реформуванні військових навчальних закла-

дів. Крім того, Молдова є частиною Платформи взаємодії Альянсу.

Тим не менш, статус нейтралітету залишається надзвичайно чутливим питанням і часто є предметом дискусій та обговорень щодо взаємодії між Молдовою і НАТО. Зокрема, президент Ігор Додон неодноразово зауважував, що він має намір отримати міжнародне визнання конституційного статусу постійного нейтралітету Республіки Молдова, що передбачає неучасть у військових блоках, таких як НАТО [2].

Крім того, громадяни також виступають проти вступу Республіки Молдова в НАТО. За даними Барометра громадської думки в Молдові, який регулярно публікує статистичні звіти, 2018 року проти вступу Молдови до НАТО проголосували 53,8% громадян, 20,8% — підтримали цю ідею, 8,7% — не хотіли б проголосувати за таке опитування, 13,1% — відповіли, що не знають, чи не визначилися, 3,5% — утрималися від відповіді (рис. 1) [3].

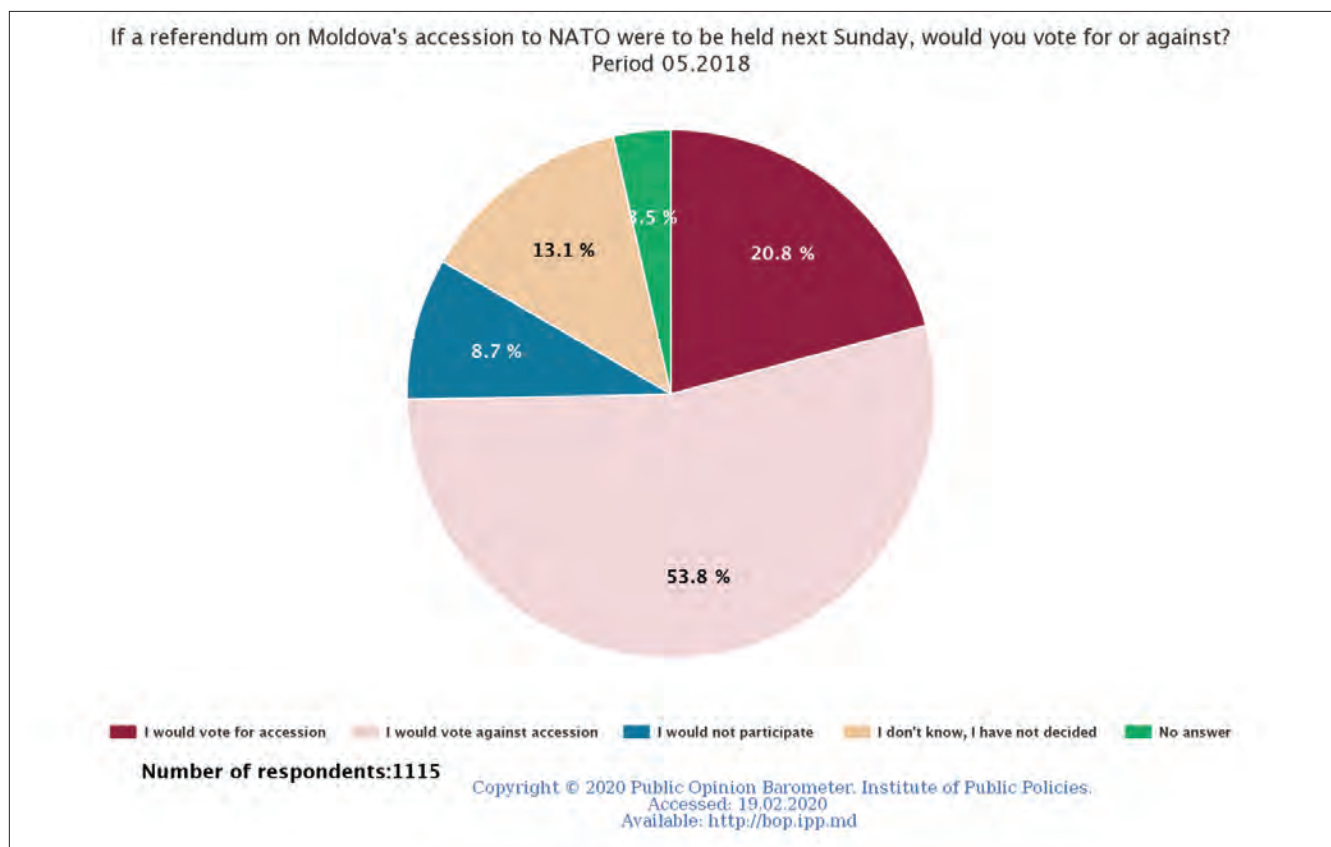

Рис. 1. Громадська думка щодо вступу Молдови до НАТО

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

На запитання: «Яке ви вважаєте найкращим рішенням для забезпечення національної безпеки Республіки Молдова?» 56,1% респондентів відповіли, що це принцип нейтралітету, 11,8%

— дотримуються думки про приєднання до Організації договору про колективну безпеку, 13,9% — сказали, що не знають (рис. 2).

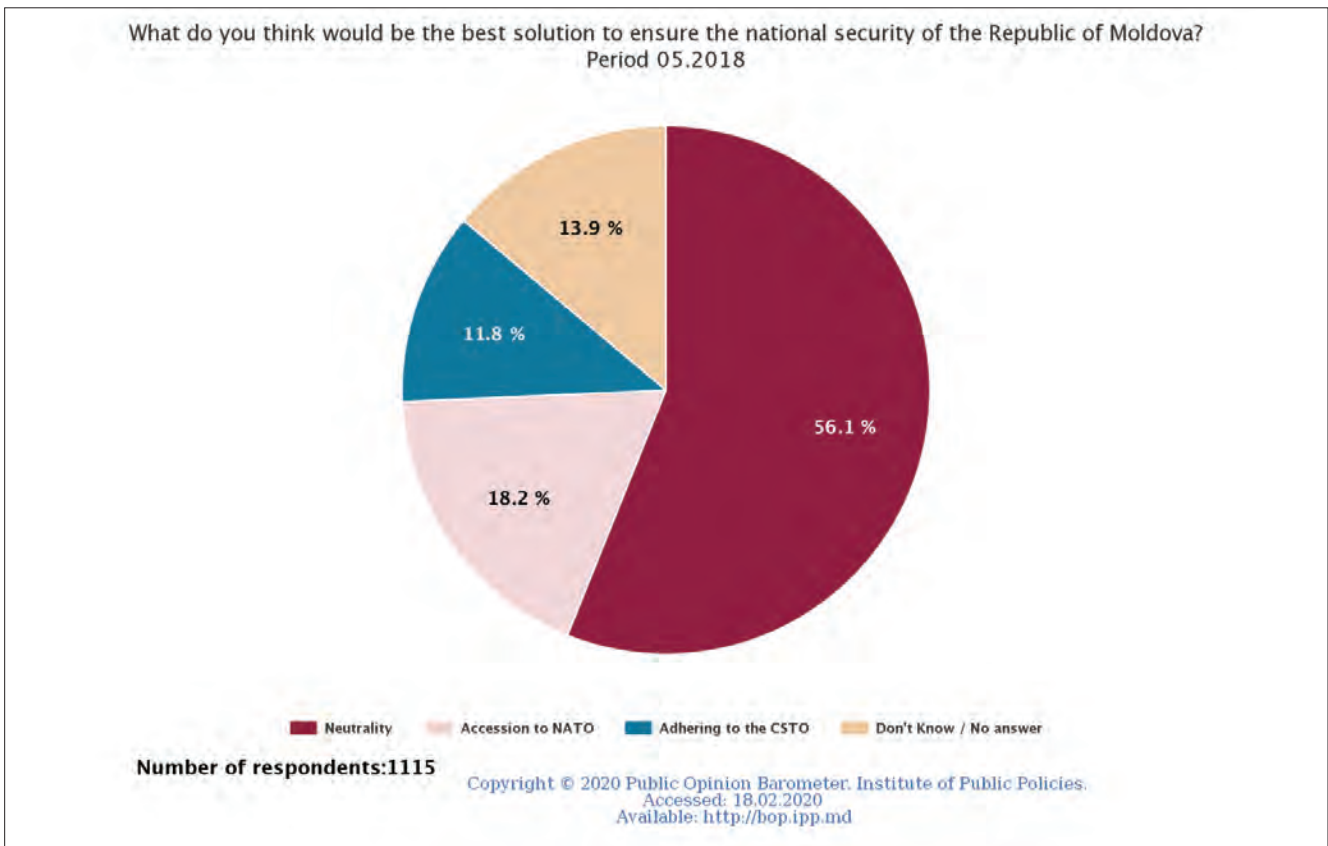

Рис. 2. Громадська думка щодо моделі безпеки Молдови

Водночас очевидно, що, зважаючи на зростання важливості питань регіональної безпеки, Республіка Молдова продовжить співпрацю з НАТО, спираючись на принцип нейтралітету.

Серед реформ, які здійснюються в галузі оборони і широко підтримуються НАТО та ЄС, слід відзначити перегляд законодавства про безпеку та національну оборону, включаючи розробку політичних документів: Стратегії національної безпеки, Національної стратегії оборони, Стратегії кібербезпеки, а також перегляд Закону про національну оборону та військове законодавство. Військова стратегія та План дій щодо її виконання на 2018–2022 роки [4] визначають головну мету Національної армії — безпеку та національну оборону шляхом запобігання й боротьби з військовою агресією чи іншими військовими загрозами національній безпеці, включаючи гібридні загрози. Серед загроз і вразливостей національної безпеки згадують-

ся Придністровський конфлікт і присутність іноземних військових на території Республіки Молдова.

Як результат, з 2014-го по 2020 рік Республіка Молдова отримала всебічну підтримку в зоні безпеки від євроатлантичних партнерів, які неодноразово озвучували важливість співпраці для забезпечення стабільності, безпеки та процвітання Молдови й усього регіону. Однак, враховуючи нинішні обставини, контекст регіональної безпеки суттєво змінюється і потребує розробки нових підходів у зовнішній політиці країн Чорноморського регіону.

Питання врегулювання Придністровського конфлікту

Питання безпеки, пов'язані з урегулюванням Придністровського конфлікту, залишаються невирішеними. Це ж стосується питання про

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

виведення російських військ, розташованих у Придністров'ї, та утилізації боєприпасів, що зберігаються на складах у Кобасній. Відсутність чіткості у виборі механізму врегулювання конфлікту призводить до подальших труднощів і розбіжностей у поглядах населення з обох берегів Дністра. Спекуляції на тему федералізації посилюють внутрішні суперечності. Як результат, важливо зосередити зусилля на визначенні чіткої позиції щодо відповідного механізму врегулювання конфлікту. Незважаючи на певні досягнення та значні зусилля в рамках різних програм і проектів ЄС, спрямовані на реінте-

грацію Республіки Молдова та повернення регіону з лівого берега Дністра [5], результатів досягнуто не було. Це доводить, що для досягнення прориву слід відмовитися від політики «малого кроку». Однак для цього потрібна політична воля, якої владі бракує.

Хоч як парадоксально, але, за результатами національних опитувань 2012 року, переважна частина населення Молдови вважала, що перемога Путіна на виборах президента сприятиме врегулюванню Придністровського конфлікту (рис. 3).

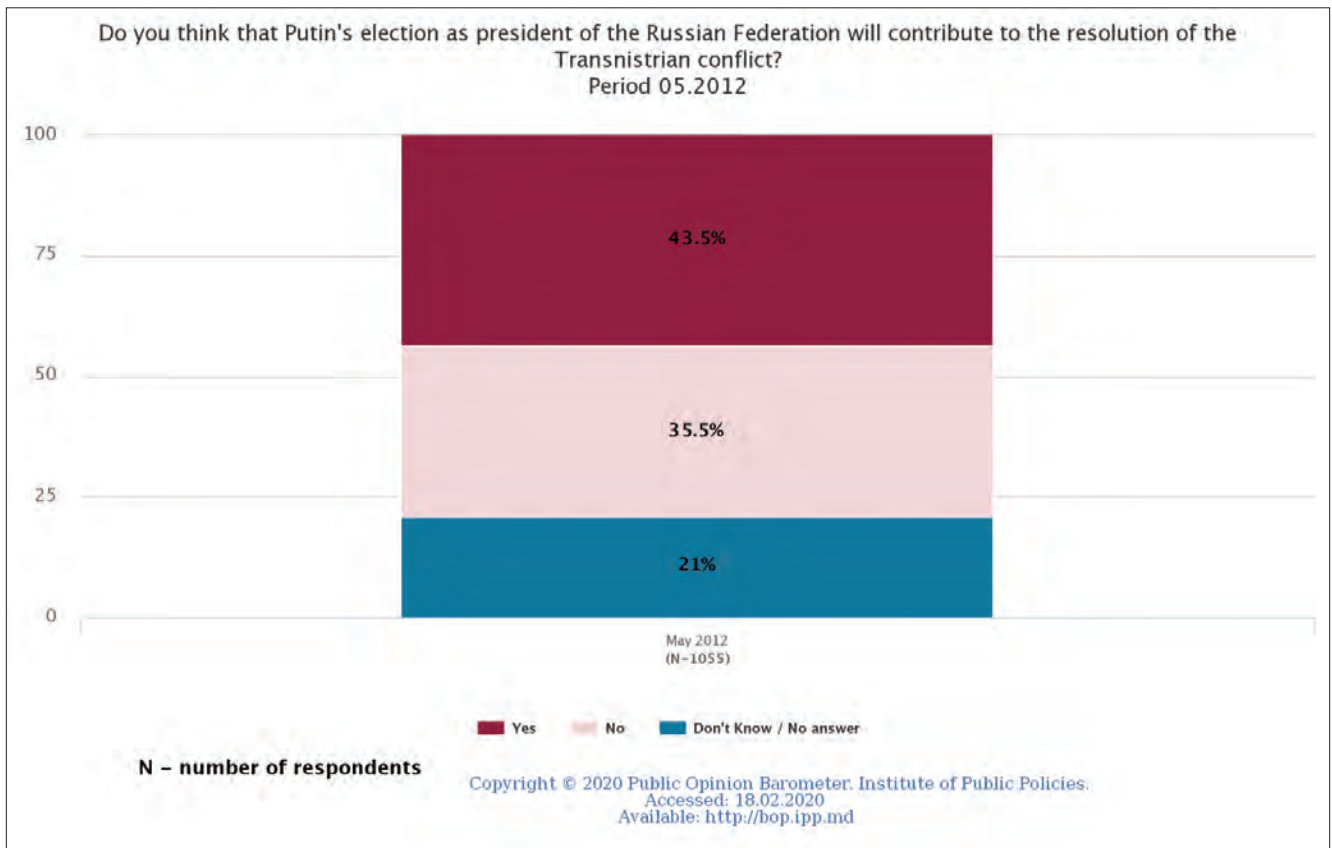

Рис. 3. Громадська думка щодо впливу виборів президента РФ на врегулювання Придністровського конфлікту

Проте за вісім років не було помічено ані прогресу в цій сфері, ані підвищеного інтересу Росії до розв'язання Придністровського конфлікту. Навпаки, в останні роки військова підготовка та навчання, які проводяться Оперативною групою російських сил у Придністров'ї (ОГРФ) у районі конфлікту, значно посилюються, тоді як небажання Росії виводити свої війська залишається. Все це відбувається в умовах загострення питань регіональної та міжнародної безпеки, анексії Криму, кризи в Керченській протоці,

відродження проблемних питань у Чорноморському регіоні, а також виникнення нових викликів і загроз безпеці. За цих обставин можна припустити, що громадська думка з цього приводу може змінитися. Однак російські інструменти м'якої сили, включаючи політичну пропаганду, є дуже впливовими. Як результат, сприйняття їх громадськістю не змінюється.

При цьому у 2024 році в Росії очікуються нові вибори президента. Зважаючи на збільшення

кількості внутрішніх питань у Російській Федерації та послаблення її позицій на міжнародній арені, шанси на вирішення Придністровського конфлікту відповідно до інтересів Республіки Молдова зростають. Однак це можливо лише в тому разі, якщо влада Молдови виробить чітку позицію та належну нормативну базу для врегулювання конфліктів.

Стратегічна важливість Чорноморського регіону

Враховуючи стратегічне значення Чорноморського регіону для Європейського Союзу, Рада ЄС неодноразово закликала до розширення співпраці в регіоні відповідно до принципів, передбачених Глобальною стратегією ЄС і переглянутою Політикою сусідства ЄС [6]. Принципове значення мають дотримання міжнародного права, положень Конвенції ООН з морського права, включаючи закріплену в ній свободу судноплавства, а також політичні рішення ЄС і невизнання ним анексії Криму.

Європейці дедалі частіше висловлюють скептицизм щодо необхідності конфронтації з Росією та ставлять під сумнів, чи відповідає це інтересам Європи. Яскравим прикладом є відновлення членства Росії в Раді Європи. Незважаючи на те, що Захід розуміє, що нова архітектура, заснована на довірі, не може бути розроблена в нинішніх умовах, оскільки Росія не може бути надійним політичним партнером, вона враховує можливість і бажаність стабільного економічного партнерства з Росією.

Існує активний процес адаптації до «нових реалій», в якому, попри існуючі конфліктні сценарії між найважливішими суб'єктами світової політики — Росією та Заходом, прагматичний підхід та економічні інтереси переважають над політичними ризиками. Існує безліч аргументів і доказів, які підтверджують це припущення, — від відновлення торговельного співробітництва між ЄС і Росією в контексті міжнародних санкцій до реалізації спільних проєктів у галузі культури, науки та освіти, незважаючи на масове пропагандистське протистояння між ними. Одним із останніх прикладів були результати голосування Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо обмеження санкцій, запроваджених проти Росії. 118 голосів було «за», 62 — «проти», 10 — утри-

малися [7]. Слід зазначити, що за це проголосували Німеччина, Франція та інші країни Західної Європи, тоді як Україна, Грузія, Польща та країни Балтії проголосували проти цієї резолюції. Росія була позбавлена членства в ПАРЄ у 2014 році після анексії Криму та збройного конфлікту на Сході України.

Голоси молдовських представників розділились, але загальний результат був на користь того, щоб Росія відновила своє членство в ПАРЄ. Позицію Молдови можна аналізувати не лише з погляду розбіжних поглядів політичних партій. Доцільно також враховувати розвинену внутрішню логіку розуміння мінливої динаміки на міжнародній арені та ключових рушійних сил, які задають тон цих змін, а також наслідки санкцій, запроваджених проти Росії. Якби резолюції не прийняли, Рада Європи втратила б ключові важелі впливу на Москву, бо це призвело б до виходу Росії з Ради Європи та всіх її структур, включаючи Європейський суд з прав людини.

Більшість європейських парламентаріїв виступили за діалог, незважаючи на те, що причини, які призвели до запровадження санкцій проти Росії, продовжували існувати, — це порушення міжнародного права внаслідок анексії Криму та військової окупації українських територій. Роблячи це, Рада Європи відмовилася від принципів і правил, які були наріжним каменем організації з часу її заснування. Росія сприйняла це як «дипломатичну перемогу» Москви. Республіка Молдова віддала перевагу підтримці європейської більшості, тим самим відступивши від регіональної солідарності, яку вона демонструвала в останні роки разом з Україною та Грузією. Переважили спільні європейські інтереси.

У доповіді Мюнхенської конференції з питань безпеки, яка відбулася 14–16 лютого 2020 року, зазначено таке: «На практиці ЄС більше не має монополії на програму регіональної інтеграції. Співвідношення сил змінюється на величезному Євразійському континенті насамперед завдяки новим центрам в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні». Під час західних санкційних періодів і тривалої кризи довіри Москва відновила свою діяльність у Латинській Америці, на Близькому Сході та в Африці. Однак найбільш значущою є консолідація співпраці з Китаєм у різних сферах — від торгівлі і комерції до технічного та військового співробітництва, що суттєво змінює співвідношення сил на міжнародній арені. Це не

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

може залишитися поза увагою Заходу, оскільки впливає на регіональне та глобальне поле так званої великої гри між провідними суб'єктами світової політики. Варто зазначити, що до першої десятки конфліктних зон, що відображають світові тенденції, у звіті віднесено Україну. Таким чином, можна зробити висновок, що Чорноморський регіон перебуває в основі стратегічних інтересів і конкуренції на регіональному і глобальному рівнях.

Висновки і рекомендації

Питання безпеки, з якими стикається Республіка Молдова в контексті милітаризації Чорноморського регіону, посилюються та потребують нових підходів, орієнтованих на результат, щоб визначити шляхи їх вирішення. Політика країн Чорноморського регіону змінюється під впливом механізму балансування військової сили, заснованого на протистоянні сил НАТО і Росії. Відкрите використання Російською Федерацією жорсткої сили залишає актуальним питання щодо її прагнення до домінування у Чорному і Азовському морях. У свою чергу, це вимагає, щоб держави в регіоні доклали більше зусиль для розширення співпраці в галузі безпеки.

У контексті посилення безпеки в Чорноморському регіоні Республіка Молдова повинна зосередити свої зусилля на такому:

— здійснювати більш активний пошук відповідного механізму врегулювання Придністровського конфлікту та бути послідовною у своїх вимогах щодо виведення російських збройних сил із Придністров'я та вивезення боєприпасів із Кобасної;

— посилити заходи, спрямовані на завершення розпочатих реформ у секторі безпеки та оборони, і забезпечити їх виконання;

— збільшити участь Молдови в операціях ЄС з управління кризовими ситуаціями, активізувати діяльність у рамках Спільної оборонної політики безпеки ЄС, розробити механізм участі в Постійному структурованому співробітництві (PESCO) з метою розширення превентивних заходів щодо управління кризовими ситуаціями, а також включення до ініційованих ЄС програм і процесів, спрямованих на забезпечення регіональної та міжнародної безпеки;

— уникати політизації питання щодо статусу нейтралітету, продовжувати співпрацю з НАТО, одночасно розвиваючи всебічний військовий сектор, зосереджений, зокрема, на протидії гібридним загрозам;

— сприяти стійкій регіональній солідарності у питаннях безпеки, що стосується Чорноморського регіону.

Рис. 4. Наслідки агресії Росії у Чорноморському регіоні [9]

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКА ГІБРЕСІЯ В ЧОРНОМОР'І

Список використаних джерел:

1. Russia Ready to Respond to NATO in Black Sea [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.telesurenglish.net/news/Russia-Ready-to-Respond-to-NATO-in-Black-Sea-20190403-0035.html> [All URLs valid 21 February 2020].
2. President Igor Dodon meets with NATO Secretary General [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://presedinte.md/rom/presa/presedintele-igor-dodon-a-avut-o-intrevedere-cu-secretarul-general-al-nato> [All URLs valid 21 February 2020].
3. Public Opinion Barometer. Institute of Public Policies [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bop.ipp.md/> [All URLs valid 22 February 2020].
4. On the approval of the Military Strategy and the actions for its implementation for the years 2018–2022 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/intr21_108.pdf [All URLs valid 21 February 2020].
5. Action Programme. Government of Republic of Moldova. Part IV Reunification of the country [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/the_activity_program_of_the_government_led_by_ion_chicu_en.pdf [All URLs valid 27 February 2020].
6. The future of values in the EU Global Strategy 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari112-2019-rabinovych-reptova-the-future-of-values-in-the-eu-global-strategy-2020 [All URLs valid 27 February 2020].
7. Council of Europe backs restoring Russian voting rights after stripping them over Crimea annexation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.euronews.com/2019/06/25/council-of-europe-backs-restoring-russian-voting-rights-after-stripping-them-over-crimea-a> [All URLs valid 20 February 2020].
8. Munich Security Report 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://securityconference.org/assets/user_upload/MunichSecurityReport2020.pdf.
9. «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі як виклик європейській безпеці. НІСД. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zamorozheni-konflikti-na-postradyanskomu-prostori-yak-viklik-evropeyskiy>.

Оксана ІЩУК,

Керівник інформаційних програм та стратегічних комунікацій,

Центр глобалістики «Стратегія XXI»,

Київ, Україна

Об'єднані Кавказькі Емірати:

Північний Кавказ після політичних трансформацій у РФ⁶

In the period of turbulent transformations, with the changes to constitution and incorporation of definition of the stateforming nation, Russia faces the need to maintain control over traditionally rebel territories with a bright national identity, in particular over the North Caucasus, where protest movements can break out with new force.

У час турбулентних трансформацій, зокрема зміни Конституції та закріплення в ній поняття про «державотворчий народ», перед Росією постає необхідність утримати контроль над традиційно проблемними територіями з яскраво вираженою національною самосвідомістю, зокрема над Північним Кавказом, відцентрові рухи в яких можуть спалахнути з новою силою.

Періодично федеральна влада виносить на обговорення ідею про те, що окремі республіки Північного Кавказу потрібно об'єднати, мета такого об'єднання — посилення контролю Кремля. Цікавими видаються два антагоністичні запитання. Перше: якими будуть у майбутньому межі існуючих нині кавказьких республік, адже наразі федеральною владою запущено процес перегляду адміністративних кордонів на Північному Кавказі задля посилення контролю Кремля над ними. І друге запитання: в умовах докорінних політичних трансформацій [1] чи здатні на сьогодні республіки Північного Кавказу до самостійного самовизначення та об'єднання в єдине відцентроване від Москви державне утворення, враховуючи історичні прецеденти існування в регіоні державних утворень шаріатського характеру — Імарату.

⁶ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

«Укрупнення» регіонів

Процес збільшення російських регіонів через об'єднання сусідніх і близьких в економічному плані суб'єктів федерації було розпочато за вказівкою Путіна у 2000-х роках. Об'єднання передусім стосувалося «складних» суб'єктів Росії — країв та областей з автономними округами. У результаті було створено вісім федеральних округів, які не є частиною територіально-адміністративного поділу Російської Федерації, не є суб'єктами федерації та не визначені Конституцією. Також було запроваджено інститут повноважних представників президента — ще один адміністративний прошарок у вертикалі влади, безпосередньо підконтрольний президенту РФ. Економічного сенсу в цьому було небагато, проте президентський контроль було посилено.

Останнім часом у Північно-Кавказькому федеральному окрузі (ПКФО) відбуваються цікаві процеси. На початку січня 2020 року Путін підписав указ про призначення колишнього повпреда президента РФ у ПКФО Олександра Матовнікова заступником головнокомандувача сухопутних військ РФ. На посаду повпреда, яку Матовніков обіймав із червня 2018 року, Путін призначив колишнього генпрокурора Росії Юрія Чайку. Існує думка, що на посаді повноважного представника президента Олександр Матовніков не впорався із поставленим завданням визначення кордонів між Чечнею та Дагестаном, а уточнення кордонів з Інгушетією хоч і завершено, однак принесло серйозні іміджеві втрати для федеральної влади. Так, безпрецедентними для РФ стали протести в столиці Інгушетії місті Магасі восени 2018 року і навесні 2019-го проти нерівноцінного поділу адміністративного кордону та обміну територіями з Чечнею в результаті домовленостей між головами республік Рамзаном Кадіровим і то-

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

дішнім керівником Інгушетії Юнус-Беком Єв-куровим [2].

Кулуарні зустрічі представників Чечні та Дагестану з питання демаркації кордонів тривають. Кулуарний характер переговорів стосовно кордону між Чечнею та Дагестаном пояснюється намаганнями федерального центру уникнути масових акцій протесту, як це було в Інгушетії. Наприкінці січня цього року спікер парламенту Чечні Магомед Даудов анонсував завершення переговорів стосовно кордонів із сусідніми республіками і внесення відомостей про них до державного реєстру, тоді як влада Дагестану не повідомляла про закінчення роботи з демаркації кордонів. Відповідно, чеченська сторона в односторонньому порядку внесла спірні ділянки до державного реєстру, що створило додаткову напруженість між республіками [3].

Ще на початку 2019 року Рамзан Кадіров повідомляв, що уточнення кордонів Чечні із сусідніми регіонами є дорученням Кремля. В Єдиний держреєстр внесено дані лише про два з 27 кордонів між регіонами ПКФО — про кордон Карачаєво-Черкесії з Краснодарським краєм і кордон Чечні з Північною Осетією, а регіональній владі було поставлено завдання затвердити кордони до 2021 року [3]. Виглядає як зумисне намагання розкачати ситуацію на Північному Кавказі. На думку Ахмеда Закаєва, виконувача обов'язків дипломатичного представника невизнаної Чеченської Республіки Ічкерія (ЧРІ), який перебуває в екзилі в Лондоні, інцидент із кордонами є навмисно спровокованою владою Чечні та Дагестану за вказівкою федеральної влади ситуацією. Ані Рамзан Кадіров, ані голова Дагестану Владімір Васильєв, ані голова Інгушетії Махмуд-Алі Калімаєв, які відіграють роль кремлівських наглядачів («смотрящих», за російською термінологією) за збереженням удаваної стабільності, не є самостійними і ніколи не ініціювали б провокацію такої ситуації з власної ініціативи. **Тому можна зробити висновок, що Кремлю перегляд адміністративних кордонів між республіками потрібен для загострення ворожнечі на базі земельних питань, з метою унеможливити їх непідконтрольне Москві об'єднання під час майбутніх політичних трансформацій.**

На федеральному рівні в попередні роки обговорювалися варіанти інкорпування Адигеї

в Краснодарський край, а Карачаєво-Черкесії — в Ставропольський. Інший варіант — об'єднання в єдиному регіоні Адигеї, Кабардино-Балкарії та Карачаєво-Черкесії. Ще одним активно обговорюваним сценарієм було нове возз'єднання Чеченської Республіки та Інгушетії в рамках Чечено-Інгушської Республіки, як вона існувала в радянський період. Дагестан до цього часу не звучав у планах з об'єднання регіонів, адже це і без того найскладніша республіка Кавказу і лідер серед кавказьких республік з розгортання підпільного руху спротиву.

В останні роки з Москви в республіки Північного Кавказу почали надходити чернетки варіантів стратегій розвитку регіонів, в яких обґрунтовується економічна доцільність об'єднання сусідніх регіонів. Окрім того, вже кілька років у Росії обговорюється можливість повної відмови від республіканської форми правління і перетворення всіх регіонів країни на нові утворення на кшталт губерній. Багато хто із впливових політиків та експертів вважають, що однією з причин розпаду СРСР був той факт, що Радянський Союз складався з республік з яскраво вираженою національною ідентичністю, відтак, у сучасній Росії зацікавлені в «укрупненні регіонів» з тим, аби цю ідентичність розмити. У пострадянській Росії ідея ліквідації республік із перетворенням їх на прирівняні в статусах і позбавлені національної прив'язки губернії багатьом видається необхідною [4].

Об'єднання — це відхід від національних проблем, це зниження значущості питання національної належності в статусі. Відповідно до путінського бачення, багато проблем Північного Кавказу зводяться до етнічної винятковості, яка є похідною існування кожної етнічної групи у своїх замкнених межах. Якщо понизити статус адміністративних кордонів і дати людям зрозуміти, що вони всі, незалежно від своєї етнічної належності і віросповідання, є громадянами однієї «великої країни», тоді, за кремлівською логікою, автоматично відпадуть численні етнічні та конфесійні протиріччя. В сучасній Росії вважають, що нинішні територіальні конфлікти — це результат волюнтаристської нарізки цих територій при Сталіні [5].

13 лютого 2019 року уряд РФ затвердив «Стратегію просторового розвитку Російської Федерації на період до 2025 года» [6], де за-

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

кріплено концепцію створення 12 макрорегіонів на найближчі п'ять років (рис. 1). Вони відповідають економічному районуванню Росії.

Очевидно, що суть реформи не в збільшенні регіонів, а у зміцненні структур президентської вертикалі.

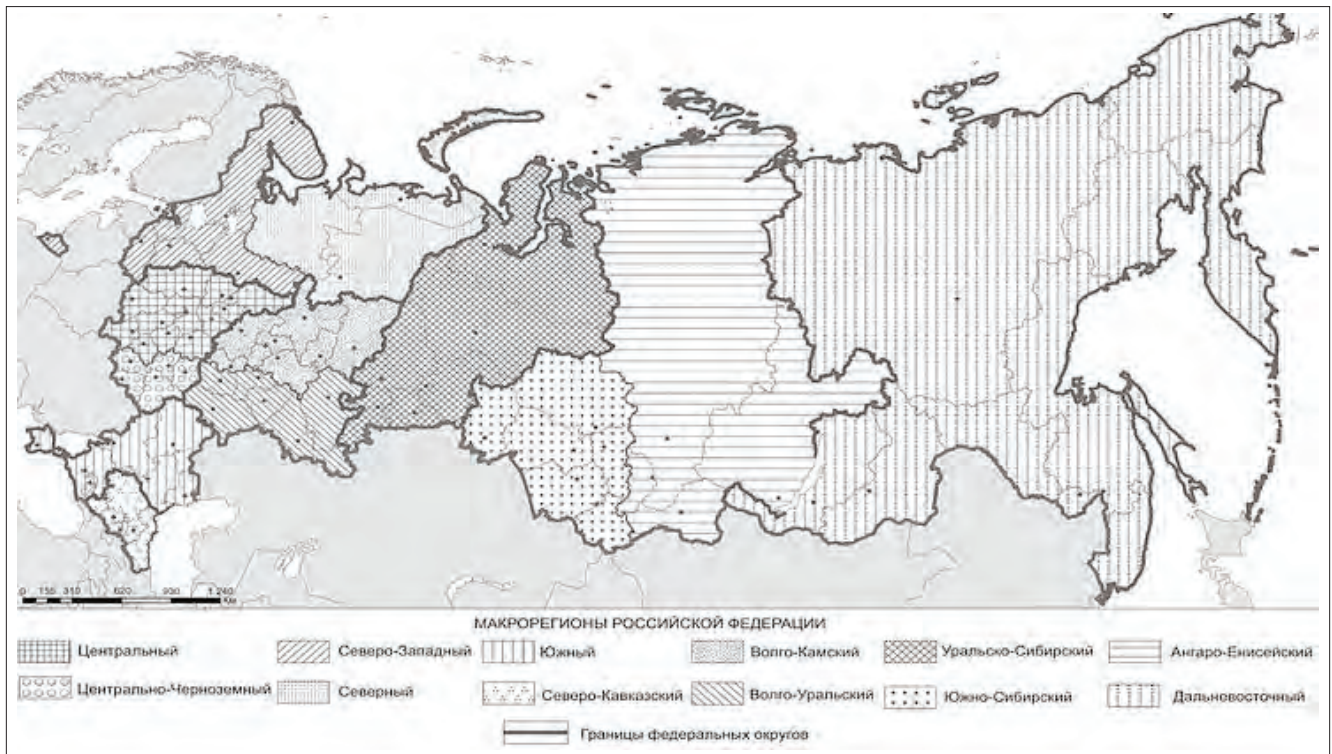

Рис. 1. Схема розміщення макрорегіонів Російської Федерації

Стратегія являє собою вкрай недосконалий документ, але вона може бути першим кроком до **дефедералізації Росії**, послаблення суб'єктів федерації з політичного погляду і, як наслідок, до переформатування адміністративних кордонів за проектом економічного та географічного укрупнення регіонів, — у такий спосіб вирішується проблема національних республік [7]. При цьому, якщо казати про ПКФО, то Стратегія не передбачає змін щодо цього регіону, однак усі кавказькі республіки є дотаційними. Єдиним регіоном-донором є Ставропольський край із його потужною аграрною економікою. Суть реформи в тому, щоб знизити навантаження на федеральний бюджет, зменшити тягар дотацій і перекласти його на регіони-донори, такі як Ставропілля, які, зрештою, і фінансуватимуть сусідні республіки.

Слід звернути увагу на те, що наразі йде наступ на конституційний суверенітет північно-кав-

казьких республік, а також Башкирії, Татарстану та інших. Скасування прямих виборів, закон про добровільне вивчення національних мов, пропозиція комуністів ввести до Конституції РФ визнання російської нації як титульної, призначення керівників республік Москвою — це все те тло, на якому відбувається просування ідеї макрорегіонів [8]. У таких умовах казати про збереження народів, їх мов і культури буде практично неможливо. Замість різнобарвної та колоритної картини культур Кавказу через кілька поколінь там можна буде спостерігати щось псевдокавказьке, позбавлене національної ідентичності. Такий підхід з історичного погляду є хибним, бо за останні кілька століть панування царської та радянської Росії на Північному Кавказі з відповідною політикою русифікації та советизації національну ідентичність не було втрачено. Зараз в умовах реісламізації Північного Кавказу зробити це буде майже неможливо, однак у Москві дотримуються іншого бачення.

Чеченські війни, рух національного спротиву на Північному Кавказі

На сьогодні складно сказати, чи можливо відновити національний спротив на Північному Кавказі. Більшість чеченських угруповань, які воювали у 1994–2000 роках проти Росії, або перейшли на бік Кадірова, або заявили про свою лояльність до його режиму. Чимало чеченців пояснюють свої дії так: активні бойові дії сьогодні — це війна на винищення чеченської нації; правління Кадірова для прихильників незалежності Чечні — це перепочинок, спосіб перечекати, поки підростуть покоління, час для відбудови й фізичного відновлення Чечні. До слова сказати, відбудови російським коштом [9].

Прийшовши до влади на хвилі ідеї античеченського реваншу (з погрозами «мочить в сортире» чеченців), Путін створив максимальний комфорт саме для північно-кавказьких народів. Спочатку це втілювалось у трансфертній політиці (бюджети Чечні, Дагестану, інших етнічних республік Північно-Кавказького федерального округу найбільше дотуються з федерального бюджету), а зараз тисячі новобранців Чечні і Дагестану звільняють від військового обов'язку. Тому не потрібно дивуватися 90-відсотковим результатам голосування за путінську «ЄДРо» на Північному Кавказі, — такого комфорту дотаційний Північний Кавказ не знав навіть при Єльцині. Російський бюджет на той час не отримувал достатньо надходжень від експорту нафти та газу, — світові ціни були низькими.

Після розпаду СРСР Північний Кавказ не був гарячою точкою, якими тоді були регіон Поволжя, Татарстан, Башкортостан. Винятком була Чеченська республіка Ічкерія, яка проголосила свою незалежність і зробила заяву про те, що вона не може залишатися у складі Російської Федерації. Це було зроблено на основі радянського закону, який було ухвалено у лютому 1990 року, коли Горбачов запропонував урівняти в правах автономні та союзні республіки. Спираючись на цей закон, ЧРІ проголосила про вихід із складу РФ, оголосила себе союзним суб'єктом, а після розпаду СРСР — проголосила вихід із його складу. Наслідком цього стали дві воєнні кампанії російського федерального центру, які змінили загальну картину Північно-го Кавказу.

Перша чеченська кампанія показала, що збройні формування чисельністю у кілька тисяч бійців здатні перемагати регулярну армію РФ. Ічкерія тоді здобула перемогу, бо згідно з Хасавюртівськими угодами, підписаними представниками ЧРІ та РФ щодо розробки «Принципов определения основ взаимоотношений между Российской Федерацией и Чеченской Республикой» від 31 серпня 1996 року [10], які поклали кінець Першій чеченській війні, було не просто зупинено федеральні війська, а вигнано їх з території ЧРІ.

Перша чеченська війна 1994–1996 років стала однією з наймасштабніших у новітній історії, а битва за Грозний — найбільшою битвою в Європі після закінчення Другої світової війни. Унаслідок бойових дій велику кількість населених пунктів ЧРІ було зруйновано, під час війни загинуло майже 120 тисяч мирних жителів, значна частина з яких — діти. Близько 200 тисяч було поранено. Також майже половина населення Чечні стали біженцями.

У ході війни російськими військами проводилися як цілеспрямовані масові вбивства і геноцид етнічних чеченців, так і винищення як результат способу ведення бойових дій (зокрема масованим авіабомбуванням та артобстрілами, внаслідок яких, наприклад, місто Аргун і столиця місто Грозний були майже повністю зруйновані) [11].

Саме Чечня стала каталізатором радикальної зміни настроїв на Північному Кавказі, мотивувала хвилю спротиву в усіх кавказьких республіках — Кабардино-Балкарії, Інгушетії, Дагестані. У цих республіках замислилися над здобуттям власної державності. Наприклад, у Дагестані, де проживає кілька десят етнічних груп, існують питання, вирішення яких Москва законсервувала ще з часів СРСР [12].

На початку 1990-х Москва «прогледіла» і не змогла проконтролювати те, що потім охрестили «ісламським ренесансом» на Кавказі. Так виник радикальний іслам, салафіти, які стали однією з головних проблем федерального центру на Північному Кавказі. Салафіти категорично не сприймають немусульманської влади. Сам той факт, що Москва управляє північно-кавказькими територіями, уже є причиною не

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

визнавати влади Кремля. Наразі в Чечні Кадиров зробив максимум для того, щоб змінити чеченське суспільство і підігнати його під свою досить своєрідну концепцію «традиційного» ісламу [13]. Нині рух спротиву в Чечні перебуває в глибокому підпіллі. Рамзану Кадірову вдалося досягнути вагомих результатів у знешкодженні організованого спротиву північно-кавказьких моджахедів, яких на сьогодні залишилося не так уже й багато, вони перебувають виключно в гірській місцевості. Акцій збройного опору у Чечні відбувається небагато, на відміну від сусідніх Дагестану, Кабардино-Балкарії, Інгушетії.

Сучасний іслам

Іслам на Північному Кавказі завжди був дуже неоднорідний [14]. Останніми роками відмінності в його трактуваннях лише посилювалися. Ця територія в релігійному плані чітко поділяється на дві частини: північно-східну — Дагестан, Інгушетія, Чечня, та північно-західну — Ставропольський край, Карачаєво-Черкеська республіка, Кабардино-Балкарська республіка, Республіка Північна Осетія-Аланія. До розпаду СРСР на Кавказі переважали суніти ханафітського спрямування, які здебільшого проживали в Адигеї, Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії, на півночі Дагестану і північному сході Чечні. На решті території Дагестану і Чечні, а також в Інгушетії домінували суніти шафіїтського спрямування.

Ще під час розпаду Радянського Союзу зростання інтересу до ісламу в республіках Північного Кавказу набуло різних форм. Місцеві особливості і тут далися взнаки. Західна частина регіону була більш світською, більш секуляризованою, іслам розглядався насамперед як частина етнічної ідентичності. Кваліфікованих і освічених релігійних кадрів (мулл, ефенді, алімів) було мало, серед населення набув значного поширення «народний іслам» (спрощене розуміння віри, яке сильно різниться від фундаменталістського ісламу). Тому тут на початку 1990-х років розпочалася реісламізація, — мусульманам довелося фактично заново згадувати основи віри. Вона спочатку здійснювалася силами місцевого духовенства, яке було нечисленним і слабким. Тому вирішальну роль у цьому процесі відіграли місіонери з Чечні, Да-

гестану і Туреччини (нащадки адигів, що переселилися в Османську імперію в середині XIX століття).

Зовсім інша ситуація була в східній частині Північного Кавказу. І за радянської влади іслам зберігав тут сильні позиції, — існували впливові суфійські групи, були авторитетні богослови (аліми). На відміну від заходу регіону, тут залишалася повноцінна система релігійної освіти. В силу цих причин після 1989 року в Чечні, Інгушетії та Дагестані склалися сприятливі умови для ісламського відродження.

Ваххабітські і салафітські версії ісламу сильно вплинули на відцентрові настрої в регіоні. Єдиної форми так званого традиційного ісламу на Північному Кавказі немає. Регіон здавна вирізняється великою різноманітністю релігійних течій і груп. Вони всі мають право вважатися традиційними і не можуть претендувати на пріоритет у регіоні. І в цьому одна з ключових проблем російської політики на Кавказі, — Москва в боротьбі з радикалами тривалий час намагалася робити ставку на протиставлення «традиційного» і «нетрадиційного» ісламу.

Поява на Північному Кавказі салафітських угруповань зробила серйозний внесок у мозаїчну картину місцевого ісламу. Тут існує чимало салафітських течій — молодіжні джамаати (громади) «нових мусульман», «безмазхабники», дагестанські салафіти асоціації «Ахль ас-сунна валь-джамаа», мадхаліти (помірні салафіти, прихильники співпраці з владою) і так звані їхванізовані салафіти (салафіти, які перебувають під впливом ідей відомого ісламського богослова з Катару Юсефа аль-Карадаві) та інші. Усе це створює на Північному Кавказі картину «вируючого релігійного котла». Треба розуміти, що тут немає якоїсь однієї салафітської групи з єдиним мисленням і цілісною ідеологією. Тому ісламське життя в регіоні перебуває в постійній динаміці, — численні релігійні течії то конфліктують одна з одною, то намагаються налагодити між собою контакти.

Тим не менш зараз для регіону характерне зростання національної самосвідомості. Сучасний розвиток ісламу на Північному Кавказі дуже нерівномірний. Швидше за все, поділ регіону на західну і східну частини і надалі по-

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

глиблюватиметься. Так чи інакше, але іслам сприяє інтеграції Північного Кавказу і створює підґрунтя для формування регіонального утворення, незалежного від Москви. Історичний досвід такої держави існує — це держава імама Шаміля, а згодом це був емірат Узун-Хаїр Хаджі-Хана. Ісламська держава — це не Талібан в Афганістані. Прикладом модерністського підходу до такого типу держави є Об'єднані Арабські Емірати. Отже, чи можливий Об'єднаний Кавказький Емірат?

Кавказький Емірат

Північно-Кавказький імамат (Імамат Шаміля) — це була теократична ісламська держава, яка існувала на території Дагестану та Чечні у 1829–1859 роках і була завойована Російською імперією під час Кавказької війни [15]. Передумовою створення імамату був рух шейха Мансура (1785–1791), якого іноді називають першим імамом Кавказу. Шейх Мансур і його послідовники чинили опір спробам царської Росії завоювати Північний Кавказ, що врешті-решт вилилося у відкриті війни 1785–1791 і 1817–1864 років, — так звану Велику Кавказьку війну. У ході першої війни шейха Мансура було взято у полон царськими військами, проте в цілому війна закінчилася перемогою горців, які зуміли відвоювати Чечню, частину Дагестану і Черкесії. Об'єднавшись у захисті від Росії, різні нації горців уклали спочатку кілька військових союзів, а потім узагалі створили єдину державу — Імамат (зустрічаються також позначення Північно-Кавказький Імамат, Імамат Шаміля та інші).

З вересня 1919 року на території Дагестану і Чечні існувала ісламська держава Північно-Кавказький емірат, еміром якої був обраний Узун-Хаїр Хаджі-Хан. Було оголошено, що «Північно-Кавказький емірат є самостійною шариатською монархією на чолі з еміром Узун-Хаїр-Хаджі-Ханом, але під протекторатом Халіфа мусульманського еміра його Величності Оттоманського імператора Магомета-Ваххіддіна VI». Держава була розділена на наїбства і ґрунтувалася на шариатському правлінні, але проіснувала вона недовго — до березня 1920 року. Північно-Кавказький емірат перестав існувати зі смертю Узун-Хана, після правління

якого було встановлено радянську владу більшовиків.

У 2007 році, після вбивства президента ЧРІ Аслана Масхадова, що управляв нею з 1997-го по 2005 рік, до влади прийшов Доку Умаров, який вирішив ісламізувати республіку, трансформувати її в Кавказький Емірат (*Имарат Кавказ*). Він склав із себе повноваження президента ЧРІ, оголосив «поза законом етнічні, територіально-колоніальні зони під назвою «Північно-Кавказькі республіки» і проголосив себе верховним аміром моджахедів Кавказу. У такий спосіб новий лідер кавказького спротиву Москві спробував розв'язати наявні територіальні суперечки між представниками різних народів, що проживають на території Північного Кавказу, та залучити до боротьби не лише чеченців, а й представників інших національностей. Своїм указом Доку Умаров запровадив шариатське правління на всій території Кавказького Емірату, зобов'язав узгодити діяльність усіх державних структур Кавказького Емірату із нормами шариату. Вищим дорадчим органом був меджлис, який складався з очільників «вілаятів» і джамаатів (рис. 2).

Нове утворення було визнане не лише Росією, а й західними країнами міжнародною терористичною джихадистською організацією. Далися звнаки як події 11 вересня 2001 року в США, так і переорієнтація Кавказького Емірату на радикальний іслам, що якісно змінило характер чеченського національно-визвольного проекту. Багато хто з колишнього національного істеблішменту ЧРІ, перш за все Ахмед Закаєв, відмежувалися від Емірату Кавказ, проголосивши його «ефесбешним проектом», і продовжили апелювати до національних, а не до ісламських цінностей [16].

18 березня 2014 року кавказьке підпілля оприлюднило заяву про загибель Доку Умарова. Його наступником на посаді верховного аміра Імарату Кавказ став Алі Абу Мухаммед (Аліасхаб Кебеков).

Станом на березень 2020 року відсутні будь-які достовірні дані про чисельність і структуру організації. Дослідник салафітських рухів Орхан Джемаль висловлював свого часу думку, що

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

Імарат Кавказ втратив організаційну структуру, порушився зв'язок між окремими джамаатами. На думку інших експертів, організація залиша-

ється з мінімальною кількістю моджахедів, або й зовсім перестала існувати.

Рис. 2. Віляти Емірату Кавказ

Амір Меджліс уль-Шури вілаяту Нохчийчо Абу Хамза (Ахмед Умаров) в інтерв'ю грузинському виданню *New Caucasus* від 18 жовтня 2017 року заявляв, що інформаційна тиша довкола Імарату Кавказ пов'язана з тим, що більшість із військового крила склала присягу Ісламській Державі, а сам Імарат Кавказ переживає процес реорганізації. За різними оцінками, на бік Ісламської держави для звершення хиджри (переселення на Близький Схід для здійснення озброєного джихаду) лише з Дагестану перейшло близько двох тисяч бойовиків. Відтак, ті ісламісти, яким вдасться вижити, рано чи пізно повернуться на батьківщину, маючи багатий бойовий досвід, і можуть скористатися досвідом попередників зі створення ісламської держави з умовною назвою Об'єднаний Кавказький Емірат.

Для унеможливлення такого сценарію Росія активно вдасться до нейтралізації та знищення

чеченських лідерів за кордоном. 30 січня цього року на півночі Франції на кордоні з Бельгією в готелі був знайдений убитим чеченець Імран Алієв («Мансур Старий»), відомий різкою критикою режиму Кадірова в соцмережах. За даними джерел, йому було надано політичний притулок у Бельгії, а політичний мотив убивства наразі є пріоритетним для слідства. 23 серпня 2019 року в Берліні російськими спецслужбами був убитий чеченець Зелімхан Хангошвілі, який був близьким соратником Аслана Масхадова і брав участь у бойових діях під час другої чеченської війни.

Висновки

Царська та радянська Росія під час встановлення кордонів у пріоритеті мала принцип «розділяй та володарюй» задля полегшення управління завойованими територіями. Реальних кор-

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

донів на Північному Кавказі практично ніколи не було. З появою Росії на Кавказі закладалися міни уповільненої дії, щоб у будь-який момент можна було натиснути на детонатор, і стався вибух, який, однак, складно було б визначити як керований.

На сьогодні Путін готується до того, щоб пролонгувати своє перебування при владі. Відтак, на Кавказі потрібні керовані зони нестабільності, щоб у час політичних турбулентностей нинішні кавказькі республіки не змогли об'єднатися, а в разі підйому національних рухів склалися передумови для запровадження надзвичайного стану або ж оформлення єдиного органу управління республіками.

Сьогоднішні інциденти, пов'язані із провокаціями і кордонами, потрібні для підготовки суспільної думки — республіки нездатні вирішити свої проблеми, а відтак, федеральна влада повинна втрутитися, анулювавши кордони цих

республік і створивши один-єдиний суб'єкт, як, наприклад, аналог Горської республіки у 1919 році.

Зараз на Північному Кавказі главами республік є ставленики силовиків. За рахунок провокацій з адміністративними кордонами виявляється активна частина населення, що здатна потенційно виступити проти.

Одним із можливих сценаріїв є трансформація Росії в нову квазіфедерацію, яка потенційно може складатися з дев'яти суб'єктів, одним з яких буде Північний Кавказ. Тобто потенційно це може бути не федеральний округ, а один із суб'єктів нового державного утворення в трансформованій Путіним Росії. За такого сценарію Путіну вдасться вирішити одразу два завдання. По-перше, зберегти владу, по-друге, закласти підґрунтя для приєднання до цього неоліберського конгломерату Білорусі та України, що залишається ідеєю-фікс для Кремля.

Список використаних джерел:

1. Владимир Прохвятилов. Почему Путин начал политический трансфер [Електронний ресурс] // Век. — 22.01.2010. — Режим доступу: <https://wek.ru/pochemu-putin-nachal-politicheskij-transfer>.
2. Протесты в Ингушетии: хроника передела границы с Чечней [Електронний ресурс] // Кавказский Узел. — 10 марта 2020. — Режим доступу: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/326282/>.
3. Чечня и Дагестан ограничили срок демаркации границы между республиками [Електронний ресурс] // Кавказский Узел. — 8 февраля 2019. — Режим доступу: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/331434/>.
4. Кавказ жестко против. Объединение кавказских республик приведет к полному исчезновению наших народов [Електронний ресурс] // Magas.ru. Республика Ингушетия. — 14.03.2020. — Режим доступу: <http://magas.ru/content/kavkaz-zhestko-protiv-obedinenie-kavkazskikh-respublik-privedet-polnomu-ischeznoveniyu-nashi>.
5. Ирина Лагунина. Возможно ли укрупнение регионов на Северном Кавказе [Електронний ресурс] // Радио Свобода. — 26 ноября 2008. — Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/474865.html>.
6. Стратегия пространственного развития Российской Федерации на период до 2025 года: Распоряжение от 13 февраля 2019 г. №207-р [Електронний ресурс] / Правительство РФ. — Режим доступу: <http://static.government.ru/media/files/UVAIqUtT08o60RktoOXI22JjAe7irNxc.pdf>.
7. Елизавета Чухарова. Новое деление России [Електронний ресурс] // Кавказ.Реалии. — 19 марта 2019. — Режим доступу: <https://www.kavkazr.com/a/novoe-delenie-rossii/29829716.html>.
8. Рамазан Алпаут. Московский Кремль предложил вместо «193 национальностей» говорить о «свыше 190» [Електронний ресурс] // Idel.Реалии. — 8 декабря 2018. — Режим доступу: <https://www.idelreal.org/a/29644632.html>.

У ФОКУСІ: ПІВНІЧНО-КАВКАЗЬКИЙ КОТЕЛ РОСІЇ

9. Андрій Дуда. Республіка Кадірова [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. — 05.03.2011. — Режим доступу: <https://m.tyzhden.ua/World/18055>.

10. Хасавюртовские соглашения [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%8E%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D1%81%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F.

11. Перша російсько-чеченська війна [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%E2%80%90%D1%87%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0.

12. Ганна Трегуб. Майрбек Вачагаєв: «Чечня стала каталізатором радикальної зміни настроїв на Північному Кавказі» [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. — 10 грудня 2014. — Режим доступу: <https://tyzhden.ua/World/125449>.

13. Ніл Гауер. Як Кремль реагуватиме на самоуправство Кадірова (Оригінал на сайті The National Interest) [Електронний ресурс] // 112ua. — 21.11.2018. — Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/yak-kreml-bude-reahuvaty-na-samoupravstvo-kadyrova-470614.html>.

14. Ахмет Ярлыкапов. Современный ислам на Кавказе: глобальное и региональное [Електронний ресурс] / МГИМО Университет. — Режим доступу: <https://mgimo.ru/about/news/experts/268592/>.

15. Північно-Кавказький імамат [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82.

16. Имарат Кавказ [Електронний ресурс] // Кавказский Узел. — 27 декабря 2016. — Режим доступу: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/158730/>.

*Олександра КОВАЛЬОВА,
Кандидат політичних наук,
Віталій МАРТИНЮК,
Центр глобалістики «Стратегія XXI»,
Україна*

Регіональні ініціативи Чорномор'я: напівживі чи напівмертві?⁷

Although the struggle for regional influence has been lasting for centuries, the current situation in the Black Sea region can be described as explosive. This is despite the fact that there is a fairly long list of regional initiatives aimed to ensure, or at least promote, the development of cooperation and mutual understanding between the Black Sea countries. A part of these initiatives exists today formally, a part has practical content, another part has prospects for further development, and some of them do not have any prospects.

Чорноморський регіон не є однорідним, стабільним, а тим більше — безпечним. Хоча боротьба за регіональний вплив триває сторіччями, сьогоднішню ситуацію у Чорномор'ї можна охарактеризувати як вибухонебезпечну. І це при тому, що існує досить великий перелік регіональних ініціатив, покликаних забезпечувати або принаймні сприяти розвитку співробітництва і взаєморозуміння між чорноморськими країнами. Частина таких ініціатив існує на сьогодні формально, частина має практичне наповнення, у одних є перспектива подальшого розвитку, а в інших — ні.

Визначальним чинником, який вплинув на характер функціонування тих чи інших ініціатив, стала політика Російської Федерації щодо Чорноморського регіону. Її головна мета — контроль регіону та перетворення його виключно на свою сферу впливу для подальшої проєкції сили на Захід — на Середземномор'я, Близький Схід, Північну Африку і Південну Європу. Відкрита (воєнна) фаза російської агресії проти України із захопленням Криму та інтервен-

цією на Донбасі розпочалася тоді, коли Кремль усвідомив, що він не здатний досягти зафіксованої мети ні через регіональні ініціативи за його участі, ні шляхом конкурентної боротьби чи взаємовигідного партнерства.

Сучасна політика Росії не несе країнам регіону нічого, окрім дестабілізації та загроз їхньому суверенітету. Чорномор'я є зоною постійного докладання зусиль РФ із дестабілізації Європи в цілому і розколу в Європейському Союзі та НАТО, зокрема. Росія працює зсередини багатосторонніх ініціатив та окремих країн регіону. Нездатна запропонувати ефективні та взаємовигідні проєкти для учасників існуючих регіональних ініціатив, Росія вдалася до групування за інтересами одних на шкоду іншим, що знищує регіональне співробітництво. Така ситуація потребує вироблення дієвих механізмів протидії та попередження. Оскільки Росія використовує приховані методи та інструменти під гаслами «підкупання» про російськомовних і/або православних громадян, братерські народи, підтримання миру, реалізацію економічних та енергетичних проєктів тощо, пристосовуючи їх до конкретної ситуації, то країни регіону можуть і повинні налагодити співпрацю і скоординовані заходи щодо їх виявлення та протидії.

Аналіз стану та перспектив подальшого функціонування ключових ініціатив Чорноморського регіону дає змогу сформулювати погляди на їх можливе використання з метою стабілізації ситуації і переходу до співробітництва в інтересах розвитку добрососідньої конкуренції та безпеки й процвітання чорноморських країн.

Першою у переліку регіональних ініціатив стоїть **Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**, створена у 1992 році за Стамбульською декларацією як механізм міжурядової взаємодії та трансформована у повноцінну регіональну організацію після

⁷ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

схвалення Статуту 1998-го. До ОЧЕС входять 12 країн — Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина й Україна, що робить її найбільшою організацією Чорноморського регіону, із загальною площею країн-учасниць близько 20 млн кв. км і населенням близько 337 мільйонів осіб. Важливість для нашої країни Організації, яка має економічне спрямування, демонструють показники зовнішньої торгівлі: обсяг експорту України до держав ОЧЕС у 2019 році становив 9,5 млрд дол. (19,08% загального експорту України), імпорту — 11,6 млрд дол. (19,09% загального імпорту) [1]. Хоча ОЧЕС є неполітичною організацією, але її значущість для стабільності регіону визначається тим, що вона охоплює всі країни Чорномор'я в широкому сенсі, має парламентську складову — Парламентську Асамблею ОЧЕС і покликана розвивати добросусідню конкуренцію і партнерство. Не випадково в пріоритетах Румунського головування в ОЧЕС на період з 1 січня до 30 червня 2020 року зафіксовано: *«Дії Румунії як Головуючої в ОЧЕС будуть спрямовані на те, щоб міждержавне економічне співробітництво могло зробити належний внесок у сталий розвиток ширшого Чорноморського регіону та зміцнення миру, стабільності і процвітання відповідно до зобов'язань, передбачених Статутом ОЧЕС»* [2].

Утім, робота Організації була неефективною через дуже різномірний склад учасників, їхню відмінну зовнішньополітичну орієнтацію та відносну бідність. Згодом ситуація ускладнилася через низку проблем у відносинах між країнами та численні конфлікти, зокрема на пострадянському просторі. Російська агресія проти України й окупація нею АР Крим загальмували роботу Організації. Серед ключових причин: накладення санкцій на РФ; зміна географії транзитних перевезень з переорієнтацією традиційних сухопутних вантажних потоків на альтернативні маршрути через неможливість співпраці з окупованими кримськими портами; обмеження проходження суден через Керченську протоку; збільшення кількості необґрунтованих перевірок російськими силовиками суден, що прямують до портів Маріуполя і Бердянська тощо. Україна бойкотувала російське головування в ОЧЕС у першій половині 2016 року та 47-му Генеральну асамблею Пар-

ламентської Асамблеї ОЧЕС, яка проходила 28–30 червня того ж року в Москві.

Під час свого головування в ОЧЕС у 2017 році Україна пропонувала країнам-учасникам офіційно визначити Росію як агресора, але цю пропозицію було відхилено. РФ і Вірменія намагаються на деполітизації роботи Організації, в чому певним чином зацікавлена також Туреччина, яка продовжує розглядати ОЧЕС як свій основний майданчик для регіонального лідерства. Україна, попри присутність Росії в Організації, зацікавлена в участі в багатосторонніх проєктах передусім з державами — членами ЄС і НАТО, які входять до її складу. У тому числі вона співпрацює з Болгарією, Румунією та Грецією щодо будівництва автомобільної дороги (від Одеси до Бухареста в двох напрямках: через Рені—Джурджулешти—Галаті та через Кишинів—Унгень), що є частиною Чорноморської кільцевої автомагістралі та Транс'європейської мережі TEN-T. Завершено будівництво міжнародного пункту пропуску через українсько-румунський кордон Орлівка—Ісакча для паромного, пасажирського та вантажного сполучення. На 2020 рік в Україні заплановано проведення трьох заходів ОЧЕС: дві наради директорів і керівників Чорноморського банку торгівлі та розвитку, а також зустріч виконавчого комітету Мережі університетів Чорноморського регіону. Втім, позиція Туреччини як ініціатора заснування ОЧЕС та її відносини з Росією, особливо на тлі загострення в Сирії, визначатимуть подальше функціонування Організації.

Інфраструктурно-транспортна сфера визначає роль Чорноморського регіону як вузла між Європою й Азією, Східною Європою та Близьким Сходом, Кавказьким регіоном і Балканами, Каспієм і Середземномор'ям. 1998 року в Баку була підписана Основна багатостороння угода про міжнародний транспорт щодо розвитку коридору Європа—Кавказ—Азія [3], на основі якої в межах Бакинської ініціативи ЄС із співробітництва у сферах енергетики і транспорту була створена Міжурядова комісія з розвитку Транспортного коридору Європа—Кавказ—Азія (ТРАСЕКА). До її складу входять 13 держав: Румунія, Болгарія, Туреччина, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Молдова, Україна

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

та Іран (з 2009 року). Секретаріат об'єднання розташований у Баку, а в Одесі функціонує регіональний офіс ТРАСЕКА. Щороку проводяться засідання ТРАСЕКА, а її діяльність здійснюється спільно з ЄС. У 2006 році було прийнято довгострокову стратегію розвитку Транспортного коридору у співпраці з Європейською комісією та два Плани з питань безпеки і гарантування безпечності й надійності перевезень у межах ТРАСЕКА та між її членами і ЄС на період до 2021 року. Після початку російської агресії Україна активізувала участь в об'єднанні через зацікавленість у створенні сполучення між басейнами Каспійського і Чорного морів в обхід Росії [4]. 1 червня 2016 року в Одесі Міжурядова комісія затвердила Стратегію розвитку міжнародного транспортного коридору Європа—Кавказ—Азія на період 2016–2026 років і додаток до неї — Майстер-план, які визначили пріоритетні проекти, спрямовані на розвиток транспортної інфраструктури і логістики та сприяння мультимодальним перевезенням коридором ТРАСЕКА.

Започаткована 1997 року у Страсбурзі організація ГУАМ — Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова (з 1999-го по 2005-й — ГУУАМ, плюс Узбекистан) згодом була переформатована в «Організацію за демократію та економічний розвиток — ГУАМ» із секретаріатом у Києві після підписання 23 травня 2006 року Київської декларації. Цілі Організації досить широкі — від економічного співробітництва до гарантування безпеки. ГУАМ та її Парламентська асамблея активно функціонують, проводяться регулярні зустрічі на рівні міністрів, парламентаріїв і національних координаторів. Утім, діяльність об'єднання не була ефективною через пріоритетність для держав власних економічних і політичних інтересів, вона значно загальмувалася після агресії РФ проти України. Росія від початку розглядала ГУАМ як об'єднання, створене для протистояння їй за підтримки США, і завжди різними способами перешкоджала його роботі. Хоча втрата через дії РФ контролю над частинами суверенних територій усіх країн-учасниць є їх спільною проблемою, ГУАМ не стала платформою для досягнення мети з деокупації, хоча країни й узгоджують свої позиції в міжнародних організаціях — ООН, ОБСЄ, РЄ, ПАРЄ. З 2017 року співробітництво дещо активізувалося, зокрема завдяки

Україні та Азербайджану, який у 2019–2020 роках головує в ГУАМ, а також є координатором робочих груп з кібербезпеки і транспорту. Реалізуються проекти Рамкової програми ГУАМ—США: Проект зі сприяння торгівлі та транспортуванню (ПСТТ) і Проект створення Віртуального центру ГУАМ з боротьби проти тероризму, організованої злочинності, розповсюдження наркотиків та інших небезпечних видів злочинів і Міждержавної інформаційно-аналітичної системи (ВЦ/МІАС) [5]. Україна нещодавно узгодила відновлення проекту постачання азербайджанської нафти з використанням нафтопроводних систем Одеса—Броди і «Дружба». Перспективним напрямом співпраці, зокрема з Азербайджаном, є реалізація проекту нафтопроводу Броди—Адамова застава як ключового елемента проекту Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), а також планів ТОВ МТП «Сарматія» на 2020-й і наступні роки [6].

Комісія з питань охорони Чорного моря від забруднення (або Чорноморська комісія) була створена для імплементації Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (так званої Бухарестської конвенції), підписаної Україною в квітні 1992 року разом із п'ятьма державами: Болгарією, Грузією, Румунією, Російською Федерацією і Туреччиною. У червні 2019-го Рада ЄС схвалила рішення про намір набути повноправне членство в Комісії на рівні міністрів закордонних справ країн-членів. Окрім Конвенції, основою діяльності Комісії є три протоколи (Контроль наземних джерел забруднення; Скидання відходів; Спільні дії у разі аварій) і Стратегічний план дій щодо охорони навколишнього природного середовища та відновлення Чорного моря, прийнятий 2009 року. Вони передбачають досягнення екологічних цілей: збереження комерційних живих морських ресурсів, біорізноманіття та середовищ існування Чорного моря; зменшення евтрофікації; забезпечення хорошої якості води для здоров'я людини, рекреаційного використання та водної біоти. Засідання Комісії відбуваються раз на рік, позачергові — на вимогу будь-якої з країн-учасниць. Постійний секретаріат Комісії розташовується у Стамбулі. **Попри суто екологічне спрямування Комісії, Росія намагається використати її формат для легалізації анексії Криму. Зокрема, вона регулярно старається**

долучити жителів з окупованого Криму до роботи допоміжних органів Комісії як представників РФ, чому протидіє Україна [7].

Більш вираженою безпековою ініціативою є чорноморська військово-морська група **BLACKSEAFOR**, яку було створено на початку 2001 року за ініціативою тієї ж таки Туреччини. До групи входять сили усіх чорноморських країн — Туреччини, Болгарії, Румунії, України, Росії і Грузії. Оскільки початковою метою BLACKSEAFOR було спільне сприяння безпеці і стабільності в морській акваторії Чорного моря, зміцнення дружби і добросусідських відносин між державами регіону та взаємодії між військово-морськими силами цих держав, то розв'язання Росією війни проти України зробило цю групу недієздатною. А з березня 2014 року Україна припинила участь у цій ініціативі.

У роботі групи враховувалися результати ще однієї безпекової ініціативи — **«Чорноморської гармонії»**, яка з березня 2004 року була операцією ВМС Туреччини і до якої приєдналися Росія (2006), Україна (2007) і Румунія (2009). Метою операції є постійний моніторинг за пересуванням підозрілих суден для попередження їхньої незаконної діяльності, у тому числі й терористичної. Компонентами «Чорноморської гармонії» є: безпосередні дії військових кораблів країн-підписантів на морі; обмін даними про трафік і загальну обстановку; обмін делегаціями для координації та виконання завдань. На відміну від BLACKSEAFOR, як зазначив редактор інтернет-ресурсу BlackSeaNews Андрій Клименко в інтерв'ю «Урядовому кур'єру» [8], Україна й досі не вийшла з формату «Чорноморської гармонії», хоча і припинила участь в обміні даними та делегаціями з РФ. Наприклад, у березні 2016 року українські і турецькі військові кораблі виконали завдання в рамках цієї ініціативи, а у травні 2019 року в Стамбулі командувач ВМС України адмірал Ігор Воронченко і командувач ВМС Туреччини адмірал Аднан Озбал обговорили питання обміну інформацією про надводну обстановку в рамках операції «Чорноморська гармонія». Продовження участі України у ній є небезпечним, оскільки Росія може зупинити цивільні судна в будь-якій точці Чорного моря, включаючи й українську акваторію, виправдовуючи такі дії цілями операції «Чорноморська гармонія».

Чорноморський регіон не залишився без уваги Європейського Союзу, яскравим вираженням чого стала ініційована Євросоюзом **«Чорноморська синергія»**, що поєднала ЄС і причорноморські країни. «Чорноморська синергія» мала на меті позначити перетворення ЄС на актора Чорноморського регіону та підкреслити його зростаючий інтерес до регіональних процесів. Пріоритетними напрямками ініціативи, що реалізовується за рахунок спільного фінансування, є енергетика, морський транспорт, риболовля, екологія, розвиток демократії та правосуддя, захист прав людини, освіта, сприяння вільному пересуванню людей, міграція та боротьба з транскордонною злочинністю. Спочатку Україна проявила високий інтерес до цієї ініціативи, яку до того ж було офіційно запущено в Києві 2008 року. Однак без належної інституційної та фінансової підтримки ця ініціатива поступово перейшла у формальний стан.

Пізніше, із започаткуванням 2009 року іншої регіональної ініціативи ЄС — **Східного партнерства**, Євросоюз переключив усю свою увагу на цей вимір, а «Чорноморська синергія» продовжувала існувати переважно на папері та в різних програмних документах ЄС. Наприклад, головуюча в ЄС 2019-го Румунія серед пріоритетів свого головування зафіксувала: *«Сприяння скоординованим та узгодженим діям у сусідстві ЄС, відзначаючи 10 років від початку Східного партнерства, підтверджуючи важливість Чорного моря для порядку денного ЄС, у тому числі й з точки зору активізації «Чорноморської синергії»* [9]. Східне партнерство не змогло замінити «Чорноморську синергію» у контексті чорноморської активності Євросоюзу, а тому можемо констатувати, що ЄС не отримав дієвої окремо сфокусованої на цьому регіоні політики. Втім, у червні 2019 року Рада ЄС ухвалила висновки щодо посилення залучення Європейського Союзу до чорноморського регіонального співробітництва на базі ініціативи «Чорноморська синергія» з метою використання нових можливостей для розвитку економіки, стійкості до ризиків, комунікації в регіоні та за його межами [10]. Рада ЄС закликала Верховного представника і Європейську комісію ретельно розглянути ініціативу «Чорноморська синергія» в майбутньому програмуванні фінансової й технічної співпраці та акцентувати увагу на спільних діях у сфері на-

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

вколишнього середовища, транспорту й енергетики. Таке рішення ЄС є сприятливим для України, оскільки дасть можливість збалансувати вплив Росії в Чорноморському регіоні за рахунок активізації регіонального співробітництва під егідою та за підтримки Євросоюзу.

Дотичною до Чорноморського регіону є й **Стратегія ЄС для Дунайського регіону**, або Дунайська стратегія, схвалена 2011 року. Ця ініціатива стосується усіх країн басейну річки Дунай, функціонує досить активно, охоплює низку важливих напрямів регіонального співробітництва. З них варто виокремити ті, що стосуються й Чорноморського регіону: досягнення політичної стабільності в регіоні; спільні дії для забезпечення безпеки; боротьба зі злочинністю; розвиток транспортної інфраструктури і сталої енергетики; протидія екологічним загрозам. У звіті з імплементації Стратегії за період 2016–2018 років позначено 24 проекти, які були започатковані та успішно реалізуються країнами-учасниками, у тому числі й у зазначених сферах [11]. Для Чорноморського регіону ця ініціатива важлива тим, що реалізація проектів у Дунайському регіоні має прямий та опосередкований вплив на Чорномор'я. Наприклад, транспортні потоки з Дунаю виходять на чорноморські порти; підвищення рівнів екологічної або транспортної безпеки впливає на стан у цих сферах у західній частині Чорного моря; підвищується взаємодія і співпраця між чорноморськими країнами Дунайського басейну. І ще один аспект Дунайської стратегії ЄС полягає в тому, що дії Росії з обмеження судноплавства в Чорному морі, про загрозу чого активно говорять в Україні, впливають на обмеження судноплавства по Дунаю. Недарма під час міжнародних навчань Sea Breeze 2019 року відпрацьовувалося завдання захисту гирла річки Дунай із застосуванням військових кораблів та інших засобів.

На Чорноморський регіон також має вплив **Ініціатива трьох морів** (Three Seas Initiative, 3SI), або Тримор'я, економічні та інфраструктурні проекти якої об'єднують 12 країн Європейського Союзу (Австрія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія та Чехія). Під час першого саміту у Дубровнику 25–26 серпня 2016 року було прийнято рішення про вклю-

чення до об'єднання тільки членів ЄС, що перешкоджає повноцінній участі в ньому України. Відтоді відбулося чотири саміти, в яких брали участь представники урядів країн ЄС і США, у тому числі американський президент Дональд Трамп (2017 року). Ініціатива передбачає, серед іншого, створення транспортної та енергетичної інфраструктури між Чорним, Балтійським та Адріатичним морями. Ініціатива стрімко розвивається. Увага приділяється розвитку мережі морських терміналів скрапленого газу (Польща, Литва, Хорватія), газопровідних систем, реалізації проектів шосейних доріг (магістралі Via Carpatia, Via Baltica/Автошлях Е67) і залізничних пасажирських і вантажних шляхів (Балтико-Адріатичного коридору, Rail Baltica, Бурштинового вантажного залізничного коридору/Amber Rail Freight Corridor). Планується, що Фонд Тримор'я буде основним джерелом фінансування на додаток до фінансових ресурсів ЄС. Він зможе гарантувати витрати до 5 млрд євро [12]. Зі свого боку США оголосили про наміри інвестувати до 1 млрд дол. у проекти Ініціативи, зокрема в енергетику [13]. Натомість Росія сприймає Ініціативу негативно, як платформу для «стримування» розширення російського впливу на країни-учасниці [14].

Чорноморський регіон не має власних суто безпекових ініціатив, а тому ключовою організацією, здатною збалансувати російську військову агресію та зміцнити безпеку, є **НАТО**, до якого входять три причорноморські країни. Альянс приділяє велику увагу чорноморській безпеці, розглядаючи регіон як південний фланг протистояння російській агресивній мілітаристській політиці. Під час зустрічі з прем'єр-міністром Румунії Людовіком Орбаном 9 січня 2020 року в Брюсселі Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив: *«Чорноморський регіон є важливим для НАТО. Ми пам'ятаємо, що стало «спусковим гачком» для адаптації НАТО та зміцнення його колективної оборони протягом кількох минулих років, — це була незаконна анексія Криму, що відбулася саме у Чорному морі»* [15]. В акваторії Чорного моря НАТО здійснює місію повітряного патрулювання, на непостійній основі тут перебувають військові кораблі Альянсу (у 2019 році 29 кораблів ВМС нечорноморських країн НАТО здійснили заходи у Чорне море, за даними Моніторингової групи редакції BSNNews та «Інституту Чорноморських

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

стратегічних досліджень»), у Болгарії готується до розміщення координаційний центр НАТО та проводяться щорічні багатосторонні навчання, зокрема Sea Breeze. Крім цього, в Румунії Альянс розгорнув багатонаціональну рамкову бригаду, підпорядковану штабу багатонаціональної дивізії «Південний Схід» у Бухаресті, який набув оперативної здатності влітку 2017 року.

У цьому контексті варто звернути увагу на ініціативу посилення співпраці між окремими країнами — членами НАТО в рамках ініціативи **Бухарестська дев'ятка (В9)**. В9 є формуванням з дев'яти держав НАТО, розташованих на східному фланзі Північноатлантичного альянсу, яке було започатковане 2015 року в Бухаресті за ініціативи Румунії та Польщі. Під час саміту в Бухаресті Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина й Чехія підписали Спільну декларацію, в якій було заявлено, що країни Бухарестської дев'ятки об'єднують свої зусилля для гарантування там, де це потрібно, «сильної, достовірної, збалансованої військової присутності» НАТО в регіоні [16]. В9 акцентує увагу на чорноморській безпеці. Так, у квітні 2019 року міністри оборони Бухарестської дев'ятки обговорили з польським президентом Анджеєм Дудою безпеку південно-східного флангу НАТО, зокрема Румунії та Болгарії, а також заходи із зміцнення безпеки в регіоні Чорного моря [17]. В9 є форматом у межах Альянсу і лише доповнює його архітектуру безпеки в Європі, у Чорноморському регіоні, зокрема. Тому Україна не входить до цього формату, але, як зазначає Сергій Герасимчук, заступник голови Ради зовнішньої політики «Українська призма», шукає можливості для розвитку своєї безпекової співпраці [18]. Це дасть нашій країні можливість розширити співпрацю з НАТО та принесе додаткові дивіденди у контексті перспектив набуття членства в Альянсі та координації зусиль для гарантування безпеки в Чорноморському регіоні.

Чорноморські ініціативи без участі РФ сприятимуть протидії агресивній політиці Росії, спрямованій на перетворення Чорного моря на «російське озеро», а тому мають усіляко підтримуватись і розвиватись.

Чорноморський регіон є зоною постійного докладання зусиль Російською Федерацією. Її стратегічний задум полягає в тому, щоб країни навіть усієї Південно-Східної Європи опинилися під її повним контролем. Тому Кремль активно сприяє визнанню країн регіону як простору *in between*, що створює передумови для поширення Росією свого впливу на них, і намагається перешкоджати реалізації будь-яких регіональних ініціатив, де РФ не бере участі. Водночас аналіз реалізації багатосторонніх ініціатив у Чорноморському регіоні показав, що ті з них, де бере участь Росія, знизили або поступово знижують рівень своєї активності. До них варто віднести ОЧЕС, BLACKSEAFOR і «Чорноморську гармонію». Дедалі більше проблем у роботі таких ініціатив з'являється через спроби Росії використати їх для легалізації незаконної анексії українського Криму, як, наприклад, у Чорноморській комісії, що потребує більш ретельного контролю з боку України.

Інші ініціативи, які не мають підтримки з боку ЄС чи НАТО, також мають проблеми з досягненням практичних результатів. Так, ГУАМ став більше майданчиком консультацій і координації зусиль, ніж практичної реалізації проєктів. Хоча його активізація останнім часом дає можливість сподіватися на розвиток принаймні секторальної співпраці у сферах енергетики, логістики та кібербезпеки.

Ініціативи ЄС чи в рамках ЄС мають перспективи активної імплементації у подальшому, навіть якщо до цього часу вони перебували в стані нульового ефекту. Приклад «Чорноморської синергії» показав, що цю ініціативу було недооцінено Євросоюзом, який на тлі розширення агресії РФ у Чорноморському регіоні переглянув свої підходи і з 2019 року вирішив її відродити, наповнивши практичним змістом, що має посилити діяльність ЄС у Чорному морі та збалансувати негативний вплив Росії.

Дотична до регіону Стратегія ЄС для Дунайського регіону розвивається й демонструє практичні результати у вигляді реалізованих або започаткованих проєктів. У подальшому Україні варто включитися в усі її 14 пріоритетних напрямків, а сама Стратегія має стати прикладом для «Чорноморської синергії» та розвиватися у тісній координації зусиль, зокрема щодо вод-

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

ного транспорту, екологічних питань, безпеки судноплавства, сталого енергетики, протидії невійськовим загрозам.

Ініціатива трьох морів перекриває не стільки Чорне море, скільки чорноморські країни ЄС, а тому наразі важко поширити реалізацію цієї Ініціативи на весь Чорноморський регіон. Утім, залучення України до реалізації окремих проєктів у рамках 3SI, зокрема в сферах енергетики і транспорту, розширює географію Ініціативи та посилює її чорноморську складову.

Загалом же Євросоюз повинен чітко визначити напрями своєї регіональної політики у Чорноморському регіоні, щоб Росія не змогла використовувати цей вакуум для продовження негативного впливу на ситуацію у регіоні. Підтримуючи регіональні ініціативи та проєкти, а також приділяючи увагу безпековим питанням, ЄС може стати центром тяжіння для усього регіону, адже саме він здатний протистояти Росії,

яка нічого не може запропонувати країнам регіону, окрім дестабілізації. На додаток НАТО в цілому, у тому числі й за рахунок активної діяльності Бухарестської дев'ятки, здатне стабілізувати безпекову ситуацію у Чорноморському регіоні, що має передбачати активне залучення України та Грузії.

Чорноморський регіон є зоною безпосередніх стратегічних інтересів України, а тому активна зовнішньополітична діяльність і взаємодія з державами в його межах є необхідною умовою для відходу від моделі залежної поведінки, оскільки сприяє збільшенню відносної потужності держави, посиленню її переговорної спроможності, зростанню міжнародної ваги. Активна політика України в цьому регіоні, в тому числі з використанням регіональних ініціатив, потенційно може сприяти створенню дієвої платформи для посилення відносної потужності нашої держави та її спроможності чинити опір агресії з боку Росії.

Список використаних джерел:

1. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2019 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt/ztt_u/ztt1219_u.htm.
2. Priorities of the Romanian BSEC Chairmanship-in-Office (1 January — 30 June 2020) [Електронний ресурс] / BSEC. — Режим доступу: <http://www.bsec-organization.org/chairmanship>.
3. Основна багатостороння угода про міжнародний транспорт щодо розвитку коридору Європа—Кавказ—Азія [Електронний ресурс] / ВРУ. Законодавство України. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_022.
4. В. Криклій. Ми разом розвиватимемо транспортний коридор Європа—Кавказ—Азія як альтернативний маршрут в обхід Росії [Електронний ресурс] / Міністерство інфраструктури України. — 6 грудня 2019. — Режим доступу: https://mtu.gov.ua/news/31373.html?PrintVersion&fbclid=IwAR1xEzf8wbGNugaBu5vDpsHV9_LaeQDK0HwzOWUVgfljnsYvMgQ6p2_49wo.
5. ГУАМ: Історія та інституційне становлення [Електронний ресурс] / GUAM. — Режим доступу: <https://guam-organization.org/guam-organizatsiya-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitie-istoriya-i-institutsionalnoe-stanovlenie/>.
6. Україна та Азербайджан продовжать співпрацю в енергетичній сфері [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. — 3 лютого 2020. — Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/printable_article?art_id=245437147.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

7. Україні через дії Росії довелося заблокувати низку рішень Комісії із захисту Чорного моря [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та захисту довкілля України. — 26 жовтня 2018. — Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/32840.html>.
8. А. Клименко: «Тікаючи з Криму, росіяни знищать усе, що зможуть» [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. — 27 лютого 2020. — Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/andrij-klimenko-tikayuchi-z-krimu-rosiyani-znishat/>.
9. Priorities of the of the Romanian Presidency of the Council of the European Union [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.romania2019.eu/priorities/>.
10. В ЄС підготували комплекс заходів з чорноморського регіонального співробітництва [Електронний ресурс] // Українська правда. — 17 червня 2019. — Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/17/7218347/>.
11. EUSDR Implementation Report 2016–2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://danube-region.eu/2020/02/eusdr-implementation-report-2016-2018-now-available/>.
12. Фонд Тримор'я фіналізує остаточні домовленості [Електронний ресурс] // Radio Poland. — 12.02.2020. — Режим доступу: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2453938>, Фонд-Тримор'я-фіналізує-остаточні-домовленості.
13. США планують надати \$1 мільярд для фінансування «Ініціативи трьох морів» — Помпео [Електронний ресурс] // Укрінформ. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2876966-ssa-planuut-nadati-1-milard-dla-finansuvanna-iniciativi-troh-moriv-pompeo.html>.
14. Брифінг офіційного представителя МІД Росії М.В.Захаровой. Москва, 27.02.2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4062030.
15. Причиною посилення колективної оборони НАТО стала окупація Росією Криму — Столтенберг [Електронний ресурс] // Укрінформ. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2852546-pricinou-posilenna-kolektivnoi-oboroni-nato-stala-okupacia-rosieiu-krimu-stoltenberg.html>.
16. С. Герасимчук. Бухарест 9: у пошуках співпраці на східному фланзі НАТО? 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15575.pdf>.
17. «Бухарестська дев'ятка» засуджує агресію Росії — голова Бюро нацбезпеки Польщі [Електронний ресурс] // Укрінформ. — 06.04.2019. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2675548-buharestska-devatka-zasudzue-agresiu-rosii-golova-buro-nacbezpeki-polsi.html>.
18. Бухарест 9: у пошуках співпраці на східному фланзі НАТО? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://fes.kiev.ua/n/cms/25/?tx_news_pi1%5Bnews%5D=525&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=894dd732b35f65935091961a630a1691.

Гела ВАСАДЗЕ,
Ведучий програми «Велика гра»,
Тбілісі, Грузія

Грузія приречена мати глибоководний морський порт?⁸

After the occupation and annexation of Crimea by Russia, a fundamentally new situation has developed in Eastern Europe. The annexation of Crimea has brought the issue of the Black Sea region security to the foreground. The Russian Federation claimed control over a large part of the Black Sea, which is one of the key components of the world's logistics routes from Asia to Europe. Thus, the establishment of a deep-water port on the Eastern coast of the Black Sea will inevitably lead to changes in both the logistics and the security architecture in the Black Sea region.

Слова Карла Клаузевіца про те, що політика є концентрованим виразом економіки, давно стали прописною істиною. Однак це твердження правильне і в зворотному напрямі: практично завжди економіка є проявом політики. І це особливо добре видно на прикладі Чорноморського регіону, де політичні розклади значною мірою визначають конфігурацію економічної взаємодії між країнами.

Після окупації й анексії Криму Росією в Східній Європі склалася принципово нова ситуація. Якщо агресію проти Грузії та окупацію двох її регіонів Європейський Союз міг розглядати як виняток із правил (принаймні багатьом дуже хотілося бачити це саме так), то анексія території у держави, що межує з Європейським Союзом, якщо й не покінчила з ілюзіями з приводу можливостей «домовитися» з Росією, то сильно їх похитнула. Анексія Криму актуалізувала тему безпеки Чорноморського регіону. Так, у РФ була військова база в Криму і до 2014 року, однак, анексувавши Крим, Москва заявила претензії на контроль над значною

⁸ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

частиною Чорного моря, яке є одним із ключових компонентів світових логістичних шляхів з Азії в Європу, тобто від найбільшої фабрики світу до найбільшого його ринку. Переходячи від загального до конкретного, — поява глибоководного порту на східному узбережжі Чорного моря неминуче приведе до зміни як логістичних маршрутів, так і архітектури безпеки в Чорноморському регіоні.

Чим Лазика відрізнялася від Анаклії?

Проект будівництва глибоководного порту в районі селища Анаклії вперше було анонсовано 2010 року. Це був досить амбітний задум, який передбачав будівництво не тільки порту, а й нового міста — Лазика. Цей проект був частиною великої програми уряду Грузії зі створення трьох мультимодальних логістичних вузлів Тбілісі—Гардабані, Батумі—Ахалкалакі та Лазика—Кутаїсі (рис. 1). Програма передбачала модернізацію інфраструктури залізниць і автомобільних доріг, енергетики і системи інформаційних комунікацій, а також створення індустріальних зон.

Ідея полягала в тому, щоб зробити Грузію привабливою для інвесторів за рахунок сучасної інфраструктури і свободи ведення бізнесу, зокрема низького оподаткування і відсутності регуляції. Для кожної із зон було заплановано додаткові бонуси. Наприклад, пропонувалося зробити в Лазіці зону дії міжнародного права, що передбачало б вирішення всіх спірних питань у міжнародних судах, оминаючи національний рівень. Найбільший інтерес до проекту практично відразу виявили китайські компанії. Однак їх бажання очолити його, за неофіційною інформацією, було заблоковане Вашингтоном. З берегів Потомаку грузинській владі було надано гарантії участі американських компаній, що, до речі, не завадило китайським компаніям брати участь у проекті як субпідрядникам.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

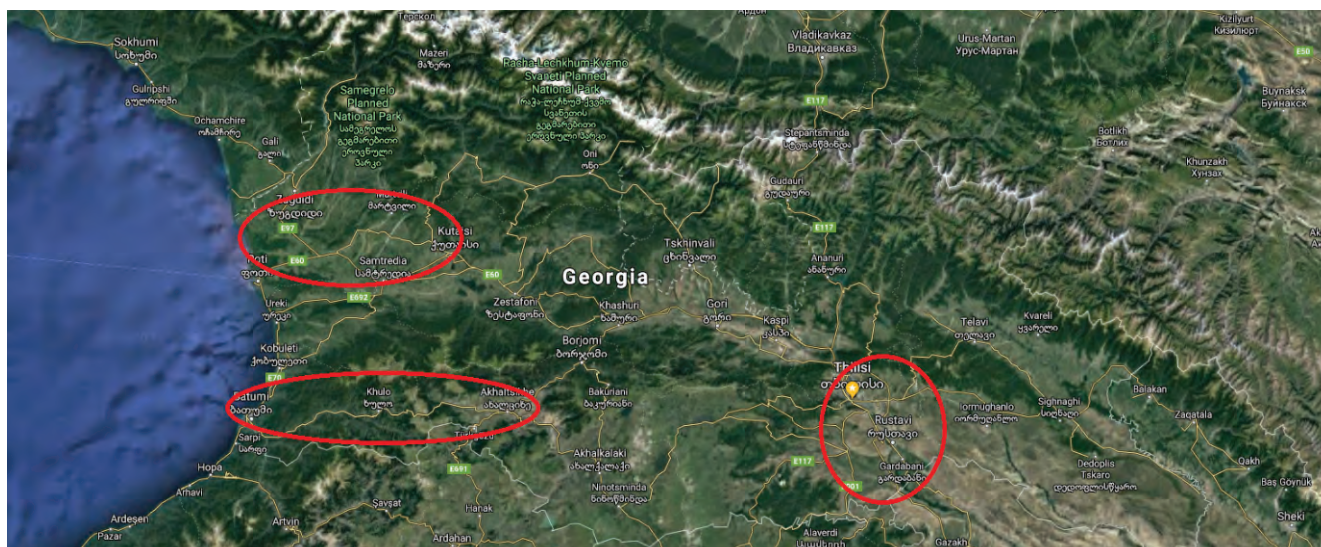

Рис. 1. Мультимодальні логістичні вузли Тбілісі—Гардабані, Батумі—Ахалкалакі та Лазика—Кутаїсі

Тодішня влада Грузії, розуміючи важливість проекту, дуже поспішала і встигла до 2012 року створити початкову інфраструктуру і навіть звести амбітну будівлю місцевої адміністрації за проектом відомого німецького архітектора Юргена Майера. Було побудовано міст через річку Інгури, що з'єднав Анаклію із селищем Ганмухурі, і бульвар на узбережжі.

На той час Грузія вважалася інвестиційно привабливою країною. Наслідки війни і світової фінансової кризи вдалося відносно безболісно пережити завдяки фінансовій допомозі західних партнерів і перш за все США. Однак для збереження темпів зростання економіки 2012 року потрібне було зростання приватних інвестицій. Саме на це і був розрахований проект. Крім цього, він мав і політичне значення, адже Анаклія розташована в кількох кілометрах від лінії окупації, і виникнення потужного економічного центру в цьому районі вирішувало проблему урбанізації як регіону Самегрело-Верхня Сванетія, так і Гальського району Абхазії, де проживають понад 40 тисяч грузинів, позбавлених будь-яких громадянських прав.

Здавалося б, задум був чудовим, проте від самого початку у проекті були непримиренні противники. З моменту своєї появи коаліція «Грузинська мрія» оголосила його «потьомкінським селом Саакашвілі». Було заявлено, що вони, тоді ще опозиція, зроблять усе можливе для того, щоб зупинити цей проект, причо-

му жодних раціональних причин «Грузинська мрія» не наводила. Про те, що зазначений проект уже тоді суперечив інтересам Росії, і про те, що саме небажання сваритися з РФ могло стати причиною такого агресивного ставлення до нього з боку «Грузинської мрії», тоді мало хто говорив. Так чи інакше, але проект було зупинено відразу після приходу «Грузинської мрії» до влади. Зрозуміло, що причин не пояснювали. Зупинка будівництва нового міста Лазики, як і зупинка ще одного американського проекту — створення Американського технологічного університету в Батумі, який був покликаний готувати інженерні кадри за програмою одного з американських університетів з викладачами звідти, завдали непоправної шкоди розвитку Грузії. Освітній проект фінансувався програмою «Міленіум», яка вже завершила свою місію в Грузії. Зате відразу після приходу до влади «Грузинської мрії» Грузія збільшила товарообіг з Росією, в основному за рахунок сільгосппродукції.

Анаклія: від реанімації до смерті

До проекту будівництва глибоководного порту влада Грузії була змушена повернутися 2017-го, слідує наполегливим рекомендаціям усе тих же американців. Того року між владою Грузії, а саме — прем'єр-міністром Георгієм Квірікашвілі, та новою адміністрацією Сполучених Штатів був медовий місяць. Квірікашвілі вдалося встановити хороші особисті стосунки

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

з віцепрезидентом США Майком Пенсом, який глибоко поважає роль Грузії як історичного бастиону християнської цивілізації на Близькому Сході. Тоді ж Вашингтон відвідала велика делегація ієрархів Грузинської апостольської церкви, причому тих ієрархів, які ставилися до Заходу вельми скептично. Після повернення з Вашингтона ієрархи заявили, що такої віри, як у США, немає ніде в світі, і взагалі Сполучені Штати — це оплот здорового консерватизму. Однак ідеології — годину, а справі, як відомо, час. Справжнім реальним наповненням нового етапу грузино-американських відносин стала реанімація проєкту будівництва глибоководного порту Анаклія. Назви «Лазика», звісно, не згадували, аби не виглядати зовсім уже нерозумно в очах народу, який усе прекрасно пам'ятав.

Для реалізації проєкту було створено «Консорціум розвитку Анаклії», до якого увійшли компанія TBC Holding, контрольний пакет якої на той момент належав близьким до Квірікашвілі підприємцям Бадрі Джапарідзе і Мамуці Хазарадзе, американські компанії Conti International LLC і SSA Marine, компанія British Wondernet Express і болгарська G-Star Ltd. Чесно кажучи, тоді багато хто в Грузії зітхнув із полегшенням, адже не так уже й важливо, хто і під якою назвою, важливо, щоб проєкт було реалізовано. Однак і ця його редакція не відбулася. У 2018 році, чи то злякавшись занадто великої дружби з американцями Квірікашвілі, чи то з якоїсь іншої причини, але фактичний господар правлячої партії «Грузинська мрія» Бідзіна Іванішвілі відправив прем'єр-міністра у відставку. Разом із цією відставкою розпочалися проблеми й у проєкту.

Аби не відволікатися на деталі, позначимо основні віхи вбивства проєкту. У 2018 році, відчувши недобре, головний інвестор — американська компанія Conti вимагає від уряду додаткових гарантій. На початку 2019-го влада порушує проти Бадрі Джапарідзе і Мамуки Хазарадзе явно надуману кримінальну справу, обвинувачуючи їх у відмиванні грошей. Під час виступу в парламенті Хазарадзе докладно пояснив, чому було списано борги відразу після війни 2008 року, але справи не припинили. У червні 2019 року, під час візиту тодішньо-

го прем'єр-міністра Грузії Мамуки Бахтадзе, держсекретар США Майк Помпео публічно заявив, що посилення позицій Росії в Грузії не може не викликати занепокоєння, і у зв'язку з цим згадав проблеми проєкту будівництва глибоководного порту Анаклія. Помпео висловив сподівання, що уряд Грузії доведе його до кінця, адже він стратегічно важливий як для Грузії, так і для її партнерів.

15 серпня 2019 року, так і не дочекавшись гарантій з боку грузинського уряду, Conti International LLC заявила про свій вихід із проєкту. Після цього консорціум пропонував уряду інших інвесторів, однак під різними приводами влада блокувала пропозиції. А на самісінькому початку 2020 року уряд оголосив про розірвання контракту з «Консорціумом розвитку Анаклії» під приводом того, що той не виконав умов контракту і не залучив інвесторів. У результаті проєкт було зупинено на невизначений час.

Що далі?

Уряд Грузії запевняє, що проєкт «Анаклія» обов'язково буде реалізований, будуть залучені нові інвестори і взагалі все буде добре. З приводу останнього у будь-якого стороннього спостерігача неминуче виникають серйозні запитання. Наприклад, як бути з тим, що члени консорціуму вже витратили значні фінансові ресурси, понад 80 млн дол. США, і просто так, без судового розгляду, проєкту не віддадуть? Чи стане хтось вкладати фінанси в проєкт, якому загрожує тривалий судовий розгляд, питання риторичне. Про причини, через які влада Грузії заблокувала проєкт, гадати не доводиться: їх лише дві, і обидві вони лежать на поверхні. Внутрішня — Іванішвілі дуже не хотілося, щоб такий важливий проєкт контролювали його політичні супротивники. Про економічну складову теж не варто забувати: аж надто небезпечним для влади Грузії вбачався альянс великого капіталу, ієрархів церкви і представників американського істеблішменту. Зовнішня причина — небажання грузинських урядовців псувати відносини з Росією, особливо напередодні парламентських виборів. Не кажучи вже про те, що тема взаємних бізнес-інтересів представників грузинської влади з російським бізнесом — предмет окремої ґрунтовної розмови.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

Однак, попри все, проєкт з будівництва глибоководного порту Анаклія буде реалізований. І от чому. Грузія, та й увесь регіон потребують глибоководного порту, якого реально немає. Ті, хто говорить про те, що вантажів немає, просто не стежать за ситуацією на ринку вантажоперевезень як у регіоні, так і в світі хоча б на рівні зацікавлених дилетантів. Глибина порту Анаклія становитиме 20,5 м, що дасть можливість приймати великі контейнеровози. Те, що фарватер Босфору має глибину 13 м, накладає обмеження на судна, що заходять у Чорне море, незалежно від глибин портів призначення. Однак судна такого типу цілком можуть використовуватися для перевезень і всередині Чорного моря. Для порівняння: глибина причалів для перевалки навалювальних, контейнерних і генеральних вантажів у Новоросійську становить близько 14,5 м, у Батумі — 14 м, у Поті — 8,5 м. Згідно з проєктом в Анаклії планується побудувати 32 причали, планована пропускна здатність порту становитиме понад 100 млн тонн.

Зазначені показники не можуть не викликати запитань, адже на сьогодні вантажообіг Грузинської залізниці майже в десять разів менший. І отут ми підходимо до основної проблеми «серединного коридору» — потреби в модернізації залізниць Грузії й Азербайджану. Ідеальним рішенням було б будівництво високошвидкісної залізниці європейського стандарту від азербайджанського порту Алят до Анаклії з виходом на великий проєкт будівництва такої ж залізниці в Казахстані від китайського кордону до порту Актау, а також завершення залізниці Іран—Азербайджан і будівництво нової залізничної гілки від Одеси до кордону з Польщею. Зрозуміло, що такий мегапроєкт потребує сер-

йозного вивчення і значних інвестицій, проте з огляду на динаміку зростання контейнерних перевезень у недалекому майбутньому обсяг перевезень залежатиме не стільки від попиту, скільки від наявності максимально зручної інфраструктури уздовж усього маршруту з Китаю й Індії в країни Європейського Союзу. У Туреччини, Ірану і Пакистану сучасна транспортна інфраструктура вже є. Однак ситуація на Близькому Сході навряд чи дозволить у найближчому майбутньому використовувати «південний коридор» ініціативи «One belt — One way» на повну потужність. Стику Іран—Туреччина навіть із таким портом, як Ізмір, може виявитися недостатньо, тим більше для країн Північно-Західної Європи. Тому маршрути через Казахстан, Азербайджан, Грузію і Україну можуть виявитися досить затребуваними. За такого розкладу значення будівництва порту Анаклія складно переоцінити. Це той випадок, коли потрібно думати глобально, а діяти локально.

І, звичайно, не слід забувати і про військове значення глибоководного порту в східній частині Чорного моря. Здатність приймати судна з великою водотоннажністю роблять Анаклію важливим пунктом у стратегії забезпечення безпеки на Чорному морі. І тут ми повертаємося до того, з чого почали. Економічна важливість Анаклії, вбудованість Грузії в міжнародні логістичні маршрути є додатковим аргументом у справі забезпечення безпеки країни.

У тому, що рано чи пізно порт Анаклія буде побудований, можна не сумніватися. Головне запитання: коли? Адже час теж має значення, часто вирішальне.

Космін Габріель ПАКУРАРУ,

PhD, Доктор міжнародних відносин та європейських студій,

Університет імені Бабеша-Боляї в Клуж-Напока,

Румунія

Україна і російський енергетичний шантаж⁹

A destabilized Ukraine by stopping gas supply by the Russian Federation would create a much more risky situation for the European Union and NATO than a destabilized Russian Federation. The costs of preventing such a scenario are much lower than the costs that the EU (and NATO) would pay for an imminent Kremlin aggression on Kiev. This is also the reason for the attempt to mediate the EU in the dispute between the transport prices to the west and the internal supply of Ukraine with gas supplied by Russia through the Ukrainian pipelines. A scenario of the significant reduction of imports from Russia by the EU is unlikely because it would create budgetary problems that would turn into domestic policy issues, which in turn would translate into foreign policy issues for the Kremlin, transforming their relationship into a conflict generator.

Дестабілізація України через припинення Російською Федерацією транспортування газу українською ГТС може створити набагато більш ризиковану ситуацію для Європейського Союзу та НАТО, ніж дестабілізація самої Російської Федерації. Зусилля, необхідні для запобігання такому сценарію, значно менші, ніж зусилля, які ЄС (і НАТО) мав би докласти для протидії кремлівській агресії проти Києва. Це є однією з причин посередництва ЄС у перемовинах щодо транспортування Росією

газу через українські трубопроводи на Захід і для внутрішніх поставок в Україну.

Сценарій значного скорочення імпорту з Росії до ЄС є малоімовірним, оскільки це створить для неї бюджетні проблеми, що переростуть у внутрішньополітичні, які, в свою чергу, трансформуються для Кремля в зовнішньополітичні проблеми, перетворивши відносини на генератор конфліктів.

Криваві точки довкола Чорного моря

З розпадом Радянського Союзу Молдова отримала Придністровський конфлікт, а Азербайджан і Вірменія успадкували конфлікт у Нагірному Карабаху. Всі вони мають три спільні характеристики: сепаратисти; присутність російських військ, які відіграють роль «умиротворення та надання гарантій безпеки»; ймовірність повторного переходу конфліктів у гарячу фазу.

З 2008 року у безпосередній близькості від Чорного моря Російська Федерація спровокувала кілька конфліктів, які згодом заморозила. Грузія на кордоні з Російською Федерацією має дві сепаратистські території — Абхазію та Південну Осетію, що й спричинило збройний конфлікт 2008 року. 2014-го відбулися окупація й анексія українського Криму Російською Федерацією, за якою розпочався конфлікт на Донбасі (*рис. 1*).

Якщо говорити про розширене поняття «Чорноморський регіон», то слід згадати про російський конфлікт, в якому присутня Росія і який триває та може мати такі ж характеристики в найближчому майбутньому.

⁹ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

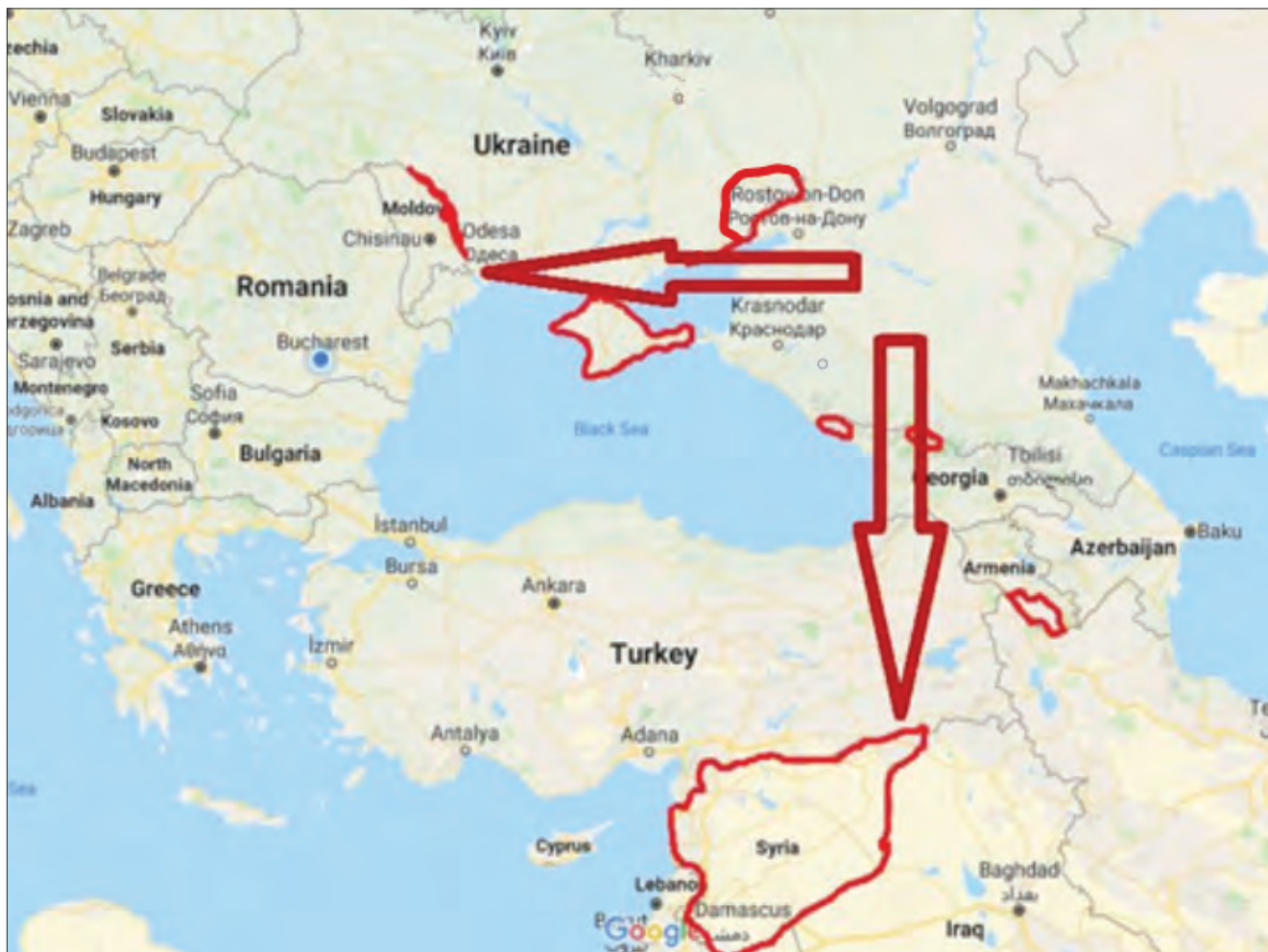

Рис. 1. Напрямки впливу Російської Федерації

Можна також вивести шаблон російських дій: покриття території російськими засобами масової інформації; корупція влади та взяття її проросійськими політичними силами під свій контроль; перехід у російську власність енергетичних компаній або стратегічних галузей економіки; часткове локальне використання російських збройних формувань, але без знаків розрізнення.

Окрім факторів сепаратизму, відносного миру, зниження рівня бойових дій, а також наявності російських збройних сил, незалежно від того, чи легальні вони, можна додати ще один спільний фактор: поруч із зонами конфліктів є енергетичні ресурси або шляхи їх транспортування, не контрольовані (поки що) Російською Федерацією.

«Лещата» й Україна

«Дружба» стала першим трубопроводом для транспортування нафти територією України на Захід, який було повністю введено в експлуатацію 1964 року. У 1967-му СРСР почав експортувати газ до Чехословаччини, а ще через рік — до Австрії. 1973 року розпочалися поставки природного газу в Східну і Західну Німеччини територією України. У 1987 році було поставлено перші обсяги газу через південну частину України до Трансбалканського газопроводу, який пройшов територією Румунії (Ісакча—Негру-Воде) і Болгарії до Туреччини. Родовища газу для нього були переважно російські, а також із колишніх радянських республік — Казахстану, Туркменістану та Азербайджану.

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

Газотранспортна система, успадкована від СРСР, значною мірою робила Україну залежною від поставок газу з Росії. Керівництво держави змушене було йти на компроміс за компромісом із Росією, аби зберегти низькі ціни на газ і утриматися при владі.

У січні 2006 року вперше було призупинено постачання газу на Захід, що стало результатом незгоди між сторонами щодо ціни на газ для внутрішнього споживання в Україні та ціни на транзит російського газу до європейських країн. Історія повторилася взимку 2008–2009 років. У квітні 2014-го Україна зробила перші кроки до енергетичної незалежності від Росії, підписавши угоду із Словаччиною для отримання газу від компанії Eustream. Цю угоду було укладено під впливом фактора недотримання «Газпромом» свого контракту, підписаного в грудні 2013 року, та підвищення ціни на газ до 500 дол. США за тисячу кубометрів одразу після вторгнення РФ у Крим і розв'язання конфлікту на Донбасі.

Після першої зупинки транзиту газу в 2006 році Російська Федерація та Німеччина розпочали проектувати газопровід «Північний потік» дном Балтійського моря, будівництво якого стартувало 2011-го. Очікується, що існуючий український газовий маршрут у напрямку Центральної Європи конкуруватиме з «Північним потоком-2», який збільшить на 55 млрд кубометрів потужності цього маршруту постачання газу до Німеччини.

Нагадаємо, що південний газопровід «Блакитний потік», який зв'язав Росію з Туреччиною, було запущено 2005-го. Південний шлях поставок російського газу мав завершуватися «Південним потоком», перетвореним пізніше на «Турецький потік», першу нитку якого вже було введено в експлуатацію у січні 2020 року.

На початку 2012 року Росія опублікувала свою нову Енергетичну стратегію, розроблену під безпосереднім керівництвом Володимира Путіна, що окреслює такі найважливіші напрями діяльності Росії [1]:

1. Зробити країни Європейського Союзу якомога більш залежними від російського газу.
2. Російська Федерація повинна робити великі інвестиції в нові трубопроводи.
3. Збільшити спроможності транзиту з країн колишнього СРСР — Туркменістану, Казахстану, Узбекистану та Азербайджану — на Захід, тим самим посилюючи російську монополію.
4. Створити в західних країнах компанії-посередники, які займалися б імпортом газу.
5. Асоціація «Газпрому» зі своїми «старими діловими партнерами» в різних компаніях.
6. Включення в акціонерний пакет якомога більшої кількості західних підприємств видобувної та газотранспортної галузей, що спеціалізуються на виробництві та транспортуванні газу, або виробників обладнання для них.
7. Придбання національних газотранспортних і газорозподільних компаній у якомога більшій кількості європейських країн.
8. Придбання або об'єднання з якнайбільшою кількістю інфраструктурних компаній з європейських країн (транспортних, залізничних тощо) в обмін на знижку на газ.

У 2013 році начальник Генерального штабу ЗС РФ російський генерал Валерій Герасимов виклав теорію про новий тип війни, яка трансформувалася в «доктрину Герасимова». От лише один уривок з неї: «У разі сучасних конфліктів роль невійськових засобів досягнення політичних і стратегічних цілей зросла, в багатьох випадках за ефективністю вона значно перевищує навіть силу зброї, яка стає неактуальною в сучасній реальності: використання інформаційних і кіберкомпонентів, спеціальних сил, внутрішньої опозиції, дезінформації, підривні дії п'ятої колони (...) Нові конфлікти будуть асиметричними та менш дорогими (...) Сьогодні поєднання традиційних і гібридних методів стало ознакою будь-якого збройного

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

конфлікту» [2]. В арсеналі цього типу війни є також енергетичний шантаж.

Отже, Україна стала жертвою цього нового типу асиметричної війни, також відомої як гібридна, у тому числі й унаслідок прокладання нових обхідних енергетичних шляхів (рис. 2).

Рис. 2. Російські енергетичні «лещата»

Європа розділена у питанні енергетичної безпеки

Енергетична безпека є невіддільною частиною доктрини безпеки, її можна практично звести до таких завдань:

1. Здатність Євросоюзу та країн-членів підтримувати свої незалежні видобувні компанії на глобальному ринку.
2. Здатність ЄС і країн-членів мати доступ до джерел енергії та стратегічних матеріалів.
3. Унеможливлення використання економічної залежності від світового ринку в політичних цілях.
4. Запобігання можливостям глобального ринку посилити економічну нерівність між державами.
5. Подолання ризиків того, що економічна глобалізація призведе до зменшення економічних функцій держави та породження тіньової економіки, незаконної торгівлі і контрабанди з технологіями, що завдають шкоди навколишньому середовищу.
6. Протистояння ризику того, що глобальна економіка ввійде у кризу через неправильну економічну політику, слабкість політичного керівництва, міжнародних інституцій, а також через фінансову нестабільність.

Російська Федерація вважає за краще вести переговори з кожною країною — членом Європейського Союзу окремо, а не безпосередньо з Європейською комісією. Крім того, «Газпром» створив багато компаній в європейській енергетичній сфері та увійшов у власність великих європей-

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

ських компаній з видобутку, транспортування або торгівлі енергетичними ресурсами і не тільки [3].

Росія створює власну модель управління експортними цінами залежно від російських інтересів у відповідних країнах, глибини проникнення російського капіталу, кількості експортованого газу та платіжного балансу, а також рівня залежності країни від російського газу. Саме це є причиною того, що деякі країни, перш за все Німеччина, отримують вигоду від низьких імпорتنих цін на російський газ. Слід зазначити, що економіка Німеччини є найбільшою в Європі та найбільшим імпортером енергоносіїв: вугілля — 44,5%, нафти — 96,1% і газу — 86,9% (найбільший європейський споживач газу). 80% усього цього імпорту надходить із Росії. Виявляється, що російський газ є стратегічним для німців і, здається, не є предметом перемовин у рамках ЄС.

З іншого боку, Європейська комісія намагається сформуванати єдину енергетичну політику країн — членів ЄС, створюючи набір правил щодо енергозбереження, взаємозв'язку національних систем транспортування газу та електроенергії, реалізації альтернативних проєктів енергопостачання. Проблема Єврокомісії полягає в тому, що країни-члени чинять опір, не дотримуючись її рішень і рекомендацій або відкладаючи їх виконання.

Зрозуміло, що найбільшим ризиком для європейської енергетичної безпеки є посилення залежності від російського газу в ЄС загалом і Німеччині, зокрема, в якій було схвалене рішення про ліквідацію ядерної енергетики у 2020-х роках.

Інші головні ризики

Проблеми, які повинен вирішити ЄС, пов'язані з тим, що станеться у разі дестабілізації Російської Федерації чи України або обох цих країн.

У випадку з Росією падіння експорту енергоресурсів призведе до кризи в ній через зниження ВВП і неплатоспроможність РФ, що створить серйозну проблему безпеці на сході НАТО та ЄС.

До подібної ситуації призведе зменшення обсягів транспортування енергоносіїв через маршрути, які перетинають Україну, як наслідок збільшення транзитних потужностей «Північного потоку» та будівництва «Турецького потоку». Зменшення обсягів транзиту та обсягів внутрішнього споживання спричинить зменшення ВВП України та зниження рівня життя її громадян. Цей безпечний ризик стосується можливої політичної та економічної нестабільності, яка може призвести до падіння влади в Києві та поширення конфлікту на Донбасі на інші українські території. Очевидно, що більш шкідливим є ослаблення України, ніж Російської Федерації, яка не відмовляється від свого проєкту «Новоросія», тобто від анексії та/або створення «сецесіоністської держави» на півдні України, до кордону з Румунією (рис. 3).

Будь-який порівняльно-історичний аналіз показує, що ЄС і сусідні країни, включно з розширеним Чорноморським регіоном, з кожним роком стають дедалі більш залежними від Росії. Кожен прогноз підтверджує цей факт. За розрахунками Міжнародного енергетичного агентства, енергетичні потреби Європи зростатимуть на 1,5% на рік, і 2030-го Європа імпортуватиме понад 66% необхідних енергоресурсів. Іншими словами, Агентство прогнозує, що за три десятиліття імпорт російського газу збільшиться вдвічі: у 2000 році він становив 33% споживання газу, у 2008-му — 40%, а у 2030 році може досягнути 66%.

Можна зробити лише один висновок: Європейський Союз може програти енергетичну війну, розпочату Російською Федерацією!

До реалізації цілей спільної стратегії Європа прямує черепашачими кроками. В січні 2019 року Єврокомісія виділила 800 млн євро на адаптацію енергетичних систем країн Балтії, які досі працюють на російських технічних стандартах, до стандартів ЄС. Це від'єднає Латвію, Литву та Естонію від російської енергетичної системи, а також опосередковано усуне залежність від системи передачі електроенергії Російської Федерації.

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

Рис. 3. Поділ України згідно з баченням Кремля

Джерело: <https://www.geopolitica.ru/en/article/there-are-no-valid-arguments-against-liberation-novorossia>

Щодо проблеми інтегрованості європейської енергетичної системи та спільної стратегії енергетичної безпеки можна сказати, що країни Балтії разом із Польщею та Румунією мають спільні погляди на оборонну політику проти залежності від Росії та на створення інтелек-

туальної загальноєвропейської системи через взаємозв'язки систем транспортування газу та електроенергії.

Не варто забувати, що Польща інвестує в новий альтернативний коридор Baltic Pipe для постачання газу із Північного моря (рис. 4) [4].

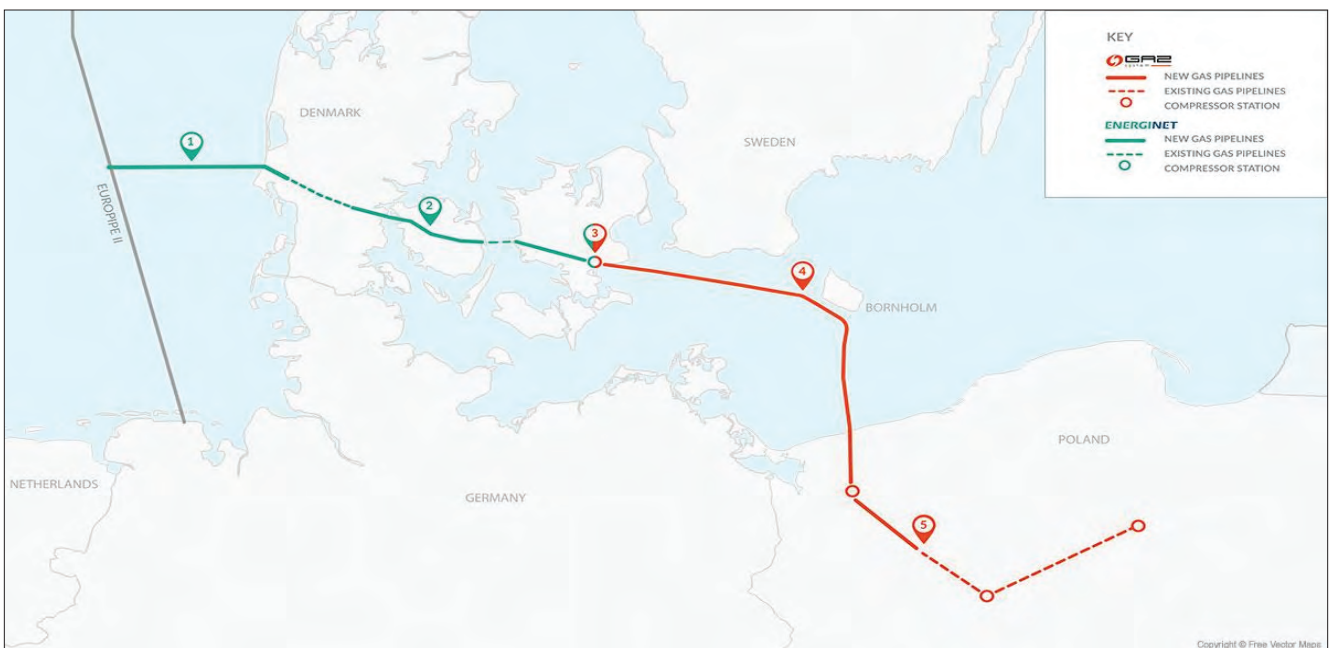

Рис. 4. Проект Baltic Pipe

Джерело: <https://www.baltic-pipe.eu/the-project/>

США хочуть стати гравцем у Європі

Два газогони на півночі і півдні, «Північний потік» і «Турецький потік», загальною потужністю понад 130 млрд кубометрів на рік створюють можливість у будь-який час перекрити маршрути, які проходять через Україну (і Білорусь) на Захід, роблячи його ще більш вразливим перед Росією, з якою Україна перебуває в стані гібридної війни. Румунія, Польща та країни Балтії дуже добре знають, що означає нестабільна Україна. Це ще один фактор, якого Німеччина, ймовірно, не враховує.

Ситуацію не врегульовано й досі. Раніше Румунія запропонувала всі газопроводи в ЄС, включаючи російські, підпорядкувати загальному законодавству, яке посилює права споживачів і конкуренцію щодо прозорості цін на послуги з видобутку, транспортування та торгівлі енергоресурсами. Такий підхід не задовольняє передусім «Газпром», а також не влаштовує Німеччину. До групи противників «Північного потоку-2» входять Данія, Словаччина, Ірландія, Швеція, Італія, Люксембург, Хорватія і Велика Британія. Їм протистоять, окрім Німеччини, Австрія та Нідерланди, тобто країни, з яких походять компанії, залучені до будівництва другої гілки «Північного потоку». Франція усвідомила, що таке геополітичні ігри, але все ще не налаштована підтримати баланс на користь спільної політики енергетичної безпеки, особливо після минулорічної зустрічі Володимира Путіна з Еммануелем Макроном і намірів відмовитися від санкцій ЄС. Іншими словами, Російська Федерація може виграти енергетичну війну з Європою.

У США нещодавно було опубліковано нову Розвідувальну стратегію, в якій Російська Федерація позначається як загроза світовій стабільності, але не через військову небезпеку, а внаслідок її політики накопичення впливу на глобальному рівні через елементи гібридної війни.

Водночас європейські потужності з приймання скрапленого природного газу перевищують потужності з його скраплення на східному узбережжі США. Польща та Греція ввели в експлу-

атацію два основні термінали для приймання американського скрапленого газу, є аналогічні термінали в Нідерландах і Бельгії. Прийняти надлишки газу із США — це своєчасне рішення для ЄС, адже воно зменшує російську енергетичну загрозу.

Загалом американські енергетичні компанії є єдиними, що мають технологію видобутку газу та нафти у глибоководних районах. Таким чином, і Російській Федерації, і Румунії та Україні доведеться звертатися до них для можливої розробки родовищ газу в Чорному морі, що сприятиме стабілізації ситуації в цьому регіоні. Хоча останнім часом великі американські компанії відмовлялися від присутності та інвестицій у небезпечні та ризиковані райони.

Через фінансову нестабільність у Румунії американська компанія Еххон заявила, що хотіла б відмовитися від своїх чорноморських інвестицій. Візит президента Румунії Клауса Йоганніса до Білого Дому влітку 2019 року повернув до порядку денного уряду Румунії перегляд податкового та офшорного законодавств, що перешкождали надходженню американських інвестицій у видобуток румунського газу в Чорному морі (рис. 5) [5].

Україна за столом переговорів

Навіть після того, як Володимир Зеленський і його партія перемогли на президентських і парламентських виборах, Україна не вирішила всіх проблем із «Газпромом». Можливе переривання транспортування російського газу на Захід у результаті відповідної політики «Газпрому» могло створити проблеми не лише для європейських країн, а й для самої України. Тому Єврокомісія доклала максимум зусиль для сприяння укладанню російсько-української угоди про транзит газу після 1 січня 2020 року.

Більш того, готуючись до можливого припинення російського газу, Україна почала модернізувати трубопроводи, які дадуть змогу імпортувати газ із Румунії. Ці маршрути також принесуть користь Молдові, яка нині на 100% залежить від російського газу і може бути паралізована за його відсутності (рис. 6) [6].

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

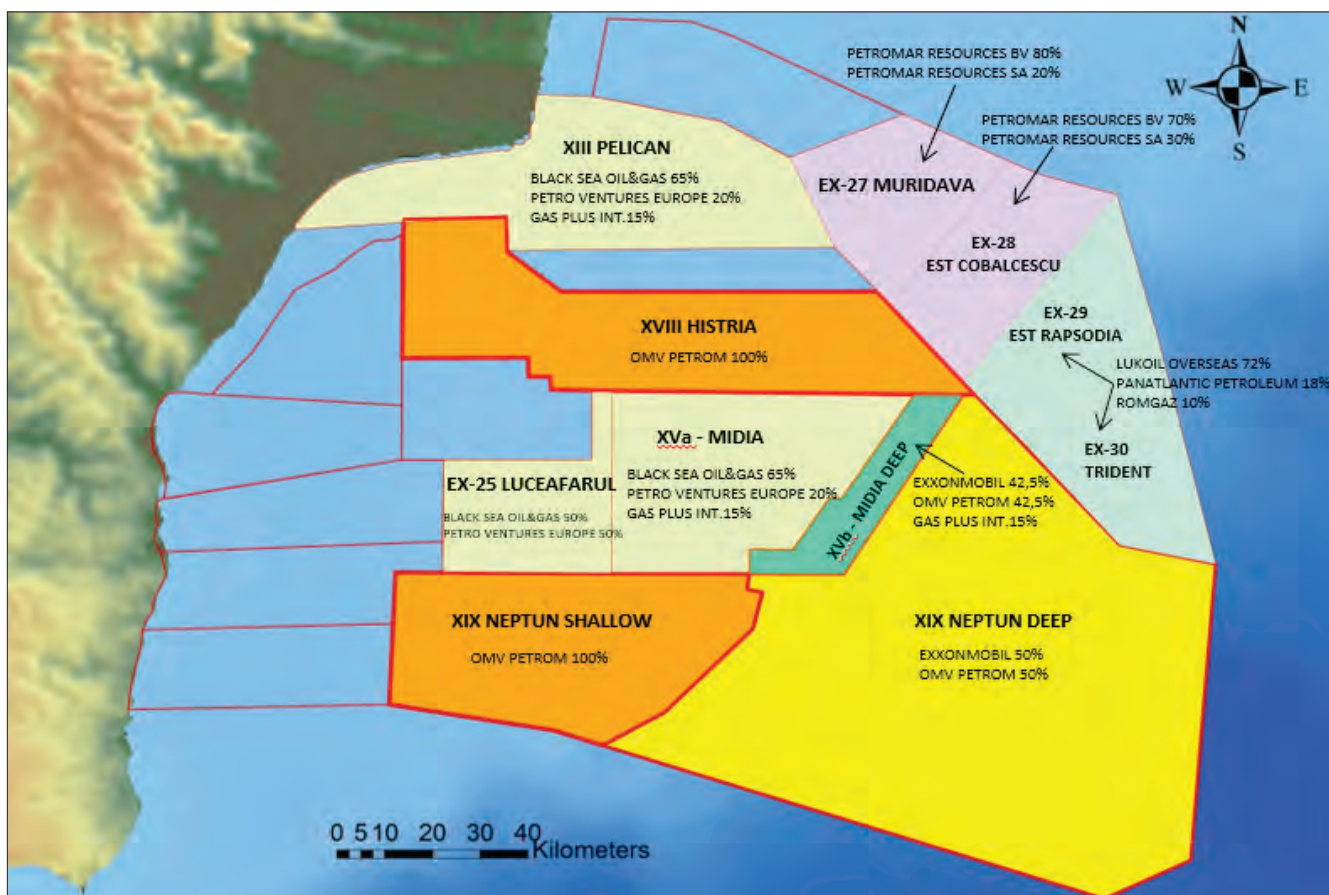

Рис. 5. Концесії газових ресурсів Румунії в Чорному морі
Джерело: <http://rbsta.ro/en/map-concessions-offshore-romania/>

Рис. 6. Альтернативні шляхи постачання газу до України
Джерело: <http://uaprom.info/news/170807-ukrtransgaz-moldovagaz-gotovyat-novyy-marshrut-importa-gaza-rumynii.html>

Україна знайома з шаблоном агресії Російської Федерації, яка, крім енергетичного шантажу, включає також: розвиток корупційної системи шляхом купівлі або нав'язування контрольованих Кремлем політичних діячів; накладання автократичної системи; втручання у вибори; підтримку ревізіоністів і дружніх до Кремля

політичних сил; вплив на стратегічні галузі, особливо енергетичну; поширення фейкових новин, створених «фабриками тролів» російських спецслужб, у медіапросторі, починаючи від соціальних мереж і закінчуючи якісною пресою; і навіть появу «зелених чоловічків» на ще «не досліджених» ними територіях. Україна пережила всі ці ворожі дії асиметричної війни і зробила все можливе для протидії. Агресія, якої вона продовжує зазнавати, — це енергетичний шантаж.

Висновки

Україна, дестабілізована через зупинку постачання газу з боку РФ, створила б набагато більш ризиковану ситуацію для Європейського Союзу та НАТО, ніж дестабілізована сама Російська Федерація. Витрати на запобігання такому сценарію значно нижчі, ніж витрати, які ЄС (і НАТО) понесли б у разі неминучої

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

кремлівської агресії проти Києва. Це також є причиною посередництва ЄС у суперечці щодо транспортування російського газу через українські трубопроводи на Захід і забезпечення поставок газу Україні для внутрішніх потреб.

Сценарій значного скорочення імпорту газу з Росії в напрямку ЄС є малоімовірним, оскільки це створить для неї бюджетні проблеми, які перетворяться на питання внутрішньої політики. Такі проблеми Кремль завжди перетворює на зовнішньополітичні питання, які, своєю чергою, є генераторами конфліктів у світі.

Список використаних джерел:

1. Pacuraru Cosmin Gabriel — «Europe and the impossibility of managing energy security», Strategic Impact No. 3/2011, Carol I National Defense University, Center for Strategic Defense and Security Studies [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cssas.unap.ro/ro/pdf_publicatii/is40.swf.
2. Nazare, Vasile, Phd — The Geopolitical and Geostrategic Significance of the Black Sea Basin. Rivalry and Cooperation in the Pontic Space // Geopolitical Magazine, no. 78–79 (2/2019). Top Form Publishing House, Bucharest, 2019.
3. Kupcinsky, Roman — Gazprom's European Web, Jamestown, Jamestown Foundation Library. 2009.
4. Польща більше не хоче продовжувати контракт з «Газпромом», Cotidianul, 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cotidianul.md/2019/08/16/polonia-nu-mai-vrea-sa-prelungeasca-contractul-cu-gazprom/>.
5. Americanii au undă verde pentru a scoate gaze din Marea Neagră [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://adevarul.ro/economie/afaceri/americanii-unda-verde-scoate-gaze-marea-neagra-1_5d690d92892c0bb0c61db411/index.html.
6. Securitate energetică. Ucraina a semnat contract cu Republica Moldova pentru a putea importa gaze din România [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.defenseromania.ro/securitate-energetica-ucraina-a-semnat-contract-cu-republica-moldova-pentru-a-putea-importa-gaze-din-romania_598479.html.
7. Cosmin Gabriel Păcuraru — «Romania — Energy and Geopolitics». Top Form Publishing House, Bucharest, 2018.
8. Cosmin Gabriel Păcuraru, PhD — Europe of Energy Resources and Colossuses // Revista Geopolitica Nr. 66 (3/2016). Top Form Publishing House, Bucharest, 2016.
9. Dr. Ioan Codruț LUCINESCU, Alina ORESCOVICI — Energy Security — Current and perspective concern of the North-Atlantic Alliance, UNAP «CAROL I», Security and Defense in the EU, Annual Session of Scientific Communications, Bucharest, April 17–18, 2008.

Ігор СТУКАЛЕНКО,
Керівник енергетичних програм
Центру глобалістики «Стратегія XXI»,
Київ, Україна

Пріоритетні газові проєкти в регіоні Чорного моря та Балкан. Питання координації¹⁰

Despite numerous challenges and threats to energy security of the Black Sea region and a wider Southeast European region, the development of competition and the strengthening of gas network connections between different countries, the elimination of isolated markets increase the reliability of supplies and, respectively, have a positive impact on consumers.

Газовий ринок Європи стає дедалі більш інтегрованим. Цьому сприяє єдине законодавче поле, яке постійно вдосконалюється, а також зроблений свого часу наголос на безпеці поставок. І це виправдано після газових криз, спровокованих РФ. Розвиток конкуренції та посилення сполученості газових мереж різних країн, ліквідація ізольованих ринків — усе це підвищує надійність поставок і в результаті позитивно впливає на споживача.

Довідково: ізольованим, згідно з Газовою директивою 2009/73/ЄС (Directive 2009/73/ЄС), вважається ринок, який не з'єднаний з газотранспортною системою ЄС і має одного головного зовнішнього постачальника газу (з часткою понад 75%).

Газотранспортна інфраструктура є важливою складовою ринку. За підрахунками ЄС, необхідними є модернізація та розвиток енергетичної інфраструктури. Обсяги інвестицій оцінюються у розмірі близько 140 млрд євро, з яких понад 70 млрд — інвестиції в газову інфра-

структуру. У 2014–2020 роках на проєкти енергетичної інфраструктури передбачалося витратити понад 5,35 млрд євро лише за програмою CEF Energy.

Довідково: фонд The Connecting Europe Facility (CEF) є ключовим інструментом ЄС із фінансування, зокрема інфраструктурних проєктів у сфері енергетики.

Особливо гостро питання необхідності покращити інфраструктурну сумісність і сполученість стоїть перед країнами Центральної та Східної Європи, що пояснюється залежністю цих країн від одного джерела газу. 2018 року, за даними Євростату, 11 країн — членів ЄС (Болгарія, Чехія, Естонія, Латвія, Угорщина, Австрія, Польща, Румунія, Словенія, Словаччина та Фінляндія) отримували понад 75% загального національного імпорту природного газу з Росії.

Вразливе становище країн Балканського регіону і Чорномор'я зазначено в останній редакції Стратегії енергетичної безпеки ЄС [1] і підтверджується регулярними стрес-тестами.

Єврокомісія вважає, що останнім часом зроблено вагомий внесок у зміцнення енергетичної безпеки Європи. Це було досягнуто за рахунок комплексу дій — збільшення частки відновлюваних джерел енергії, впровадження заходів з енергоефективності та сприятливого середовища для інвестицій. Серед головних — покращення сполученості національних ринків, подальша диверсифікація джерел енергії [2].

Отже, газова інфраструктура — фактор безпеки, а співробітництво у цій галузі з метою сприяння регіональній і двосторонній солідарності здійснюється для її гарантування.

¹⁰ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Інструменти координації дій і планів

Наразі існує кілька інструментів/центрів, які вирішують питання планування та політичної підтримки існуючої та проектів нової газової інфраструктури.

По-перше, Газова директива 2009/73/ЄС передбачає довгострокове планування як на рівні операторів мережі, так і на рівні ЄС [3].

Діяльність із розробки та регулярне оновлення не обов'язкового десятирічного плану розвитку газової мережі на рівні ЄС, включаючи Європейський прогноз адекватності постачання, покладено на Європейську мережу операторів газотранспортних систем [4].

Довідково: Європейська мережа операторів газотранспортних систем (European Network of Transmission System Operators for Gas, ENTSOG) створена з метою забезпечити оптимальне управління газотранспортною мережею ЄС.

Згідно з Газовою директивою (п. 5 ст. 22) національні регулятори повинні контролювати узгодженість національних планів розвитку мереж і 10-річних планів на рівні ЄС. У разі невідповідності національного та загальноєвропейського планів регулятор може вимагати виконати відповідні корегування.

По-друге, нормативно-правова база ЄС також передбачає підготовку переліку проектів спільного інтересу (Projects common interests, PCI), який періодично оновлюється. Наразі діє перелік PCI, затверджений 2017 року [5]. До нього увійшли важливі проекти терміналів у Греції і Хорватії (Крк), реалізація яких дасть змогу країнам Причорномор'я отримати доступ до регазифікованого LNG.

По-третє, **Ініціатива CESEC** (Central and South Eastern Europe energy connectivity), що створена для сприяння енергетичній сполученості Центральної, Східної, Південної Європи [6]. За підтримки Єврокомісії в 2015 році було створено групу високого рівня CESEC з метою розробки пріоритетних напрямків розвитку інфраструктури регіону та сприяння їх реалізації для покращення безпеки поставок газу. Задекларо-

вано, що в результаті кожна держава регіону повинна мати доступ щонайменше до трьох різних джерел газу. У групі беруть участь міністри/представники Австрії, Болгарії, Хорватії, Греції, Угорщини, Італії, Румунії, Словенії та Словаччини, а також Європейської комісії.

У зоні уваги ініціативи як зовнішні, так і внутрішні аспекти становища з постачанням газу в регіоні, з особливим акцентом на розвиток сполучення та оптимальне використання наявної інфраструктури. Діяльність Ініціативи CESEC покликана надати політичний імпульс для припинення фрагментації ринку та запобігання можливим майбутнім кризам поставок. Представники України, Молдови, Сербії та інші сторони Договору про заснування Енергетичного Співтовариства можуть взяти участь в цій Ініціативі лише в разі спеціального запрошення.

У 2015 році було ухвалено Меморандум CESEC щодо «Спільного підходу до вирішення питань диверсифікації природного газу та проблем безпеки постачання» [7], який підписали також і деякі країни Енергетичного Співтовариства, зокрема Україна і Сербія. Також ухвалено «Список пріоритетних проектів», яким забезпечується повна підтримка. Погоджено, що для досягнення цілей Ініціативи регіональні рішення включатимуть реверсні потоки в існуючій інфраструктурі та доступ до ринку LNG через сполучення інфраструктури транспортування, зберігання та регазифікації.

План дій CESEC містить перелік інфраструктурних проектів, який складається з трьох категорій: пріоритетні (Priority projects), умовно-пріоритетні (Conditional priority projects) та інші проекти.

Серед проектів CESEC знову бачимо термінали LNG у Хорватії та Греції, забезпечення фізичного реверсу Румунія—Україна (через ГВС «Ісакча») і модернізацію газопроводу Угорщина—Україна (Firm capacity upgrade on the interconnector Hungary—Ukraine), які потенційно вплинуть на безпеку поставок газу в нашу країну.

По-четверте, започаткована 2015 року **Ініціатива трьох морів (Three Seas Initiative, 3SI)** стала гнучкою політичною платформою на

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

рівні глав держав і урядів. Ініціатива включає 12 країн — членів ЄС, розташованих між Адриатичним, Балтійським і Чорним морями: Австрію, Болгарію, Хорватію, Чехію, Естонію, Угорщину, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину та Словенію. Задекларовано відкритість Ініціативи для партнерства з Україною та іншими країнами Східного партнерства. Щорічно відбуваються саміти. В рамках Ініціативи визначено пріоритетні інфраструктурні проекти (Priority interconnection projects) — це 48 проектів з енергетики, транспорту і цифрової сфери. Прогрес у реалізації цих проектів розглядається на кожному саміті. Відзначається, що фінансова структура зареєстрованих проектів є досить складною, а в деяких випадках — незрозумілою. Понад половина зареєстрованих проектів передбачають співфінансування інструментами ЄС, ЄБРР чи ЄІБ (рис. 1). Найбільша частка очікуваного фінансування ЄС припадає на багатосторонні енергетичні проекти. Це пояснюється тим, що окремі проекти мають також статус PCI, який згідно з Регламентом 347/2013 (Керівні принципи транс'європейської енергетичної інфраструктури) передбачає можливість фінансування з фондів ЄС, у тому числі за програмою вже згаданої CEF Energy.

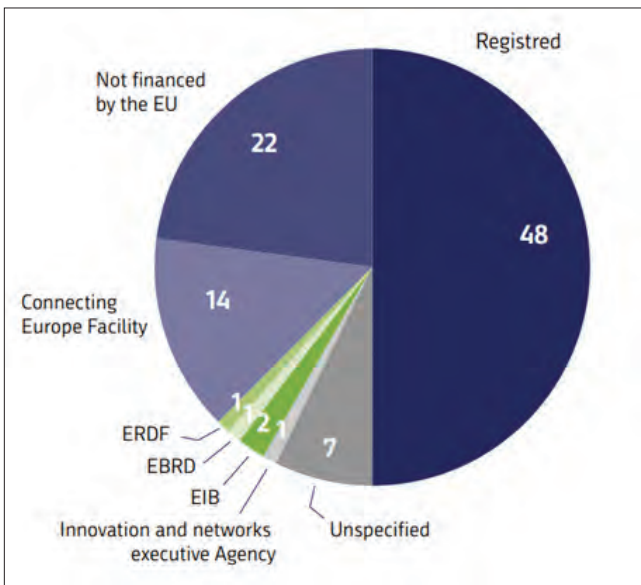

Рис. 1. Фінансування 3SI пріоритетних проектів (кількість)

Джерело: Priority Interconnection Projects, 2019 Status Report

Останній саміт 3SI у Словенії (червень 2019) за участі представників Німеччини, США, Європейської комісії [8] підтвердив, що модернізація газової інфраструктури є важливою для стимулювання економічного розвитку, зміцнення згуртованості ЄС і збагачення трансатлантичних зв'язків. Також вирішено створити інвестиційний Фонд для фінансування газової інфраструктури — 3SI Investment Fund. Цікаво, що на Мюнхенській безпековій конференції 2020 року цю тему згадав державний секретар США Майк Помпео [9], який повідомив про намір надати до 1 млрд дол. США інвестицій в енергетичний сектор у рамках Ініціативи трьох морів.

Статус пріоритетного проекту (PIP) передбачає, що країни — учасниці 3SI висловлюють загальну політичну підтримку цьому списку. Щодо фінансування передбачається, що проекти можуть оцінити регіональні, європейські чи міжнародні фінансові органи відповідно до їх конкретних правил, виходячи з переваг кожного проекту.

У списку PIP 3SI є проекти терміналу LNG (Хорватія, Крк), розширення терміналу LNG (Польща, Свіноуйсьце) і відповідної транспортної інфраструктури. Передбачається, що реалізація проектів позитивно змінить сучасну архітектуру потоків газу в Центральній і Східній Європі включно з Україною, відкриваючи доступ до ринку скрапленого газу.

Довідково: проект розширення терміналу в Свіноуйсьце дозволить збільшити його потужність з 5 до 7,5 млрд кубометрів на рік (у листопаді 2021-го), підвищити оперативну гнучкість за рахунок ще одного причалу та розширення сховища і спектра послуг — бункерування LNG, завантаження контейнерів ISO і залізничних цистерн (у травні 2023-го).

По-п'яте, **Енергетичне Співтовариство** існує з метою розширення енергетичного ринку Євросоюзу на Україну, країни Причорномор'я та загалом Південно-Східної Європи. Пріоритетні проекти Енергетичного Співтовариства — це інфраструктурні проекти, які відповіда-

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

ють критеріям, визначеним у адаптованому Регламенті (ЄС) 347/2013 щодо керівних принципів транс'європейської енергетичної інфраструктури [10]. У 2018 році створено Список пріоритетних проєктів — Projects of Energy Community Interest/Projects for Mutual Interest (PECI/PMI).

В Енергетичному Співтоваристві запроваджено Платформу прозорості інфраструктури — Project library&interactive map application (PLIMA) [11]. Станом на 16 липня 2019 року PLIMA демонструє набір проєктів PЕCІ/PMI (рис. 2) у редакції 2018 року¹¹. Проєкти, які безпосередньо стосуються України: інтерконектор Польща—Україна (GAS_14, статус Project mutual interests, PMI); Трансбалканський інтерконектор — забезпечення двостороннього потоку Молдова—Україна (GAS_25, статус project energy community interests, PЕCІ).

Основними цілями проєкту GAS_14/Gas interconnection Poland—Ukraine (інтерконек-

тор Польща—Україна) є такі: (i) підвищення безпеки та стабільності транскордонної передачі газу між Польщею та Україною, а отже, у регіоні Центральної та Східної Європи; (ii) зменшення вразливості систем Польщі та України у разі перебоїв у постачанні від російської сторони; (iii) диверсифікація джерел газу і маршрутів для регіону Центральної та Східної Європи шляхом надання доступу до світового ринку LNG (через термінал LNG у Свіноуйсьце), (iv) доступ до інфраструктури зберігання газу в Україні. Наразі фінальне інвестиційне рішення щодо української частини цього проєкту не прийняте. Більш того, усунення «Газпрому» з транскордонних пунктів передачі газу на заході України дало можливість розблокувати існуючі потужності. У січні 2020 року оператор ГТС України заявив про недоцільність реалізації української ділянки проєкту та про необхідність продовжити роботи з польського боку. Це було аргументовано тим, що після здійсненої торік реконструкції українська інфраструктура вже зараз готова фізично отримувати через ГВС «Дроздовичі» та «Германовичі» 6,6 млрд кубометрів газу на рік із Польщі, включаючи регазифікований LNG.

11У 2020 році Енергетичне співтовариство проводить роботу з оновлення пріоритетних інфраструктурних проєктів. Заявки подавалися до 28 лютого.

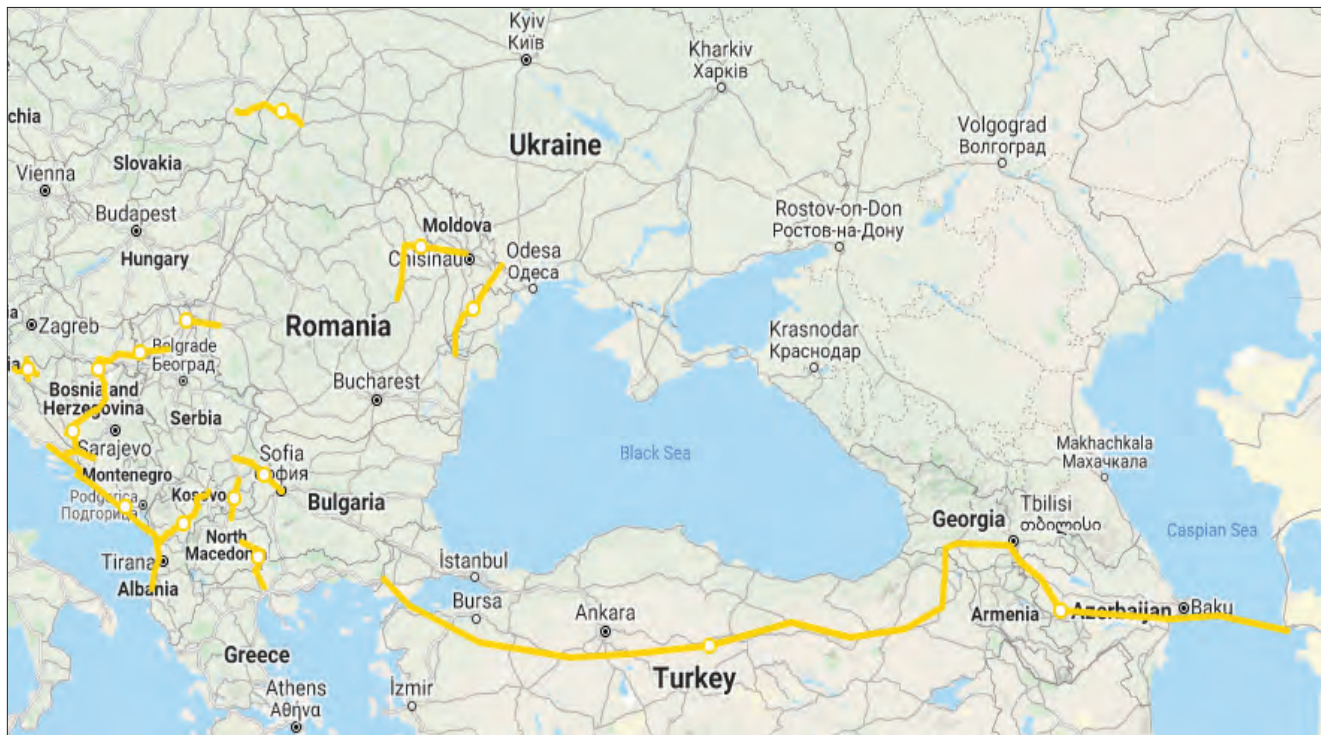

Рис. 2. Проєкти PЕCІ/PMI Енергетичного співтовариства
Джерело: PLIMA (www.energy-community.org)

Довідково: встановлення нових договірних відносин із «Газпромом» дало можливість здійснювати операції віртуального реверсу. Зараз за цією схемою з польського напрямку можливо отримувати близько 9 млн кубометрів на добу. З 1 березня 2020 року стали доступними операції віртуального реверсу (backhaul) обсягом до 10 млн кубометрів на добу на кордоні Україна—Словаччина (ГВС «Ужгород» — ГВС «Велкі Капушани»)[12]. Потужність віртуального реверсу не є постійною, бо залежить від наявності фізичного потоку в напрямку Україна—Словаччина.

Проект GAS_25/Trans-Balkan Corridor Bidirectional Flow between Moldova and Ukraine (Трансбалканський інтерконектор — забезпечення двостороннього потоку Молдова—Україна) має сприяти експорту природного газу з Румунії через Україну до регіону Центральної та Східної Європи, зокрема забезпечити доступ з румунських офшорних видобувних платформ до газової інфраструктури та європейського газового ринку; розвивати сполучення у регіонах Балкан і Центральної та Східної Європи. Але головна мета — максимізувати використання існуючої інфраструктури.

Планується поетапна реалізація проекту. Як зазначається в останньому Звіті щодо реалізації проектів (Report to the Ministerial Council on the Implementation of Projects of Energy Community Interest Energy Community Secretariat 10 Oct 2019), основні роботи мають бути виконані в 2020–2024 роках. Наголошується, що фінальні інвестиційні рішення (finale investment decision, FID) щодо основних етапів мають бути прийняті якнайшвидше. З українського боку серед іншого передбачаються роботи на компресорних і вимірювальних станціях ГВС «Орлівка», КС «Березівка» і ГВС «Гребеники». З боку Молдови необхідно реконструювати КС «Вулканешти» і ГВС «Каушани». Остаточна реалізація проекту можлива після завершення контрактів із «Газпромом» щодо транзиту газу, зокрема територією Румунії.

З березня по травень 2018 року ВАТ «Укртрансгаз» здійснило процедуру попередньо-

го вивчення попиту на потужності в точці входу Ісакча—Орлівка у напрямку Румунія—Україна. 11 європейських та українських компаній висловили зацікавленість у використанні потужностей до 10 млрд кубометрів на рік, що перевищує запропоновану потужність у два рази.

Наразі українські, молдавські, румунські, болгарські та грецькі оператори ГТС у складі робочої групи CESEC проводять консультації щодо початку робіт і необхідних заходів з реалізації.

Важливим інструментом координації дій на газовому ринку має стати **Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом**, яка містить спеціальні вимоги щодо співпраці у сфері використання газової інфраструктури [13]. Україна і Євросоюз зобов'язані сприяти використанню наявної інфраструктури транспортування та зберігання газу, координувати плани та дії стосовно розвитку інфраструктури, враховувати існуючі можливості в планах, стратегіях щодо інфраструктурного взаємозв'язку. На жаль, наразі зазначені вимоги не виконуються в повному обсязі.

Східне партнерство — це спільна політична ініціатива, яка спрямована на поглиблення та зміцнення відносин між Європейським Союзом і шістьма східними сусідами: Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою та Україною. Тут також відбувається процес створення переліку проектів, важливих для країн Східного партнерства, — Projects of Eastern Partnership Interest (PEPI). Реалізація цих проектів має покращити інфраструктурне з'єднання країн Східного партнерства.

Нові відносини в сфері транспортування природного газу посилюють необхідність координації планів і дій

З 1 січня 2020 року транспортування газу територією України здійснюється за новими умовами, які гармонізовані з газовим законодавством ЄС. Це відбулося завдяки комплексу факторів, серед яких результативна робота в Стокгольмському арбітражі, ретельна підготовка інфраструктури, запаси газу в підземних сховищах, санкції США проти «Північного потоку-2».

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

Тристоронні переговори з РФ, в яких Україна та Єврокомісія мали консолідовану позицію, — успішний приклад координації дій.

Нові відносини з «Газпромом», укладання нових угод (interconnection agreement) з операторами суміжних країн дали можливість розблокувати транспортні потужності, які раніше контролювалися російським монополістом (виступав у ролі супероператора і регулював потоки газу). Стали можливими операції віртуального реверсу, які до 1 січня 2020 року було заблоковано «Газпромом».

Отже, Україна позитивно впливає на процеси створення єдиного європейського ринку газу, які інтенсифікуються. Українське законодавство гармонізоване з європейським, — уже було впроваджено основні вимоги законодавства ЄС у сфері газу [14].

Україна та інші асоційовані з ЄС країни повинні бути частинами цього ринку — з правами/обов'язками на рівні країн — членів ЄС. Це значно посилить координацію планів і дій як щодо ефективного використання існуючої, так і щодо розвитку нової газової інфраструктури. Якщо допускається будівництво газових «потоків» на кшталт «Північного» і «Турецького», які суперечать законодавству ЄС, шкодять існуючій газовій інфраструктурі, європейській солідарності та енергетичній безпеці, то це означає, що наявні механізми не забезпечують ефективного контролю і координації та потребують удосконалення.

Існуючі інструменти координування розвитку газової інфраструктури не відповідають су-

часним реаліям, коли територія єдиного європейського газового ринку значно перевищує територію Євросоюзу. Це потребує посилення координації планів і дій щодо розвитку та використання газової інфраструктури.

Газове законодавство ЄС, яке застосовується і в Україні, покладає на Європейську мережу операторів газотранспортних систем обов'язки з довгострокового планування розвитку газової інфраструктури лише в межах Європейського Союзу. Отже, поза увагою залишаються важливі питання координації планів і дій, зокрема з Україною. Наприклад, плани з розширення і будівництва нових об'єктів зберігання газу в сусідніх для України країнах не скоординовані з наявними в нашій країні підземними сховищами газу та можливостями газотранспортного сполучення сусідніх країн.

Необхідні зміни до регламенту ЄС, які дадуть змогу ENTSOG та ACER (Agency for the Cooperation of Energy Regulators) отримати відповідні зобов'язання і повноваження щодо урахування пропозицій і можливостей України в довгостроковому плануванні розвитку газової інфраструктури та адекватності поставок газу. Потрібні заходи з упровадження норм Угоди про асоціацію Україна—ЄС (ст. 274), які наразі не виконуються.

Україна повинна отримати режим внутрішнього газового ринку ЄС, що також забезпечить можливість участі в процесі створення і координації планів ЄС, зокрема повноправне членство в ENTSOG. Те ж саме стосується й інших асоційованих з ЄС країн — членів Енергетичного Співтовариства та Східного партнерства.

Список використаних джерел:

1. European Energy Security Strategy {SWD(2014) 330 final} [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>.
2. Fourth report on the State of the Energy Union. Brussels, 9.4.2019 COM(2019) 175 final [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/fourth-report-state-of-energy-union-annex-april2019_en.pdf.
3. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas.

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

4. Regulation (EC) No715/2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks.
 5. Commission Delegated Regulation (EU) 2018/540 of 23 November 2017 amending Regulation (EU) No347/2013 of the European Parliament and of the Council as regards the Union list of projects of common interest [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0540&from=EN>.
 6. Central and South Eastern Europe energy connectivity — CESEC [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/high-level-groups/central-and-south-eastern-europe-energy-connectivity/Past-and-upcoming-CESEC-meetings>.
 7. Memorandum of understanding on a Joint approach to address the natural gas diversification and security of supply challenges as part of the Central and South-Eastern European Gas Connectivity (CESEC) initiative, (Appendix to the Action Plan: List of all CESEC projects) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/topics/infrastructure/high-level-groups/central-and-south-eastern-europe-energy-connectivity/Past-and-upcoming-CESEC-meetings_en?redir=1.
 8. Joint Declaration of the Fourth Summit of the Three Seas Initiative (Ljubljana, 5–6 June 2019).
 9. The West is Winning. Speech. Michael R. Pompeo, Secretary of state. Munich, Germany [Електронний ресурс] / Munich Security Conference. — Режим доступу: <https://www.state.gov/the-west-is-winning/>.
 10. Incorporated and adapted by Ministerial Council Decision 2015/09/MC-EnC of 16 October 2015/REGULATION (EU) 347/2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.energy-community.org/regionalinitiatives/infrastructure/selection.html>.
 11. Проекти РЕСІ/РМІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.energy-community.org/regionalinitiatives/infrastructure/PLIMA.html>.
 12. Український та словацький оператори ГТС запускають віртуальний реверс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tsoua.com/news/ukrayinskyj-ta-slovaczkyj-operator-y-gts-zapuskayut-virtualnyj-revers/>.
 13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Глава 11, ст. 274 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
 14. Інтеграція України до внутрішнього ринку газу. Звіт, січень 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Integratsia-Ukrainy-do-vnutrishniogo-Rynku-Gazu_EU_2019.pdf.
-
-
-

Валентин ЧИМШИР,

Д.т.н., професор,

Директор Дунайського інституту

Національного університету «Одеська морська академія» (ДІ НУ «ОМА»),

Ізмаїл, Україна

Анатолій ДАНИЛЯН,

Старший викладач кафедри СЕУіС,

Інженер-механік 1-го розряду, міжнародної категорії,

ДІ НУ «ОМА»

Наталія ТИРОН-ВОРОБІОВА,

К.т.н., доцент кафедри ЗНД ДІ НУ «ОМА»

Ігор МАСЛОВ,

К.т.н., доцент, завідувач кафедри СЕУіС,

Інженер-механік 1-го розряду, міжнародної категорії,

ДІ НУ «ОМА», Ізмаїл, Україна

Енергетичні ресурси Чорного моря: невивчені загрози¹²

The article analyzes the ecological situation in the Black Sea. The scenario of a possible catastrophe of a planetary scale is determined. This scenario is based on the events of 1927 that led to a fire of released hydrogen sulfide and methane, damages to the towns of the Crimean Peninsula. The authors of the article made a scientific approach in the possible localization of dangerous phenomena and their aftermaths in the entire Black Sea region. Specific technologies to reduce the hydrogen sulfide content in the Black Sea are proposed. Cautions have been made for the extraction of methane from rich deposits of methane hydrate in the Black Sea, which could lead to disaster and death of many people.

Вступ

Сучасне Чорне море — це досить велика водойма площею 420325 кв. км. Середня глибина Чорного моря — близько 1290 м, максимальна — 2212 м. Об'єм води — 547015 куб. км. Береги Чорного моря мають плавний контур, тільки в північно-західній частині є затоки і бухти.

¹² Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Острови мають незавершене формування і виглядають як ряд піщаних банок і мілин.

Великі острови: Зміїний (найбільший), розташований у 45 км від Дунайської дельти з площею близько 1,5 кв. км; Лейтенанта Шмідта (Березань), знаходиться поблизу Очакова; Кефкен (у водах Туреччини), неподалік протоки Босфор [1].

Поповнення Чорного моря прісною водою відбувається за рахунок великих річок — Дунаю, Дніпра, Дністра; вони більшою мірою привносять у нього кисень і водночас завдають неоправданної шкоди своїми шкідливими включеннями важких металів, вуглеводнів, пестицидів. Основної шкоди завдає вся гамма органічних речовин, — це одна з головних причин розширення сірководневої зони моря. Солоність Чорного моря підвищується за рахунок протоки Босфор, яка є неглибоководною, що дозволяє привносити її води до поверхневих шарів моря, затримуючи кисневий обмін у населених горизонтах фауни і флори. Чорне море містить у своїх водах і донних відкладеннях колосальні запаси вуглеводнів. небезпека перенасичення моря метаном (CH₄) і сірководнем (H₂S) неминуче може привести до планетарної катастрофи на тлі глобального потепління та зміни клімату, а також постійного збільшення обсягів скидання органічних речовин річками, що впадають у Чорне море.

Невирішена проблема

Обсяг сірководню у водах Чорного моря, за оцінками вчених, становить близько 3 млрд тонн, значно перевершуючи його запаси у будь-якому іншому водному басейні планети. Вміст сірководню у міру збільшення глибини зростає й на глибині 2000 м досягає 9,6 мг на 1 кубічний дециметр води.

У вільному стані перебуває не більш як 15% сірководню, а решта — дисоційована, тобто хімічно зв'язана. Щорічно кількість сірководню зростає на 4–9 млн тонн, і цей показник може значно збільшитися у зв'язку з процесом скидання стічних вод річок-приток і з надходженням солоних вод з Босфору і підводної течії Мармурового моря. Не можна не враховувати й тектонічних змін дна Чорного моря з періодичними землетрусами, що вивергають великі обсяги газу у водне середовище й атмосферу.

Враховуючи, що сірчановоднева лінза в окремих районах моря підбирається до 15–10 м від поверхні води, а хвилі, природа утворення яких не має пояснення, досягають 25 м у різних акваторіях моря, існує загроза викидів сірководню в атмосферу.

Насправді ж поява таких хвиль — досить рідкісне явище, але зі зміною клімату на планеті посилюється загроза утворення водяних смерчів. Небезпека таких викидів високотоксичного і вибухонебезпечного газу H_2S призведе до незворотних процесів. Доза отруєння людини сірководнем становить від 0,05–0,07 мг/м³. Гранично допустима доза концентрації сірководню в повітрі, безпечна для людини, — 0,008 мг/м³ [1].

Нині Чорне море стає безжиттєвим і небезпечним для нормального відтворення його рибних ресурсів (рис. 1).

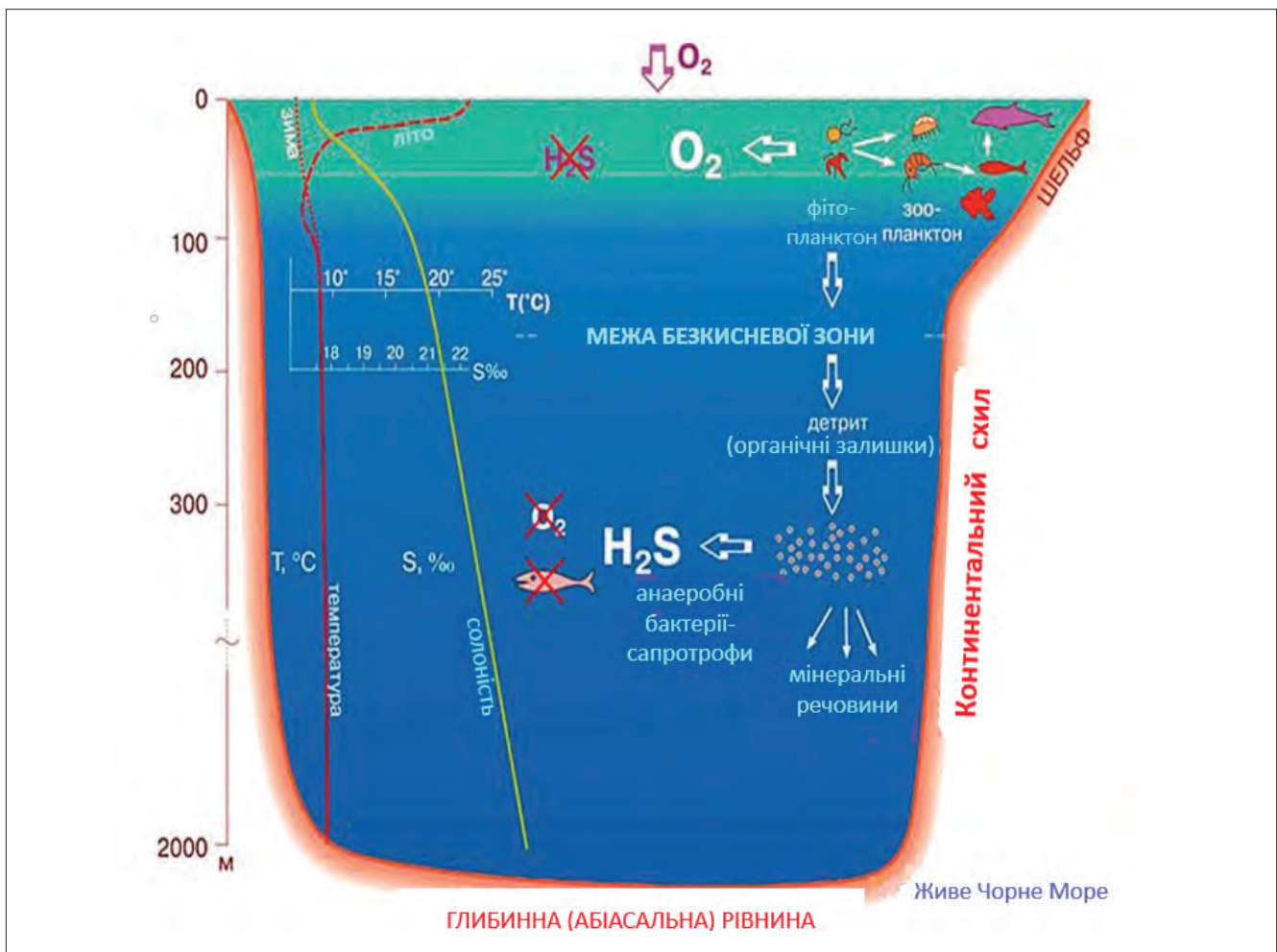

Рис. 1. Горизонти Чорного моря з урахуванням насичених киснем вод [1]

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

Частково ентазис населеного живими організмами шару води призвів до різкого зменшення рибних запасів і їх кормової бази. У 1950-х роках чисельність дельфінів становила близько 8 мільйонів особин, а зараз зустріти дельфіна в чорноморських водах — велика рідкість. Уже до кінця 1990-х промисловий вилов риби — осетрових, скумбрії, ставриди, пеламіди — було повністю припинено.

Особливу небезпеку для здоров'я людей, за висновками МОЗ України, становить вживання молюсків Чорного моря, таких як мідії і рапани, що й досі зустрічаються в торговельній мережі причорноморських держав. Раніше було поширено інформацію про те, що чорноморські мо-

люски корисні і вважаються екологічно чистим продуктом, але, на жаль, останні дослідження показали, що в їхньому «м'ясі» великий вміст важких металів і пестицидів.

Прогресуюче підвищення зони сірководню в морській воді призводить до великого замору риби, постійно спостерігаються викиди риби на берег. Вітер і хвилювання моря дедалі більші і більші, і сірководень переходить у повітря, тим самим отруюючи його, завдаючи шкоди всьому місцю існування. Під загрозою опинилися всі райони прибережної лінії Чорного моря, тож найближчими роками (важко передбачити точно) може постати питання про евакуацію та переселення людей.

Рис. 2. Активне горіння сірководню і метану на поверхні Чорного моря [2]

11 вересня 1927 року в Криму стався землетрус силою 8 балів за шкалою Ріхтера. Ялті і кільком кримським містам було завдано значних руйнувань. Був зареєстрований величезний вогняний спалах заввишки 500 м і протяжністю понад 2 км між Севастополем і мисом Лукулл (рис. 2). Як було встановлено, продуктами горіння на 2/3 був метан і на 1/3 сірководень. Під час землетрусу, за описами очевидців, море пронизували розряди блискавок, які могли підпалити водень, що вивергався з поверхні води у великих обсягах. Хоча і з'єднання сірковод-

ню з киснем повітря призводить до вибуху. Тут, на нашу думку, сталося багатофакторне явище — викид сірководню і метану унаслідок тектонічних порушень підводного ґрунту моря в результаті землетрусу; метан при викиді його на поверхню моря легко спалахує навіть за невеликого розряду блискавки [2].

Наслідки того землетрусу мали би стати серйозним уроком для жителів Причорномор'я, та й для всього людства. Повторення такої події може виявитися фатальним для половини люд-

ства планети, якщо врахувати, що Чорне море і його прибережна частина перебувають у зоні підвищеної сейсмічної небезпеки. Сама велетенська сірчановоднева опукла лінза, набрякаючи від постійного припливу смертоносного газу, прагне вирватися на поверхню. На думку групи українських і зарубіжних учених, вибух усіх запасів метану Чорного моря за своєю силою призведе до планетарної катастрофи. Вони порівнюють його із зіткненням Землі з метеоритом масою в половину Місяця.

Можливості вирішення проблеми

Походження сірководню в Чорному морі було вперше описано у 1887 році вченим Миколою Андрусовим, прибічники його наукових переконань довго сходилися на думці, що сірководень надходить із тектонічних розломів дна [3]. Підтвердженням цього служить наявність сірководню в підземних водах, знайдених на східному узбережжі Чорного моря (район курорту Мацесті) у вапняках юрського періоду. І це, напевно, цілком можливо, якщо врахувати, що при землетрусі біля берегів Криму з розломів тектонічних плит стався різкий викид сірководню, який збільшив його критичну масу, що знаходиться в морській воді [4].

На противагу цьому науковому припущенню багатьох маститих учених, наприкінці минулого століття з'явилося досить багато прибічників біогенного походження сірководню у водах Чорного моря.

Микола Зелінський припустив, що чорноморський сірководень утворюється в результаті діяльності специфічних бактерій, що окислюють органічну речовину киснем із сульфатів, які відновлюються при цьому до сірководню. Органічна речовина, що утворюється при фотосинтезі в поверхневих водах, постійно осідає, а сульфати поповнюються в основному за рахунок погіршення екологічної обстановки, яка останнім часом практично слабо контрольована. Річки, що впадають у Чорне море, — Дунай і Дністер — є основними постачальниками більшої маси забруднювачів у вигляді органічних речовин і мінеральних солей, які активізують біохімічні та бактеріальні процеси у воді і донних відкладеннях.

Упродовж останніх 20 років РАН проводилися дослідження води і донних опадів, які наочно підтвердили мікробіологічні процеси утворення сірководню в Чорному морі. Великий внесок у науку зроблено колективом учених з Бельгії, Італії, Німеччини і США, які 2016 року опублікували більш як піввікову дослідницьку працю про акваторію Чорного моря. Їх результати дали невтішний прогноз, який визначає короткострокову перспективу загибелі моря. Воно може перетворитися на отруйне болото в центрі Євразійського континенту [5].

Як було зазначено вище, жителі Чорноморського узбережжя здавна помічали наявність метану у Чорному морі. Метанові поклади стали проявляти себе грязьовими фонтанами (сипами) ще в далекі часи, але були маловивченими і лише в останні два десятиліття стали об'єктом уваги вчених.

За результатами двох експедицій (1988–1989 і 2002–2006) на судні «Професор Водяницький» спробували пояснити походження метану на різних глибинах донних відкладів. Ученим давно відомі метанотрофні бактерії, але сам механізм анаеробного окислення і поглинання метану не піддається вивченню (рис. 3) [6].

Поклади метану залягають від поверхні дна на глибинах від 200 до 800 м, точніше, це газогідрат метану у вигляді льоду, де вміст метану становить 85–90%, а решта — вода. Прориви газогрязьових фонтанів (сипів) над поверхнею моря на висоту до 100 м стають досить частим явищем на тлі глобального потепління. Що вища середньорічна температура води Чорного моря, то більше випаровується газогідрату метану, створюючи великий надмірний тиск. За різними оцінками фахівців, обсяги метану в газогідратах у Чорному морі у межах Грузії, Росії й України сягають від 75 до 100 трлн кубометрів, на шельфі України навпроти Кримського півострова запаси становлять від 20–25 трлн кубометрів, висота ресурсу — 250–1200 м. Подібної концентрації газогідрату метану на шельфі морів жодна країна не має. Для порівняння: світове споживання природного газу — 3,6 трлн кубометрів на рік [7].

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ РИЗИКИ

Чи не стала окупація й незаконна анексія Криму головною причиною загарбницької політики Кремля для заволодіння чужими ресурсами? Небезпечні енергетичні ресурси Чорного моря більшою мірою мають своє первинне значення з позиції екологічної безпеки та їх видобутку, і це необхідна умова захисту життєвих інтересів усіх жителів планети. На жаль, міжнародне ста-

новище в аспекті поточних подій перешкоджає зосередженню уваги і ресурсів на вирішенні цього надважливого завдання. Назріла гостра потреба у швидкому врегулюванні політичних, економічних, фінансових, правових відносин між державами Азово-Чорноморського басейну для досягнення однієї мети — створення і забезпечення екологічної безпеки цілого регіону.

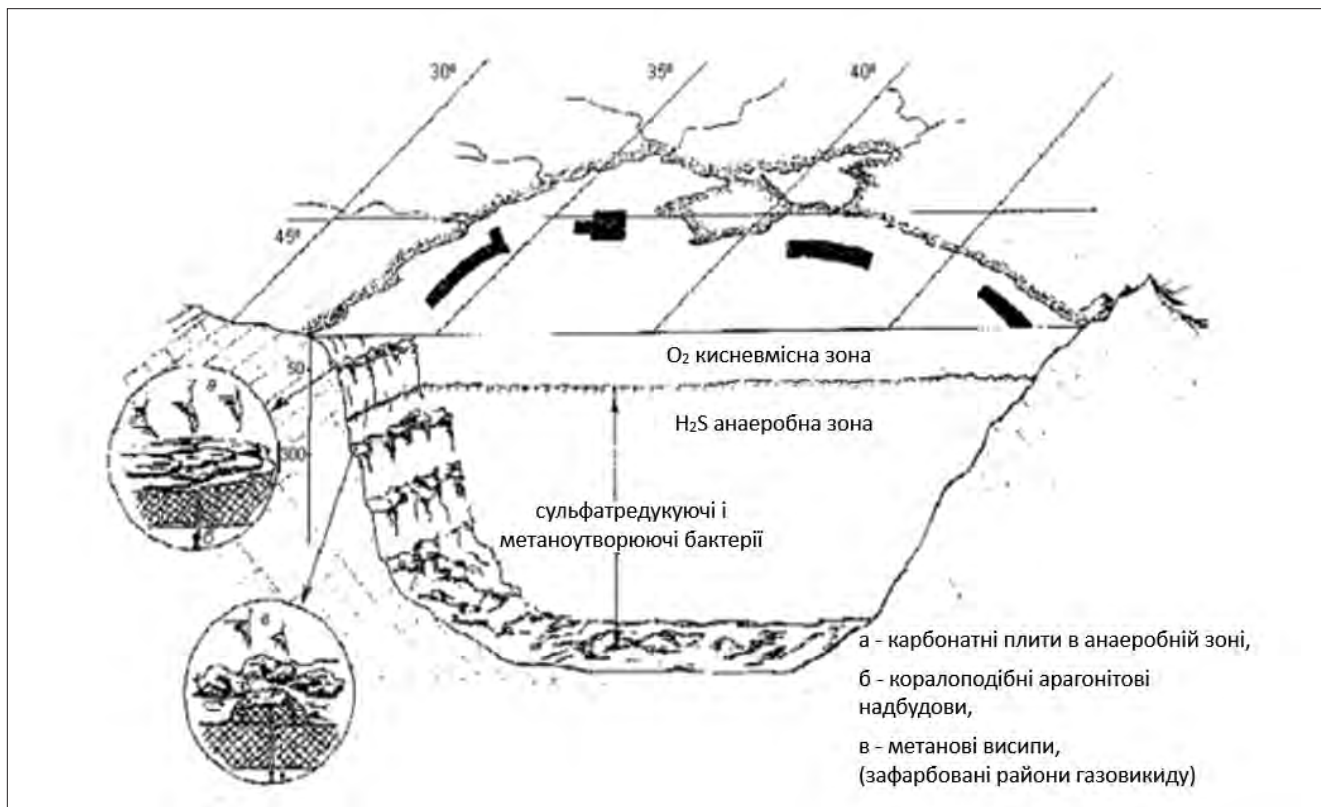

Рис. 3. Метаноутворюючі бактерії Чорного моря [7]

Приступаючи до розгляду питання видобутку енергетичних ресурсів Чорного моря, ми вивчили ряд сучасних пропозицій (технологій і патентів) і запропонуємо увазі читачів, на наш погляд, найкращі з них. Українські вчені з Херсона розробили та випробували метод видобутку сірководню з глибин у 80–100 м. З цією метою на зазначену глибину опускають сталеву трубу і насосом роблять первинну огорожу води, після чого за рахунок різниці тисків сірководень починає рухатися вгору по трубі до свого повного витікання [8]. Заслужують на увагу також пропозиції Льва Юткіна — основоположника методу електрогідродару, здатного розділяти морську воду на всі її складові, включаючи дорогі метали: срібло, золото та інші. З появою продукції нанотехнологіч-

ного виробництва стали широко пропонувати використання нановуглецевих мембран на основі графену для розділення морської води на потрібні хімічні елементи. Якщо врахувати, що певна частина сірководню залягає в глибині дна Чорного моря, то його надходження на поверхню може відбуватися при бурінні свердловин. Видобуток метану з глибин покладів газогідрату сьогодні здійснюється на експериментальній основі багатьма країнами світу, великих успіхів у технологіях видобутку метану з дна морів домоглися Китай і Японія. Їх робоча технологія полягає в такому: робиться донне буріння свердловин, куди подається тепло для сублимації метану з твердого стану (льоду) газогідрату і його подачі на поверхню, а далі трубопроводом на берегові насосні станції.

Із збільшенням видобутку метану таким способом з'являються величезні порожнечі (виробки), які здатні спричинити тектонічні переміщення земних поверхонь (дна морів). Для Чорного моря це неминуче призведе до повторення Кримської катастрофи 1927 року, тільки вже в незрівнянно більших масштабах (планетарного рівня). Багато відомих учених сходяться на думці, що в інтересах безпеки ці порожнечі необхідно заповнювати прісною водою. Чому саме прісною водою? Існує пряма загроза засолення ґрунтових вод. Видобуток вуглеводнів у Чорному морі можливий, але тільки у разі глибокого вивчення всіх природних особливостей цього деградуючого водного басейну. Останнім часом з'являється досить багато «легких» пропозицій у гонитві виключно за прибутком на шкоду екологічній безпеці, що може призвести до уже передбачуваних наслідків у найближчі роки.

Висновки

У статті наведено аналіз екологічної обстановки Чорного моря, яке, на думку багатьох учених світового рівня, перебуває на межі катастрофи. Видобуток вуглеводнів у морі обґрунтований нами як необхідність збереження екологічної рівноваги і безпеки, продиктованої смертельною загрозою половині людства. У матеріалах статті розкрито природу і механізм поповнення Чорного моря сірководнем і метаном. Надано пріоритетні напрями технологій видобутку вуглеводнів, зроблено акцент на поліпшенні умов проживання/перебування в Чорному морі, висуваючи власну концепцію про масштабне насичення прибережних вод моря киснем з використанням методу аерації [8].

Список використаних джерел:

1. Чорне море [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B5_%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5.
2. Е.Ф. Шнюков, Л.И. Митин, В.П. Цемко. Катастрофы в Черном море. — Киев, 1994.
3. Сероводород в Черном море [Електронний ресурс] // Циклопедія. — Режим доступу: http://cyclowiki.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4_%D0%B2_%D0%A7%D1%91%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC_%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5.
4. Андрей Иванов. Из Черного моря уходит жизнь [Електронний ресурс] // Свободная пресса. — 5 сентября 2016. — Режим доступу: <https://svpressa.ru/society/article/155858/>.
5. Петр Бологов. Мертвый Понт [Електронний ресурс] // Gazeta.ru. — Режим доступу: gazeta.ru/comments/2016/09/29a10222079.shtml.
6. М.В. Иванов, Н.В. Пименов, И.И. Русанов, А.С. Саввичев, А.Ю. Леин. Анаэробные бактерии в жизни экосистемы Черного моря [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://evolution.powernet.ru/library/anaerobious.htm>.
7. Данилян А.Г. Не упустит время не потерять богатства [Електронний ресурс] // Журн. Транспорт, №11, 2013. — Режим доступу: www.transport-journal.com.
8. Валентин Чимшир, Наталія Тірон-Воробйова, Анатолій Данилян, Ірина Смирнова. Загроза флорі і фауні в Азово-Чорноморському басейні від баластних вод [Електронний ресурс] // Чорноморська безпека, грудень, 2019. — Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/bss_36_UA_web_1.pdf.

Едуард ПЛЕШКО,
полковник юстиції,
кандидат юридичних наук,
Україна

Велика Вітчизняна чи Друга світова?

Russia has not recognized that the Soviet Army entered the World War II on September 17, 1939. Moreover, since 2019, official Russian propaganda has launched a broad celebration campaign for the 75th Anniversary of the Victory in the Great Patriotic War denying aggressive military campaigns against other countries, in particular Poland, Finland and Iran. Therefore, it is worth recalling other events that do not fit into the postulates of the Russian state historiography. This approach is rather thought out to avoid the very inconvenient questions of assessing the participation of Russia in other military conflicts of that time and creating an idea of non-involvement in the aggression of 1939. But are they objective?

1 вересня 2019 року лідери багатьох країн відзначили у Польщі 80-й день пам'яті з початку Другої світової війни. На роковини трагічних подій не було запрошено керівників Російської Федерації. Це викликало відповідний коментар російського МЗС з «образою» на такі дії.

Однак, на відміну від Німеччини, Росія досі не вибачилася за свою агресію саме у Другій світовій війні, в яку вона вступила 17 вересня 1939 року. Більш того, офіційна російська пропаганда ще з 2019 року розгорнула широку кампанію зі святкування «75-річного ювілею Перемоги у Великій Вітчизняній війні», намагаючись подати відмову від спільного відзначання цього ювілею з Росією, яка стала сучасним агресором, усіма колишніми громадянами СРСР, їхніми нащадками, колишніми союзниками і партнерами як наругу над пам'яттю загиблих.

Тому, мабуть, варто згадати й інші події, що не вкладаються у постулати державної російської історіографії, яка намагається оперувати терміном «Велика Вітчизняна війна» у межах 22 червня 1941 року — 9 травня 1945 року. Такий підхід є достатньо продуманим, щоб обійти дуже незручні питання щодо оцінки участі в інших військових конфліктах того часу та створити уявлення про непричетність до тодішньої агресії 1939 року. Але чи є він об'єктивним?

Наприклад, тривалий час застосовувалася офіційна радянська назва «Визвольний похід Червоної Армії у Західну Україну й Західну Білорусь 1939 року» для військової операції, яка тривала з 17 вересня по 6 жовтня 1939-го та була фактичним вторгненням у Польщу, коли на додаток до 42 повноцінних і 20 неповнокомплектних німецьких дивізій узгоджено діяли радянські 21-ша стрілецька та 13 кавалерійських дивізій, 16 танкових і 2 моторизовані бригади чисельністю 618 тисяч осіб, а також 4733 танки.

Як наслідок, відбулася остаточна окупація Червоною армією та Вермахтом усєї території Другої Польської Республіки, що завершилася навіть спільним парадом. Чи логічно вважати агресію Німеччини 1 вересня 1939 року проти Польщі Другою світовою війною, а аналогічні, узгоджені та навіть оформлені письмовим таємним протоколом між Берліном і Москвою союзні дії іншої країни через два з половиною тижні — лише самозахистом на чужій території?

Фото 1. Зустріч радянського та німецького офіцерів. Окупована Польща, 1940 рік
Джерело: <https://www.svoboda.org/a/30191906.html>

Виправдовуючи власну агресію, радянська пропаганда нав'язувала думку, що на час радянського вторгнення Польща перестала існувати. Хоча навіть найпотужніший танковий удар німців не деморалізував поляків, і вони активно контратакували, битва на Бзурі тривала до 22 вересня, героїчний опір польського гарнізону Бреста та оборона Вестерплатте, Хела та Гдині викликали захоплення усього світу, Варшава трималася до 26 вересня, а остаточний опір «неіснуючої держави» припинився лише 6 жовтня.

Спростовує радянські аргументи й цілком таємний наказ НКВС від 11 жовтня 1939 року №001223, згідно з яким на території з населенням в 13,4 мільйона заарештували 107 тисяч і вислали в адміністративному порядку 391 тисячу осіб, з яких майже 10 тисяч загинули під

час депортації та на поселенні. За рішенням і з проведенням фактичної організаційної роботи радянською владою, на території СРСР було створено контрольовані польські військові формування.

При цьому тривалий час під фактичною заборорою для радянських науковців були не тільки належна оцінка, а й згадування про Міжнародний договір про відмову від війни як знаряддя національної політики, так званий Пакт Бріана—Келлога (Париж, серпень 1928), Договір про ненапад між СРСР і Польщею (Москва, липень 1932). Дуже однобічно трактувалися й положення Конвенції про визначення агресії (Лондон, липень 1933). Не має сенсу вказувати допитливому читачеві на деякі сучасні аналогії у ставленні РФ до норм міжнародного права.

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Чи можливо вважати «збройний конфлікт на кордоні з Фінляндією» або «оборонну війну СРСР проти агресії буржуазної Фінляндії», в термінах офіційної радянської історіографії, дійсно такими, беручи до уваги наслідки? У період з 30 листопада 1939 року до 13 березня 1940 року було анексовано 10% території держави зі статусом нейтральної, тобто 2761 квадратний кілометр найкращих сільськогосподарських земель, акваторії інтенсивного

прибережного рибальства, у тому числі вихід до Арктики та її ресурсів, що й зараз позбавляє Фінляндію історичного права на їх використання.

Тоді радянське угруповання військ у складі чотирьох армій при підтримці кораблів Балтійського та Північного флотів чисельністю у 540 тисяч осіб напали на Фінляндію на фронті від Балтійського до Баренцового моря.

Фото 2. Радянські танки Т-26 виходять на бойові позиції

Джерело: <https://topwar.ru/92363-dva-tankovyh-boya-sovetsko-finskoy-voyny-1939-40-gg.html>

До слова, радянська пропаганда, діючи у загальному контексті, намагалася створити уявлення про підтримку фінського національно-визвольного руху та навіть створила на території СРСР «фінські» військові формування, які не могла укомплектувати належним чином, тому до них примусово почали включати жителів Білорусі, що породило гіркий жарт того часу: «На фінські міни йшли «мінські фіни».

Втрати радянської сторони у цій «оборонній» війні становили 400 тисяч убитими та пораненими, значно перевищуючи фінські 60 тисяч убитих і поранених.

Феноменом «Зимової» війни стало зростання дезертирства в Червоній армії. Наркомат оборони та наркомат внутрішніх справ СРСР навіть змушені були видати спільний цілком таємний наказ від 24 січня 1940 року №0093

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

про боротьбу з дезертирством військовослужбовців із діючих частин, в якому наголошувалося на необхідності арешту всіх дезертирів і передачі їх для ведення слідства в особливі відділи.

За п'ятьма діючими на фронті радянськими арміями було розміщено 27 контрольно-загороджувальних загонів НКВС по 100 осіб у кожному. За підсумками фінської кампанії військовими трибуналами засуджено 1695 військовослужбовців рядового і молодшого начскладу і 76 середнього і старшого керівного складу, з яких 40% становили дезертири та калічники. Чималою була й частка засуджених за антирадянські висловлювання.

Така «оборонна» війна стала причиною визнання попередником ООН — Лігою Націй — Радянського Союзу агресором і виключення його зі свого складу.

Та найбільш блюзнірською під час «Великої Вітчизняної війни» стала війна з Іраном, який теж мав статус нейтральної держави. Про неї не пишуть у шкільних підручниках і навіть для обмеженого кола воєначальників вона подавалася лише як спільна англо-радянська опера-

ція із фактичною окупацією частини території Ірану Operation Countenance (рос. «Операція «Согласие»), яка проводилася з 25 серпня до 17 вересня 1941 року. Коридор, що проходив трансіранською залізницею, дав змогу СРСР забезпечити 34% поставок по ленд-лізу. Як це відповідає змісту «Великої Вітчизняної війни»? Окремою історією є консолідовані зусилля інших країн, які все ж змусили СРСР залишити територію Ірану після завершення Другої світової війни та значно пізніше — Велику Британію.

Російською історіографією винесені за межі «Великої Вітчизняної війни» й заключні події Другої світової війни, а саме — агресія СРСР проти Японії з анексією її території у вигляді чотирьох островів. Менш відомо про Пакт СРСР із Японією, аналогічний Пакту Ріббентропа—Молотова, який містив статтю про те, що якщо одна зі сторін веде війну, друга сторона зі свого боку не почне війни. До слова, імперіалістична Японія цієї умови дотрималася, на відміну від народного СРСР, що вступив у війну з Японією, яка вже вела бойові дії зі США. Офіційно, за міжнародним правом, ця війна досі не завершена, триває лише перемир'я, що аж ніяк не узгоджується з «вітчизняним оборонним конфліктом».

Андрій ТАРАСОВ,
віце-адмірал,
Україна

«Іранський фронт» СРСР: кілька уроків для України¹³

In 2020, the World commemorates the 75th anniversary of the end of World War II, the most tragic and the first one with the use of the nuclear weapon. But, even after so many years, we have something consider again today. In light of the broad propaganda campaign launched by the Russian Federation, trying to create an idea that the Soviet Union waged its own Great Patriotic War and was a victim, it is needed to remember all those events and analyse them.

У 2020 році людство згадає 75-ту річницю завершення Другої світової війни — найбільш людожерської та першої із застосуванням ядерної зброї. Але навіть через стільки років нам є на що подивитися свіжим оком і врахувати у сьогоднішні. А з огляду на широку пропагандистську кампанію, що її розгорнула Російська Федерація, намагаючись створити уявлення, що Радянський Союз вів власну Велику Вітчизняну війну (далі — ВВВ) і був виключно жертвою, яка ціною неймовірних страждань виборола перемогу в агресора, згадати ті події слід неодмінно.

Радянські та більшість сучасних російських військових істориків, керуючись ідеологічними догмами, не дуже прагнуть об'єктивно та неупереджено розглядати ВВВ у комплексі з попередніми та наступними діями СРСР. Між тим жертвами агресії саме з боку Радянського Союзу протягом 1939–1940 років стали усі країни, які були його західними сусідами, а під час ВВВ до їх кола додалися південні та східні сусіди.

Війни з Фінляндією, Польщею взагалі мають обгортку «вимушених локальних конфліктів»,

¹³ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

спричинених необхідністю виживання СРСР у ворожому оточенні. Вони сталися раніше за ВВВ й до того ж нібито не пов'язані у часі.

Однак є події, які неможливо розвести з періодом ВВВ, а їх аналіз має неабияке значення для оцінки політики сучасної Росії в її агресії проти України. При цьому варто розуміти, що будь-які прогресивні та гуманістичні норми міжнародних договорів ніколи не зупиняли ні РСФСР, ні СРСР, ні зараз Росію.

Звернувшись до мемуарів колишнього наркому ВМФ СРСР Миколи Кузнецова, ми знайдемо цікаву інформацію. Вже в перших числах липня 1941 року до Москви прибули члени англійської військової місії. Кузнецову довелося зустрічатися з генералом М. Макфарланом і контрадміралом Дж. Майлсом. Але спогади від цих зустрічей Кузнецов розпочинає не з негайного обговорення доленосних рішень, а з того, що Макфарлан у спекотний липневий день з'явився на офіційний прийом у шортах. Лише на наступній сторінці повідомляється, що з першої зустрічі мова йшла про спільне забезпечення морських комунікацій. Далі слідує критика англійців, які надали мало допомоги у боротьбі з німецькими мінами, та невеличкий, в один абзац, опис морських конвоїв з Англії в Архангельськ і Мурманськ. Інших конвоїв ніби не існувало [1].

Між тим з початком третього місяця ВВВ, за радянською хронологією, СРСР фактично здійснив агресію проти нейтральної держави — Ірану. Військова операція, яка тривала з 25 серпня по 17 вересня 1941 року, була спільним англо-радянським вторгненням в Іран, хоча ініціативу проявив і мав найбільшу зацікавленість в її проведенні на той час саме СРСР.

Ця операція висвітлюється з російською назвою «Согласие», англійською — *Operation Countenance*. Українською це звучить як «Опе-

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

рація «Співчуття». Можливо, саме такий зміст вкладали англійські військові, погодившись надати союзнау допомогу СРСР. Унаслідок операції СРСР отримав можливість контролювати Трансіранську залізничну магістраль та автомобільні шляхи і в такий спосіб забезпечити постачання техніки та продовольства за договорами ленд-лізу.

Та не тільки назва операції має деяку двозначність. Показовими є її підготовка, обґрунтування та наміри скористатися наслідками.

Хоча операція мала для СРСР свою військову логіку, в її обґрунтування було покладено факт політичного впливу Німеччини на Іран, який дійсно можна було вважати суттєвим, але не вирішальним. Військового контингенту Німеччини там не було. За даними газети «Еттелаат» від 8 липня 1941 року, в Ірані перебувало 4630 іноземців, чисельність британців становила 2590 осіб, радянських громадян — 390, а німців та італійців — 690 і 310 осіб відповідно [2].

На підтвердження наведеної тези свідчить, наприклад, спроба військової розвідки німецького вермахту «Абвер» провести дві значні операції проти союзників в Ірані. Це операції «Франсуа» з використанням кашкайців — представників опозиції шахському режиму, з метою саботажу поставок по ленд-лізу, і «Довгий стрибок» — задля усунення лідерів «Великої трійки» (Сталіна, Черчилля і Рузвельта) на Тегеранській конференції 1943 року. Обидві німецькі операції завершилися повним провалом.

Тож як розвивалися події?

12 серпня 1941 року уряди СРСР і Сполученого Королівства надіслали уряду Ірану узгоджені дипломатичні ноти, в яких висловлювали сподівання на вжиття заходів проти німецьких агентів. Отримавши 21 серпня відповідь, СРСР і Велика Британія знову узгоджено заявили, що вона їх не задовольняє. Через кілька днів розпочалася агресія.

Шах Ірану Реза Пахлаві викликав британсько-го та радянського послів Рідера Балларда й Андрія Смирнова для пояснень. Він поцікавився, на яких підставах їхні держави вторглися в його країну і чому не оголосили війни. Обидва від-

повіли, що це сталося через присутність «представників Німеччини» в Ірані. На запитання Пахлаві, чи триватиме наступ, якщо він віддасть наказ вислати німців, відповіді не було.

Шах надіслав телеграму президенту США Рузвельту, в якій просив його припинити подальше розгортання військових дій. Сполучені Штати на той час не брали участі у війні, вони зайняли позицію нейтралітету, не бажаючи впливати на конфлікт. Рузвельт відповів Пахлаві, що задовольнити його прохання він не в змозі, а також висловив надію, що до «територіальної цілісності» держави буде проявлено повагу [3].

В обґрунтування своїх дій СРСР посилався на російсько-перський договір, який було підписано 26 лютого 1921 року в Москві між РСФСР та Іраном. Цікаво, що при цьому в статті 2 Договору зазначалося (мовою оригіналу): *«Российское Советское Правительство клеймит политику правительств царской России, которые без согласия народов Азии и под видом обеспечения независимости этих народов заключали с другими государствами Европы относительно Востока договора, имевшие конечною целью его постепенный захват. Российское Советское Правительство безоговорочно отвергает эту преступную политику, не только нарушавшую суверенитет государств Азии, но и ведущую к организованному грубому насилию европейских хищников над живым телом народов Востока»* [4].

Таким чином, штучність приводу початку агресії проти Ірану є очевидною. **І це перший урок**, який ми маємо засвоїти, — для здійснення агресії Росія схильна створювати штучний привід.

Стратегічна зацікавленість СРСР зрозуміла та не потребує більш детального роз'яснення.

Велика Британія виявилася зацікавленою у тому, щоб Англо-перській нафтовій компанії належав Абаданський нафтопереробний завод, оскільки у разі перемоги на Кавказі вермахт міг би у майбутньому його захопити, а також вийти в тил британських військ, дислокованих в Єгипті. Тому командувачу британських військ в Іраку генералу Едварду Кюїнену було наказано готуватися до окупації родовищ Абадану і Нафт-і-Шаху та портів Бушер і Бендер-Шахпур.

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Вторгнення стало для Ірану неочікуваним. Воно розгорталось з Південного Кавказу за підтримки авіації та Каспійської флотилії, на північ Ірану увійшли 53-тя армія Середньо-азійського військового округу, 44-та та 47-ма армії Закавказького фронту, яким командував генерал-лейтенант Дмитро Козлов. У бойових діях взяли участь 409 бойових літаків і близько тисячі танків Т-26, які не потрапили на інші фронти ВВВ.

З Перської затоки діяли військово-морські флоти Великої Британії та Австралії, сухопутні та військово-повітряні частини і з'єднання збройних сил Британської імперії, до складу яких входили дивізії індійських колоніальних військ (рис. 1).

Рис. 1. Напрямки наступу військ СРСР і Великої Британії проти Ірану 1941 року

Іранська армія не чинила дієвого спротиву. До того ж швидкій перемозі СРСР і Великої Британії посприяло й рішення іранського шаха заборонити своїм військам знищувати мережу автомобільних доріг і транспортних шляхів, які зводилися під його патронатом і стали значним досягненням передвоєнного Ірану.

За результатами операції Сполучене Королівство окупувало порти і багаті нафтові родовища півдня Ірану, а СРСР — північ країни з містами Ардебіль, Тебриз, Урмія (рис. 2).

Рис. 2. Зони радянської та британської окупації 1941 року

А от далі почалися відмінності в політиці окупантів.

Незважаючи на відставку попереднього уряду нейтрального Ірану, який вважали симпатиком Німеччини, чого виявилось достатнім для Великої Британії, СРСР цим не обмежився. 9 травня 1945 року ВВВ закінчилася, але, «стежте за руками», незабаром Москва реалізувала план зі створення двох прорадянських сепаратистських **народних республік** — **Ме-хабадської республіки та Демократичної республіки Азербайджан** (рис. 3). Така собі паралель із сучасною Україною.

Робилося це у такий спосіб. 26 листопада 1945 року на території Ірану під контролем радянських військ відбулися вибори в Національний меджліс Південного Азербайджану, а 12 грудня того ж року було проголошено Азербайджанський народний уряд (АНУ) Демократичної республіки Азербайджан.

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Рис. 3. Курдська Мехабадська республіка і Демократична республіка Азербайджан

Для силової підтримки нової влади 5 лютого 1946 року в АНУ з'явилася своя армія на базі частин етнічної азербайджанської 77-ї гірсько-стрілецької піхотної дивізії зі складу 4-ї армії ЗС СРСР. АНУ, за сприяння СРСР, випустив власні гроші, встановив контроль над банками і впровадив державну систему торгівлі. За час існування автономії близько 500 прихильників шаха було страчено.

22 січня 1946 року в провінції Західний Азербайджан (Іранському Курдистані) було створено Мехабадську республіку, офіційно відому як Республіка Курдистан.

І це було не право переможця над нейтральною, а згодом і союзною країною, та й узагалі не перший досвід такого впливу...

На початку 20-х років минулого століття, ще до створення СРСР, саме РСФРР підтримувала Гілянську Радянську Соціалістичну Республіку, яка з її допомогою виникла та існувала на території іранського остану (провінції) Гілян з червня 1920-го до вересня 1921 року.

А ще до того Росія вела боротьбу за оволодіння південними регіонами та їх утримання в дру-

гій половині XVII століття — у XIX столітті, яка вилася в сім російсько-турецьких, три російсько-персидські, Кримську і Кавказьку війни, безповоротні втрати від яких перевищили мільйон осіб. Так формувалися «исконно русские земли».

А ще ми маємо сучасну політику РФ в Ірані, яка підштовхує його до військового конфлікту на Близькому Сході, що може спалахнути будь-якої миті та мати глобальні наслідки.

І це другий урок для України.

Показовим було й небажання СРСР залишити Іран по завершенні війни.

У січні 1942 року було підписано тристоронній договір, за яким Іран отримав гарантії суверенітету й територіальної цілісності та забезпечення виведення радянських і британських військ протягом шести місяців після закінчення війни. На додаток до цього у вересні 1943 року Іран оголосив війну Німеччині, а радянсько-британська інтервенція призвела до інтронізації Мохаммеда Реза Пахлаві, влада якого задовольняла СРСР і Велику Британію.

Однак СРСР не був би самим собою, якби чітко дотримувався своїх зобов'язань. Фактична відмова від своєчасного виконання зобов'язань за договором спричинила Іранську кризу. Слід пам'ятати, що з Ліги Націй СРСР фактично вигнали після війни 1939–1940 років у Фінляндії. Тому досвід був ще занадто свіжим і пам'ятним.

18 січня 1946 року розпочалася перша сесія Генеральної Асамблеї ООН. Скарга Ірану на дії СРСР, озвучена на цій сесії, змусила його «зробити міну» та залишити територію Ірану.

Лише 26 березня 1946 року США та Велика Британія домоглися підпису Сталіна, за яким радянські війська остаточно залишили Іран. Прорадянські політики були видалені з уряду, іранський парламент відхилив законопроект про надання нафтових концесій Радянському Союзу, а сепаратистські азербайджанська та курдська народні республіки зникли після втручання іранських військових.

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Це третій урок для України.

Неможливо обійти увагою й езуїтську оцінку поставок по ленд-лізу.

У мемуарах Георгія Жукова, які видавали 13 разів багатотисячними тиражами, чітко закріплено тезу, що ці поставки становили лише 4% від військового виробництва СРСР. Далі наведу слова Жукова мовою оригіналу: «Относительно вооружения могу сказать следующее. Мы получили по ленд-лизу из США и Англии около 18 тысяч самолетов, более 11 тысяч танков. К общему числу вооружения, которым советский народ оснастил свою армию за годы войны, поставки по ленд-лизу составили в среднем 4 процента. Следовательно, о решающей роли поставок говорить не приходится. Что касается танков и самолетов, которые английское и американское правительства нам поставляли, скажем прямо, они не пользовались популярностью у наших танкистов и летчиков».

Трохи раніше він визнав і поставку 400 тисяч автомобілів, обладнання, пального, продовольства, але з висновком, що це було вигідно насамперед американським і британським військовим компаніям, які на цьому збагачувалися [5].

Знову ж таки, якщо орієнтуватися на офіційну статистику СРСР, то можна порівняти поставки по ленд-лізу із зафіксованими там даними щодо радянського виробництва танків, літаків та автомобілів у період ВВВ: літаків усіх типів — 213 742 одиниць, а отже, 18 000 по ленд-лізу — це 8,4%; танків і САУ — 85 255, тож 11 000 — це 12,9%; вантажівок — 265 600, а значить, 427 000 автівок — це 161%! Як військовий спеціаліст, чітко розумію, що СРСР самотужки не зміг би перемогти Німеччину, якби не отримав допомога.

Навіть з точки зору формальної логіки, постають такі запитання. Якщо це такий незначний внесок, тоді для чого кілька років поспіль підписувати протоколи ленд-лізу із замовленнями, організовувати та підтримувати п'ять маршрутів постачання в СРСР допомоги [6], вводити до складу діючої армії Каспійську флотилію, а

також позбавляти інші фронти ВВВ трьох армій у складі двох корпусів, сімох дивізій, трьох окремих танкових і мотоциклетного полків, інших частин, сотень літаків і тисячі танків?

Довідково. Усього для поставки в СРСР матеріалів за програмою допомоги ленд-ліз було задіяно п'ять маршрутів: Арктичний, Чорноморський, Північний, Далекосхідний і Трансіранський, останній — через Ірак і Іран. Чорноморський маршрут було задіяно менше за інші і тільки починаючи з кінця 1944 року, після завершення бойових дій на Кавказі, в Криму, виведення з війни союзників Німеччини. Арктичний, через Аляску в радянські порти в Арктиці, використовувався слабо внаслідок того, що порти в тих краях замерзають на зимові місяці. Далекосхідний маршрут був дуже протяжним, при цьому існувала небезпека зустрічі з японськими військово-морськими силами. Починаючи з серпня 1941 року основним маршрутом поставки озброєння і матеріалів у СРСР стає маршрут від Ісландії через Північний Льодовитий океан, Баренцове море в порти Мурманськ і Архангельськ. Цей маршрут як основний проіснував до літа 1942 року, поставки ним були скорочені після розгрому сумнозвісного каравану PQ-17. Усього ж на півночі в рамках конвоїв з 1941-го по 1942 рік було втрачено 343 504 тонни різних вантажів. Тоді ж основний погляд союзників було звернуто на південь.

Але якщо це таки значний внесок, тоді для чого його принижувати та знущатися над пам'яттю союзних військових? Тому слід бути готовим до того, що оцінка минулих подій з боку РФ буде виключно політичною, на підставі власної ідеології, а не міжнародно визнаних цінностей, а також з нескінченним цинізмом.

І це четвертий урок для України.

Усі наведені особливості дій СРСР в Ірані в 1940-х роках характерні й актуальні й донині для сучасної російської політики.

У ФОКУСІ: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Список використаних джерел:

1. Н.Г. Кузнецов. Курсом к победе. — Москва: ВИ, 1987. — 464 с. — С. 61–65.
2. Iranian History-1941 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fouman.com/history/Iranian_History_1941.html.
3. Каве Фарох, Kaveh F.[en]. Iran at War: 1500–1988. — Oxf.: Osprey Publishing, 2011. — 488 арк. — (General Military). — ISBN 1-846-03491-4.
4. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома СССР. М. 1944, стр. 970–975 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://istmat.info/node/46893>.
5. Г.К. Жуков. Воспоминания и размышления. Глава 23: «Потсдамская конференция. Контрольный совет по управлению Германией».
6. Ленд-лиз. Трансиранский маршрут [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mil-history.livejournal.com/1775500.html>.

Україна—НАТО: співпраця триває

Головні події за вектором співпраці Україна—НАТО в січні—березні 2020 року¹⁴

Спільна прес-конференція Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга та прем'єр-міністра Румунії Людовіка Орбана

Штаб-квартира НАТО, 09.01.2020

Єнс Столтенберг, Генеральний секретар НАТО:

«Насамперед Чорне море має стратегічне значення для НАТО. І НАТО збільшила свою присутність у Чорноморському регіоні на суші, у морі та повітрі, розширивши авіаційне патрулювання, збільшила військово-морську присутність, а також збільшила присутність сухопутних військ, особливо з урахуванням розгортання бригади передових сил у Крайовій (Багатонаціональна кадрована бригада НАТО для тренування сухопутних сил союзників, створена в місті Крайова в Румунії. — Ред.).

Ми постійно оцінюємо необхідність подальшого розширення нашої присутності. Ми повинні пам'ятати, що три з наших держав-членів є чорноморськими прибережними державами: Румунія, Болгарія і Туреччина. Крім того, у нас є два близькі партнери, Україна і Грузія, які також є чорноморськими країнами. Тож ми тісно співпрацюємо і з ними, допомагаємо їм, працюємо з ними, проводимо з ними навчання.

Я нещодавно відвідав Україну, вся Північно-атлантична рада відвідала Україну. І ми побачили, як ми допомагаємо їм, наприклад, будувати військово-морську академію та зміцнювати свої військово-морські спроможності. Отже, на додаток до цього ми збільшили готовність наших сил до легкого розгортання і швидкого їх посилення. Ми також проводимо більше навчань. Тож Чорноморський регіон має велике значення для НАТО. І ми повинні

¹⁴ Матеріал підготовлено в рамках Проекту «Підвищення рівня обізнаності громад щодо НАТО на Сході та Півдні України», який реалізується Центром глобалістики «Стратегія XXI» у період з 1 червня 2019 року по 15 березня 2020 року за підтримки посольства Великої Британії в Україні.

пам'ятати, що стало спусковим гачком для адаптації НАТО та зміцнення її колективної оборони протягом кількох минулих років — це була незаконна анексія Криму, що сталася саме у Чорному морі».

Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_172382.htm.

* * *

Ремарки з виступу Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга в Комітеті Європейського Парламенту із закордонних справ (AFET) і Підкомітеті з питань безпеки та оборони (SEDE)

Європейський Парламент, 21.01.2020

Єнс Столтенберг, Генеральний секретар НАТО:

«Другий пункт, або виклик, який нам також потрібно вирішити разом, це Росія. Як ви знаєте, у НАТО було розроблено те, що ми назвали подвійним підходом до Росії: стримування, оборона і діалог. І немає протиріччя між стримуванням, обороною і діалогом. Насправді поки ми сильні, поки ми єднаємося, поки ми тверді, ми можемо також вести діалог з Росією. Росія — наш сусід. Росія ним залишається. Нам потрібно прагнути до кращих відносин із Росією. І діалог із Росією не є ознакою слабкості. Діалог з Росією — ознака сили. І, звичайно, нам потрібні Сполучені Штати, Канада, Північна Америка, щоб забезпечити необхідні можливості для надійного стримування та оборони. Але нам також потрібна Північна Америка для змістовного діалогу з Росією. Оскільки важлива частина цього діалогу стосується контролю над озброєнням, а контроль над озброєнням має включати Сполучені Штати, принаймні в багатьох аспектах... Наприклад, щодо припинення Договору РСМД (Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності. — Ред.), договору,

УКРАЇНА—НАТО: СПІВПРАЦЯ ТРИВАЄ

який забороняв усі ракети середньої дальності в Європі, а це угода США і Росії. І НАТО була платформою для вирішення цього питання. START I (Strategic Arms Reduction Treaty — Договір про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР—США. — *Ред.*), звичайно, є двосторонньою домовленістю між Росією та США, але має важливе значення для європейської безпеки. Тож я вірю в контроль над озброєнням. Але для того

щоб мати важливий контроль над озброєнням, нам також потрібно мати разом із США поле, аби вирішити питання контролю над озброєнням з Росією».

Джерело: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_172822.htm?selectedLocale=en.

* * *

Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/photos_173226.htm.

Прес-конференція Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга за підсумками зустрічі міністрів оборони НАТО

Штаб-квартира НАТО, 13.02.2020

Єнс Столтенберг, Генеральний секретар НАТО:

«У нас пройшла дуже хороша зустріч з міністром оборони України. Усі союзники зустрілися з ним, і союзники підтвердили тверду підтримку України, територіальної цілісності України, її суверенітету...

Північноатлантична рада і я, ми всі відвідали Київ і Україну не так давно. Тоді ми також поїхали до Одеси і відвідали морську академію, де працюють інструктори і тренери НАТО. Ми бачили кораблі НАТО на рейді в Одесі. І я думаю, що ми говоримо про практичну співпрацю та політичну підтримку...

Ми можемо похвалити президента Зеленського за ініціативи з пошуку мирного вирішення конфлікту в Україні. Ми вітаємо також нову зустріч найвищого рівня у Нормандському форматі. Ми вітаємо той факт, що бачили обмін окремих заручників і певне розширення окремих зон розведення. Тобто ми бачили

УКРАЇНА—НАТО: СПІВПРАЦЯ ТРИВАЄ

якийсь прогрес. Залишається багато проблем, наприклад, ми бачимо постійні порушення режиму припинення вогню. Ми бачимо, що спостерігачі ОБСЄ не можуть переміщатися вільно і безпечно. Але ми твердо підтримуємо зусилля з пошуку мирного врегулювання. Ця війна триває в Європі, не так далеко від НАТО. І, звичайно, це справа усіх нас».

Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_173302.htm?selectedLocale=en.

* * *

Брифінг міністра оборони України Андрія Загороднюка за підсумками візиту української делегації до штаб-квартири НАТО та зустрічі у форматі QUINT

Міністерство оборони України, 19.02.2020

Андрій Загороднюк, міністр оборони України:

«Основні підсумки Мюнхена такі: зменшення уваги до України на рівні експертів і Міністерства оборони. Вона не має місця, тобто увага не дуже велика.

Є велика підтримка. Є взагалі повна підтримка нашого курсу реформ. Вони знають про наш курс реформ... У Брюсселі, за день до Мюнхена, у нас була зустріч з Генеральним секретарем і його заступником, фактично як засідання Комісії Україна—НАТО неформальне. І там були присутні всі міністри оборони країн — членів НАТО, які приїхали до Брюсселя. У нас тут працюють їхні радники, консультанти і спостерігачі, які доповідають їм про перебіг реформ. Вони абсолютно задоволені ходом реформ. Вони бачать, що з таким темпом, як ми рухаємося зараз, ми точно можемо очікувати в жовтні підвищення нашого статусу в НАТО до партнера з розширеними можливостями. Якщо темп реформ буде збережено».

Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=E5ltmalkgZA>.

* * *

Заява Генерального секретаря НАТО з приводу кримінального суду у справі МН-17

Штаб-квартира НАТО, 06.03.2020

Єнс Столтенберг, Генеральний секретар НАТО:

«Я вітаю початок кримінального судового процесу щодо збиття літака рейсу МН-17 «Малайзійських авіаліній». Цей процес є важливим етапом у зусиллях зі встановлення справедливості щодо 298 жертв і їхніх рідних. Я вітаю рішучість Спільної слідчої групи встановити факти щодо справи і маю цілковиту впевненість у незалежності і професіоналізмі нідерландської системи правосуддя. Необхідно встановити правду, відповідальність і справедливість за збиття літака рейсу МН-17 відповідно до Резолюції 2166 Ради Безпеки ООН. Усі країни зобов'язані повністю співпрацювати в цьому напрямі».

Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_174179.htm?selectedLocale=uk.

Прес-конференція Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга після засідання міністрів закордонних справ НАТО

02.04.2020

«Ми вирішили ще більше поглибити наші партнерські відносини з Україною та Грузією. У тому числі з навчанням у стратегічному Чорноморському регіоні. А також спільна робота з протидії гібридній війні. І зусилля для

УКРАЇНА—НАТО: СПІВПРАЦЯ ТРИВАЄ

обміну більшою кількістю радіолокаційних даних щодо повітряного руху, що робить небо безпечнішим для всіх.

Ми також домовились посилити співпрацю НАТО з Організацією Об'єднаних Націй. За допомогою пакету заходів, спрямованих на підготовку миротворчих кадрів ООН.

Сюди входить медичне обслуговування, протидія саморобним вибуховим пристроям та комунікації. І міністри офіційно розпочали процес роздумів для подальшого посилення політичної ролі НАТО.»

Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_174772.htm?selectedLocale=uk

* * *

Прапор **Північної Македонії** був піднятий у Штаб-квартирі НАТО (30 березня 2020р.), на спеціальній церемонії з відзначення вступ країни до НАТО.

Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_174648.htm?selectedLocale=en

ЗАЯВА ВИСОКОГО ПРЕДСТАВНИКА ЄС ЩОДО КРИМУ І СЕВАСТОПОЛЯ

Заява Високого представника ЄС Жозепа Борреля від імені Європейського Союзу щодо Автономної Республіки Крим та міста Севастополя

Рада Європейського Союзу /
Council of the European Union

Прес-реліз 153/20, 16 березня 2020р.

Джерело:- <https://www.consilium.europa.eu/media/42953/ua-200316-eu27-crimea-declaration.pdf>

Через шість років після незаконної анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Російською Федерацією Європейський Союз залишається непохитним у своїй підтримці суверенітету та територіальної цілісності України.

Європейський Союз вкотре підтверджує, що не визнає та продовжує засуджувати це порушення міжнародного права. Анексія Криму й досі є прямим викликом міжнародній безпеці. Вона несе серйозні наслідки для міжнародного правопорядку, що захищає територіальну цілісність, єдність і суверенітет усіх держав.

Європейський Союз залишається відданим повному дотриманню своєї політики невизнання, зокрема й за допомогою обмежувальних заходів. ЄС знову закликає країни-члени ООН розглянути можливість ухвалення подібних заходів з невизнання згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 68/262. Європейський Союз не визнає і не визнає у майбутньому вибори, які Російська Федерація проводить на Кримському півострові.

Посилення мілітаризації півострова продовжує чинити негативний вплив на безпекову ситуацію у регіоні Чорного моря. Порушуючи міжнародне гуманітарне право, жителям Криму нав'язують російське громадянство та призов до збройних сил Російської Федерації. Невиправдане застосування Росією сили проти України, що відбулося 25 листопада 2018 року, нагадує про негативний вплив незаконної анексії на стабільність регіону. Повернення незаконно захоплених українських моряків

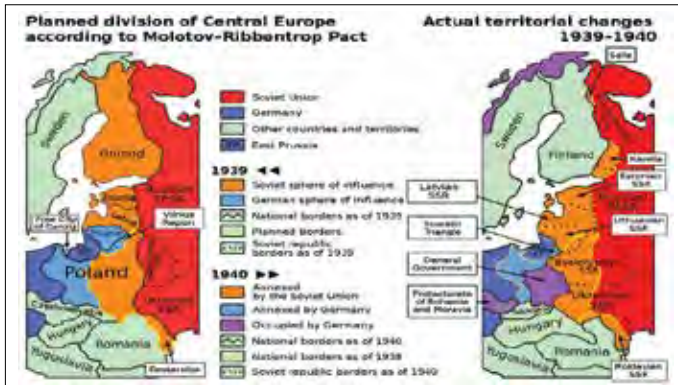
та суден, згідно із розпорядженням Міжнародного трибуналу з морського права, відбулось зі значною затримкою у другій половині 2019 року.

Європейський Союз засуджує будівництво Керченського мосту без згоди України та нещодавне відкриття його залізничної секції. Це — кроки до подальшої примусової інтеграції незаконно анексованого півострова із Росією та ще одне порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Євросоюз очікує від Росії забезпечення безперешкодного та вільного доступу усіх суден до та з Азовського моря через Керченську протоку згідно з нормами міжнародного права. Незаконні обмеження такого доступу й досі тривають і мають негативні економічні наслідки для українських портів на Азовському морі та цілого регіону.

Відколи Російська Федерація незаконно анексувала Крим, ситуація з правами людини на півострові значно погіршилась. Мешканці півострова зіштовхуються із систематичними обмеженнями засадничих свобод, таких як свобода висловлювань, релігії чи віросповідання та об'єднань, а також права на мирні зібрання. Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 74/168 від 18 грудня 2019 року, вкрай важливо, аби регіональні та міжнародні механізми з моніторингу за правами людини, а також неурядові правозахисні організації мали безперешкодний доступ до Криму і Севастополя.

Права кримських татар також серйозно порушуються. Це відбувається через закриття їхніх медіа, заборони діяльності Меджлісу, органу самоуправління кримських татар, та переслідування їхніх лідерів і членів спільноти. ЄС очікує, що Росія повністю відмовиться від цих рішень і припинить тиск на кримськотатарську спільноту. Кримські татари, українці та всі інші етнічні та релігійні групи півострова повинні мати можливість

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Вторгнення СРСР до Польщі (1939)

- Офіційна назва в радянській історіографії — Визвольний похід Червоної Армії у Західну Україну й Західну Білорусь 1939 року.

«Зимова війна»

- (Напад СРСР на Фінляндію). Тим часом бойові дії спалахнули на Півночі Європи між СРСР і Фінляндією. Тривалий час між двома країнами велися переговори, в ході яких Радянський Союз вимагав від фінської сторони поступитися на його користь значними територіями в районі Ленінграда (тепер Санкт-Петербург) та узбережжям Фінської затоки в обмін на болотисті й лісисті території на півночі, що ніяк не компенсувало втрату Выборга і стратегічно важливої оборонної "Лінії Маннергейма" - системи фінської оборони.

BAYRAKTAR TB2

Dnipro

Rostov

Iasi

Chisinau

Odessa

Krasnodar

Sochi

Sevastapol

Constanta

Samsun

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

ISSN 2616-4027

00137

9 772616 402004

Izmir